

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ VE İNSAN KAYNAKLARI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE BEYİN GÖÇÜ: NEDENLERİ ve
SOSYO-EKONOMİK SONUÇLARI AÇISINDAN
BİR ANALİZ

Büşra BAŞTÜRK

2501191740

Tez Danışmanı

PROF. DR. Zeki PARLAK

İSTANBUL-2023

ÖZ

TÜRKİYE’DE BEYİN GÖÇÜ: NEDENLERİ ve SOSYO-EKONOMİK SONUÇLARI AÇISINDAN BİR ANALİZ

BÜŞRA BAŞTÜRK

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de çokça tartışılan beyin göçü olgusunu ikincil veriler ışığında detaylıca ele almak ve günümüz Türkiye’inde beyin göçünün seyrini ne şekilde ilerlediğini açıklamaktır. Bu kapsamda, konuya dair ulusal ve uluslararası literatür içinde beyin göçüne yönelik yapılmış çalışmalara, Türkiye İstatistik Kurumu’ndan alınmış bilgilere ulaşılmıştır. Genel anlamda beyin göçünün yıllar içindeki değişimi ve Türkiye açısından bu konunun öneminin görülmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma Türkiye perspektifinden beyin göç olgusunun niteliklerini ve eksik yönlerini ortaya koymuştur.

Türkiye’nin kendine has özellikleri ile beyin göçü sorunuyla yüzleşmeye devam etmektedir. Buna göre, Türkiye’de beyin göçü son yıllarda giderek artar hale gelmiştir. Nihayet, Türkiye’de beyin göçünün yaşının daha genç yaşlara indiği ve potansiyel umutsuz genç nüfus göçünün önünü açtığını gösteren sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Beyin göçü, Nitelikli işgücü göçü.

ABSTRACT

BRAIN DRAIN IN TURKEY: AN ANALYSIS IN TERMS OF CAUSES AND SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES

BÜŞRA BAŞTÜRK

The aim of this study is to examine the much-discussed phenomenon of brain drain in Turkey in detail in the light of secondary data and to explain the course of brain drain in Turkey today. In this context, studies on brain drain in the national and international literature on the subject and information from the Turkish Statistical Institute were accessed. In general terms, it is aimed to see the change in brain drain over the years and the importance of this issue for Turkey. This study has revealed the qualities and shortcomings of the brain drain phenomenon from the perspective of Turkey.

Turkey continues to face the problem of brain drain with its unique characteristics. Accordingly, brain drain in Turkey has been increasing in recent years. Finally, it has been concluded that the age of brain drain in Turkey has been decreasing to younger ages, paving the way for the migration of potential hopeless young population.

Key Words: Migration, Brain drain, Skilled labor migration.

ÖN SÖZ

Türkiye, gelişmekte olan ülke özelliğın bir sonucu olarak beyin göçü gerçeğıyle yaşamaktadır. Beyin göçü konusu uzun yıllar boyunca var olmuştur. Günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Bu anlamda beyin göçü konusu ülkede kalıcı bir sorun olarak görölmekte ve bunun sebepleri sosyal ekonomik ve kültürel açıdan açıklanmaktadır.

Ülkeler arası yaşanan ekonomik, sosyokültürel ve siyasi farklılıklar ortadan kalkmadığı sürece beyin göçünün tamamen bitmesi mümkün değildir. Bu sebeple, beyin göçüyle kaybedilen nitelikli bireylerin Türkiye'ye geri dönüşleri açısından sürdürülebilir ve düzenli işleyen göç politikaları oluşturmak önem arz etmektedir. Bu durumda Türkiye'nin beyin göçünün önemini ve bu konuya dair eksiklerini ortaya koymak elzemdir. Bu doğrultuda, beyin göçünün göz ardı edilen gerçeklerini göstermek amacıyla bu çalışmaya başladığımızı ifade etmek isterim.

Öncelikle beni bu alanda çalışmaya teşvik eden ve bu süreçte engin bilgisi, tecrübesi ve sabrını gösteren değerli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Zeki Parlak'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca, beni yalnız bırakmayan ve desteğini esirgemeyen aileme çok teşekkür ederim.

Büşra Baştürk
İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	viii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ OLGUSU

1.1.Göç Kavramı.....	6
1.2. Göç Teorileri.....	7
1.2.1.Temel Teoriler	8
1.2.1.1. Ravenstein'in Göç Kanunları.....	8
1.2.1.2. Everett Lee'in Göç Teorisi.....	9
1.2.1.3. Petersen'in Göç Teorisi.....	11
1.2.2. Ekonomik Temelli Göç Teorileri.....	12
1.2.2.1. Neoklasik Ekonomi Teorisi.....	12
1.2.2.2. Yeni Ekonomi Teorisi	13
1.2.2.3. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı	14
1.2.3. Sosyo-Kültürel Göç Teorileri	14
1.2.3.1. Denge Teorisi-Dengeli Büyüme Teorisi.....	14
1.2.3.2. Merkez-Çevre (Dünya Sistemi) Teorisi.....	15
1.2.3.3. Göçmen İlişkiler Ağı Teorisi (Network Kuramı)	16
1.2.3.4. Göç Sistemleri Teorisi	18
1.3. Göç Nedenleri	19
1.4.Göçlerin Sınıflandırılması	22
1.4.1.İradeye Yönelik Göçler.....	22
1.4.1.1.Zorunlu Göçler.....	22

1.4.1.2.Gönüllü Göçler.....	24
1.4.2. Ülke Sınırları Esasına Göre Göçler	25
1.4.2.1.İç Göç	25
1.4.2.2. Dış Göç (Uluslararası Göç).....	26
1.4.3.Göç Edenlerin Nitelikleri Açısından Göçler	28
1.4.3.1. İşgücü Göçü (Emek Göçü).....	28

İKİNCİ BÖLÜM

BEYİN GÖÇÜ KAVRAMI ve DÜNYA'DA BEYİN GÖÇÜ

2.1.Beyin Göçü Kavramı ve Beyin Göçünün Önemi.....	32
2.2. Beyin Göçünün Tarihçesi	35
2.3. Beyin Göçü Türleri	41
2.3.1. Tersine Beyin Göçü	41
2.3.2.Sanal (Dijital) Beyin Göçü.....	43
2.3.3.Gizli Beyin Göçü.....	45
2.4.Beyin Göçünün Sebepleri ve Sebeplerine Yönelik Yaklaşımlar	45
2.4.1.Cazibe Kutupları Yaklaşımı.....	45
2.4.2.Arz-Talep Yaklaşımı	46
2.4.3.İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı.....	47
2.4.4.Merkez-Çevre Ülke Yaklaşımı	48
2.4.5. Uluslararası Bağımlılık Yaklaşımı	49
2.5.Beyin Göçünün Değerlendirilmesi Açısından Görüşler	50
2.5.1. İnsaniyetçi (Enternasyonelci) Görüş ve Beyin Göçüne Pozitif Yaklaşım .	50
2.5.2.Milliyetçi Görüş ve Beyin Göçüne Olumsuz Yaklaşım.....	51
2.6.Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Beyin Göçü	53
2.6.1.Çin.....	53
2.6.2.Hindistan	58
2.6.3.Filipinler.....	60
2.6.4.Güney Afrika.....	62
2.6.5. Meksika	64
2.6.6. Malezya	66
2.7.Beyin Göçünün Sonuçları.....	67

2.7.1.Beyin Göçü Veren Ülkeler Açısından Sonuçları	68
2.7.2. Beyin Göçü Alan Ülkeler Açısından Sonuçlar	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE ve BEYİN GÖÇÜ

3.1.Türkiye’de Beyin Göçünün Tarihsel Süreci	70
3.1.1. Beyin Göçünde 1950 Öncesi.....	70
3.1.2.1950-1980 Yılı Arası Dönem.....	72
3.1.3. 1980 ve Sonrası Dönem	74
3.2. Türkiye’de Beyin Göçünün Günümüzdeki Boyutu	79
3.3.Türkiye’de Beyin Göçünün Nedenleri	87
3.4.Türkiye’de Beyin göçünün Ekonomik ve Sosyal Sonuçları	92
3.4.1. Türkiye’de Beyin Göçünün Ekonomik Sonuçları.....	92
3.4.2.Türkiye’de Beyin Göçünün Sosyal Sonuçları.....	96
GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	98
KAYNAKÇA	103

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kaynak Ülke ve Hedef Ülkenin Faktörleri ve Göç Sürecindeki Engeller ..	10
Tablo 2: Petersen'in Göç Tipleri	11
Tablo 3: Türkiye Cumhuriyeti Tarafından İmzalanan İş Gücü Anlaşmaları	29
Tablo 4: ABD'ye Göç Eden Mühendis, Bilim Adamı ve Doktorlar (1962-1966)....	36
Tablo 5: OECD Ülkelerindeki Nitelikli Göçmenler, Menşe Bölgelerine Göre 1990-2000.....	38
Tablo 6: OECD Ülkelerindeki Yabancı Öğrenci Stoku, 1998	39
Tablo 7: Çin'de Yurtdışına Giden ve Geri Dönen Öğrenci Sayısı.....	56
Tablo 8: Hintli Mezunun 20. Yüzyıl Beyin Göçü.....	58
Tablo 9: Bilim ve Mühendislikte Meksikalı Yüksek Lisans Öğrencilerin Sayısı, 1992-2001	65
Tablo 10: Seçilmiş Yabancı Ülkelerde Çalışan Tahmini Rakamlarla Vasıflı Malezyalı İşçi.....	67
Tablo 11: Dış Ülkelerde Olduğu Bilinen Doktorların Mezuniyet Yılları ve Cinsiyete Göre Dağılımı.....	72
Tablo 12: Türk Bilim Adamlarının ABD'ye Göçü (1956, 1962-66)	73
Tablo 13: 1991-2000 Yılları Arası Yurt dışına İşçi Olarak Giden Mimar ve Mühendislerin Ülkelere Göre Dağılımı	75
Tablo 14: 2000-2001 Öğretim Yılında Türkiye'den Gönderilen Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Öğrenci Sayıları	76
Tablo 15: 1990–2004 Yılları Arasında Yurt Dışına Resmi Burslu Gönderilen ve Geri Dönmeyeceği Kesinleşen Öğrenciler	77
Tablo 16: Türkiye İş Kurumu Tarafından 1998 Yılından 2015 Yılı Sonuna Kadar Yurt Dışına Gönderilen İşçiler	78
Tablo 17: Türkiye'nin Göç Verdiği Meslek Dalları (%)	79
Tablo 18: Türkiye'de Beyin Göçünün Nedenleri.....	88
Tablo 19: Seçilmiş Bazı Ülkelerde AR-GE Harcamalarının GSYH İçindeki Payı ..	89

Tablo 20: Dünya Ve Türkiye’de Devletlerin Eğitime Ayırdıkları Payın GSYH’lere Oranı.....	90
---	----

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Dünyada Yüksek Eğitimliilerin Göçü,1990 (%)	37
Grafik 2: Uluslararası Öğrenci Hareketliliği (%), 2022 Yılı	40
Grafik 3: Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Çinli Göçmen Nüfus, 1980-2021.....	57
Grafik 4: Türkiye'den Giden Göçün En Fazla Olduğu İlk 5 Yaş Grubu, 2022	80
Grafik 5.: İyi hal Belgesi Başvurusu Yapan Doktor Sayısı (2012-2021)	82
Grafik 6: OECD Üyesi 20 Ülkede Yaşayan Türkiye Doğumlu Göçmenlerin Sayısı ve Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı.....	95
Grafik 7: Toplam Eğitim Harcaması, 2011-2020	96

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
BİDEB	: Bilim İnsanı Destekleme Dair Başkanlığı
BM	: Birleşmiş Milletler (United Nations)
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
GYSH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IOM	: Uluslararası Göç Örgütü
İŞKUR	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MPI	: Migration Policy Institute (Göç Politikası Kurumu)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization)
OECD	: İktisadi İş birliği ve Gelişme Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development)
TDK	: Türk Dil Kurumu
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TÜBİSAD	: Bilişim Sanayiciler Derneği
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDESA	: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Birimi (United Nations Department of Economic and Social Affairs)
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme).
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)

GİRİŞ

İnsanlar, tarih boyunca süresi, yapısı ve sebebi ne olursa olsun doğup büyüdüğü topraklardan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu ayrılık göçü anlatmakta, insan ve yaşanılan yer üzerinde çok boyutlu bir etki yaratmaktadır. Önemli bir konu olan göç, sadece fiziksel bir mekân değişimi değil aynı zamanda sosyal yapının bütün parçalarını dönüştürmektedir. Göç, kendi içinde nedenleri, sonuçları, yönü ve sınırları doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Bu yapısıyla göç ekonomi, sosyoloji, psikoloji, tarih, coğrafya gibi pek çok bilim dalında incelenmiştir.

Göç son derece kapsamlı bir olgu olup oldukça farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Bu durum aynı zamanda göçün sebeplerinin belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Nitekim göçler hem gönüllü hem de zorunlu olabilmektedir. Dahası, bireysel göçlerin yanında, kitlesel göçlerden de söz etmek mümkündür. Göç zaman boyutu açısından incelendiğinde geçici ve kalıcı olmak üzere iki tip göçten söz edilmektedir. Bir ülkenin siyasi sınırları içinde gerçekleşen göçler iç göç olarak nitelendirirken bir ülkeden başka bir ülkeye doğru olan göçler uluslararası göç olarak ifade edilmektedir. Öte yandan, ülke sınırları içinde gerçekleşen iç göçlerin artmasıyla birlikte uluslararası göçlerin önü açılmıştır. Küreselleşme süreci uluslararası göçü daha da hızlandırmıştır. Nihayet uluslararası göçü ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel birçok sorunun dünya geneline yayılmasını ve canlı kalmasını sağlamaktadır.

Bir ülke vatandaşın ister bireysel ister ekonomik, siyasi ve sosyal sebepler olsun kalıcı ya da geçici şekilde başka bir ülkeye yerleşmesi uluslararası göç olarak nitelendirilmektedir. Bireylerin başka bir ülkeye göç etmesinin nedeni daha iyi koşullarda yaşamak amacıyla gönüllü olarak bireysel kararlarla gerçekleşebildiği gibi farklı sebeplerle devletin vatandaşlarını bu duruma zorlamasıyla da meydana gelmektedir. Uluslararası göç ve yarattığı sorunlar günümüzde büyük ölçüde tartışılmakta ve gündemdeki yerini korumaktadır. Bir ülke vatandaşın ister bireysel ister ekonomik, siyasi ve sosyal sebepler olsun kalıcı ya da geçici şekilde başka bir ülkeye yerleşmesi uluslararası göç olarak nitelendirilmektedir. Bireylerin başka bir

ülkeye göç etmesinin nedeni daha iyi koşullarda yaşamak amacıyla gönüllü olarak bireysel kararlarla gerçekleşebildiği gibi farklı sebeplerle devletin vatandaşlarını bu duruma zorlamasıyla meydana gelmektedir. Uluslararası göçün bir biçimi olan beyin göçü eğitilmiş ve nitelikli iş gücünün menşee ülkeden, daha iyi yaşam koşullarına ulaşmayı hedeflediği başka bir ülkeye yerleşmesi olarak ifade edilmektedir. Çoğunlukla, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen nitelikli işgücü göçü gelişmekte olan bir ülkeler için yüksek maliyeti karşılıksız bağış olarak görülmektedir.

Öte yandan, gelişmiş ülkeler, beyin göçü vasıtasıyla yetenekli işgücünü kendine çekerken bu süreç gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını geciktirmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı ekonomik gelişme küreselleşme sürecine eşlik etmektedir. Bu süreçte tüm gelişmiş ülkeler daha fazla vasıflı işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerin göç politikalarında nitelikli göçmenleri kendilerine çekme konusunda rekabet ettikleri anlamına gelmektedir. Günümüzde ülkelerin, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek açısından işgücünün çokluğundan ziyade işgücü piyasalarının istediklerine cevap verebilecek yetenekte yetişmiş işgücüne sahip olmaları gerekmektedir. Beyin göçü veren ülkelerde hem maddi hem de manevi açıdan büyük kayıplar yaşamaktadır. Gelişmekte olan ülke özelliği gösteren Türkiye gibi ülkeler, kıt kaynaklarla yetiştirdiği nitelikli işgücünü gelişmiş ülkelere kaptırması sonucunda işgücüne yapılan yatırımların diğer ülkelere taşınmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple uzun yıllar yatırım yapılan vasıflı işgücünün ilerideki yıllarda ülke ekonomisinde karşılığı alınmadan kaybedilmesi ciddi sorundur.

Uzun bir süredir beyin göçüne maruz kalan ülkemizde beyin göçü hala ülke gündeminde üst sıralarında yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye’de beyin göçüne yönelik oldukça fazla araştırma mevcuttur. Daha önce belirtildiği üzere Türkiye’de göç kurumları aracılığıyla uluslararası göçe ilişkin verilerin nitelik bazında tutulmaması bu konuya dair verilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de beyin göçünün tarihsel süreçte nasıl seyir izlediği, sebep sonuçlarıyla hangi yönde gelişim gösterdiğini incelemektir. Çalışma, bir asra yakın bir süredir

Türkiye'nin önemli miktarda nitelikli işgücü göçü veren ülke konumunu sürdürdüğünü ve bu durumun nitelikli olma potansiyeli gösteren genç nüfusun da göçünü teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Bu çalışma, göç olgusuyla ilgili kapsamlı bir çalışma olmasının yanı sıra beyin göçünü ve bu göç türünün toplumsal etkilerini teorik anlamda değerlendirmektedir. Bu gerekçeden hareketle çalışma literatür taraması olarak yürütülmüştür. Çalışmada, genel anlamda göç ve beyin göçü konu alan çalışmaların yer alığı literatür incelenmektedir. Elde edilen bulgular sonucunda bir değerlendirme yapılmaktadır.

Bu tez üç aşamada yürütülmektedir. Birinci bölümde göç kavramı, göç türleri, göç teorileri ve göçün sebepleri incelenecektir. İkinci bölümde, beyin göçü kavramı ve beyin göçüyle ilişkili terimler açıklanacaktır. Sonrasında, dünyada beyin göçünün tarihi incelenecek ve bu konu kapsamında ikincil verilere yer verilecektir. Devamında, beyin göçünün türleri ve nitelikli göçmeni beyin göçüne iten sebeplerin neler olduğuna dair önemli yaklaşımlar ileri sürülecektir. Nitelikli işgücü göçüne yönelik ele alınan olumlu ve olumsuz görüşler irdelenecek, gelişmekte olan ülke konumunda yer alan ve beyin göçü vermiş ülkelerin bu konudaki politikalarına değinilecektir. Nihayet çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, Türkiye perspektifinden beyin göçü ikincil verilerle tarihsel açıdan analiz edilecektir. Nitelikli işgücü göçünün kayıpları ülkemiz üzerinde etkisi göz ardı edilemez gerçektir. Bu bakımdan, elde edilen veriler ışığında beyin göçünün ülke üzerindeki sosyal ve ekonomik sonuçları ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ OLGUSU

Coğrafi bir olgu olarak göç, hareket, manevra, taşınma ve terk etme terimleriyle ilintili bir kavram olup bireylerin ya da toplulukların yeni bir yerleşim birimine kalıcı ya da geçici şekilde yerleşmesini ifade etmektedir. Tarihte göç etmemiş bir topluluğu olmadığı gibi göçün sona ermesi düşünülemez. Bu sebeple insan topluluğu var olduğu sürece devam edecektir. Ayrıca, evrensel bir sorun olan ve toplumsal yaşamı birçok açıdan etkileyen göç; küreselleşmeyle birlikte daha karmaşık bir hal almıştır (Çağlar, 2018: 30).

Göç, tarih, antropoloji, ekonomi, sosyoloji ve coğrafya gibi birçok bilim alanında incelenmektedir. Temel unsurları birey ve toplumlardan oluşan göç uzun soluklu bir süreci ifade etmektedir. Toplumsal yapıları derinden etkileyen göç, zaman içinde nitelik ve nedensellik bakımından önemli farklılıklar göstermiştir. İlk çağlarda insanlar küçük topluluklar halinde yaşarken temel yaşam ihtiyaçlarını sağlamak ve güvenlik sorunları için göç ederken ileri toplumlarda savaşlar, salgın hastalıklar, sosyo-politik, ekonomik vb. sebepler öne çıkmaktadır. Ayrıca, kendi bünyesinde hareketlilik içeren göç kavramı bireylerin ya da toplulukların yalnızca mekân değişimi için kullanılmamaktadır.

Dünya üzerindeki göçler, şehir mekanlarının ekonomik, kültürel, politik dönüşümünü sağlayan toplumsal bir değişim aracıdır. Tarihsel açıdan önemli kilometre taşı noktaları sayılan; ulus devletlerin ortaya çıkması, coğrafi keşifler, Reform, Rönesans, sömürgecilik hareketleri, Tarım ve Sanayi Devrimi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, eğitim ve teknolojiye ilerlemeler en sonunda küreselleşme göçün etkisini büyütmemektedir. Özellikle son yıllarda baş gösteren, bilgi, iletişim ve teknoloji alanındaki büyük gelişmeler göç dalgalarını önemli derecede arttırmakta dahası hızlandırmaktadır.

Göç alan ülkeler, insanların eğitimlerinden ve yeteneklerinden büyük ölçüde fayda sağlamaktadır. Ayrıca göç sosyal, kültürel isteklerinin yerine getirilmesi

yönünde önemli bir araçtır. Diğer taraftan, göç en temelde bireyin ait olma duygusu kaybına, kültürel yaşamın ve geleneklerin terk edilmesine neden olmaktadır. Bu sebeple göçün olumsuz etkileri de görülmektedir. Sosyal roldeki değişim, kültürel norm ile değerlerdeki belirsizlik ve buna yol açan kültürel şok, göçmen kişi ve gruplarda ortaya çıkan olumsuz durumlardır (Tuzcu ve Bademci, 2014; 60-62). Nihayet, göç birey ve toplumların gelişmesinde büyük etki yaratan sosyal ve ekonomik bir olaydır. Ayrıca, uzun süreçli ve dinamik bir yapısı olduğu bilinen bir gerçektir.

Sosyolojik açıdan önemli bir hareket olan göç kavramsal genişliğinin yanı sıra farklı açılardan tasnif edilmektedir. Bu çerçevede geliştirilen göç teorileri, göç sürecindeki bu hareketli yapıyı açıklamaya yönelik önemli kuramlardan oluşmaktadır. Birinci bölümde göç kavramsal çerçevede incelenecektir. Bunun yanında farklı göç tanımları analiz edilecektir.

1.1.Göç Kavramı

Eski Türkçede “köç” şeklinde geçen bu kelime günümüzde “k~g” değişimi sonucu “göç” biçimini almıştır. Genel olarak göç kavramına baktığımızda hareketli canlının geçici ya da sürekli olarak yaşam alanını değiştirmesidir. İnsanlarda olduğu gibi hayvanlarda da göç olayı mevcuttur (Bulut, 2021; 1674-1676). Göç, insanların ekonomik, politik, siyasal birtakım sebeplerin öncülüğünde yaşadıkları topraklardan temelli ya da geçici olarak ayrılmasıdır. Dahası, çeşitli bilim dalları arasında incelenen göç farklı tanımlar içinde yer almaktadır.

Uluslararası Göç Örgütüne göre (IOM) göç; *““bir kişinin ve bir grubun uluslararası sınırı geçerek ya da ülke içinde nedeni ne olursa olsun yer değiştirme hareketidir. Uzunluğu, oluşumu, nedenleri, ne olursa olsun; mülteciler, vatansızlar, yerinden edilmiş kimseler ve ekonomik göçmenlerde dahil olmak üzere her çeşit nüfus hareketi...”*” olarak nitelendirilmektedir. Türk Dil Kurumu göçü; *“Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret”* olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2021). Lee, göçü mesafesinin ve gönüllü ya da gönülsüz göç etmenin öneminin dışında yerleşik ya da geçici şekilde ikamet değişikliği olarak tanımlamıştır (Lee,1966: 49). Ancak göç fiziksel yer değişiminden ziyade kişilerin beklentilerini, tecrübelerini, dillerini ve kültürlerini de yanında götürdüğü uzun bir yolculuktur (Adıgüzel, 2020: 3).

Öte yandan, göç hareketi bireysel bir nitelik gösterebildiği gibi kitleler halinde de gelişebilmekte, ulusal alanda sınırlı kalmayıp uluslararası alanda da cereyan etmektedir. Buna göre göç, oldukça zorlu, yorucu ve riskli bir süreçtir (Erder, 2006: 31). Göç farklı dönemlerde varlığını devam ettirmiştir. Hatta, sanayileşmeyle gerçekleşen kentleşme hareketleri, savaşlar, ekonomik ve sosyal sorunlar, siyasi, politik ve kültürel sebepler sonucunda kurtuluş olarak görülmektedir. Göç edilen yeni yerin avantajlarını düşünmek bu sayılan sebeplere umut niteliği taşımaktadır (Taşçı, 2018: 40).

Göç, geniş kapsamda, sosyal, kültürel, ekonomik durum ve kişisel tecrübelerden etkilenen kavramdır. Göç, kısa, orta ve uzun vadeli, geri dönme niyetiyle ya da kalıcı olarak yerleşme fikriyle bir bölgeden başka bir bölgeye gerçekleşmektedir. Göçle meydana gelen mekân değişikliği çeşitli maddi ve manevi unsurları beraberinde getirmekte öyle ki, farklı kültürlerle sahip kişi ve grupların kültürel etkileşime girmesini de sağlamaktadır (Ak, 2021:1750). Göç, çok boyutlu bir nüfus hareketidir. Dahası bireyin daha iyiyi bulma arayışı olarak nitelendirilmektedir. Sebep ve sonuçlarıyla çok yönlü değerlendirilmesi gerekli olan göçün sadece demografik bir hareket olarak ele alınması yanlıştır.

Mevcut kavramsal değerlendirmeler ışığında, göçün üç temel unsuru dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki göçün mekân özelliğidir. Yaşam yerini değiştirme yani göç eden kişinin bir yerden başka bir yere hareket etmesidir. Ancak, bu konuda göçün boyutları, sınırları doğrultusunda net bir tavır yoktur. Bir diğer unsur, zamanla ilgilidir. Belirli bir zaman diliminde gerçekleşen hareketliliğin, göç olarak kabul edilmesi için bazılarına göre bir yıl bazıları içinse bir yıldan fazla bir süre gerekmektedir. Başka bir unsur, göç eden kişinin kalıcı olarak ikamet etme niyetidir. Ancak buradaki sorun bireyin kalıcı olma niyeti çerçevesinde bilginin objektifliği yönündeki şüphe ve ölçüm zorluğu olmaktadır (Taşçı, 2009; 180-191). Nihayet, göç kavramı oldukça karışık ve kapsayıcı tanımlardan meydana gelmektedir. Göçün kavramsal olarak tanımlanmasındaki zorlukların yanı sıra göç teorileri açısından oluşan çeşitlilik göçün önemli ve büyük yapısını göstermektedir.

1.2. Göç Teorileri

Bu alanda tek bir göç teorisi var olmayıp çok sayıda farklı birçok göç teorisi mevcuttur. Bunun nedeni her bir teorinin farklı bir göç türüne vurgu yapmasıdır. Göç teorileri, göçün hangi sebeple yapıldığını hangi koşullarda gerçekleştiğini incelememizi sağlamaktadır. Bu teoriler kimi araştırmacılar tarafından farklı yaklaşım ve sınıflara ayrılarak incelenmiştir. Örneğin Meyers (2000) göç teorilerini Marksist, Realist, Liberalist, Ulusal, Domestik politika, Kurumsallık yaklaşımı şeklinde

incelemiştir. Ayrıca, Gezgin (1991) Dengeli Büyüme teorisi, Merkez-Çevre teorisi, Sosyal Sistemler teorisi şeklinde ele almıştır.

Öte yandan, Özcan (2016) göç teorilerini erken dönem göç teorileri ve çağdaş göç teorileri şeklinde incelemiştir. Ayrıca, Hegan-Zanker (2008) göç teorilerini mikro seviyede, orta seviyede ve makro seviyede ayırarak ifade etmiştir. Adıgüzel (2020), göç teorilerini temel kuramlar, ekonomik temelli kuramlar ve son olarak sosyo-kültürel kuramlar şeklinde açıklamıştır. Bu araştırmada göç teorileri, temel kuramlar, ekonomik temelli kuramlar ve sosyo-kültürel kuramlar olarak detaylı incelenecektir.

1.2.1.Temel Teoriler

1.2.1.1. Ravenstein'in Göç Kanunları

Ravenstein göç kanunları herkes tarafından kabul edilen kanunlardan oluşmaktadır. Ravenstein çalışmasında, 1871 ve 1881 yılı İngiliz nüfus sayımı istatistikleri veriler üzerinden yedi göç kanunu olduğunu ifade etmiştir. İlaveten, çalışmasında, endüstrileşme ve kentleşme olguları üzerinden hareket etmiş ve 19.yüzyıldaki gelişmelerden esinlenmiştir. Endüstrileşme hareketiyle gelişen iş imkanları ve ulaşım ağları, insanları Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya doğru yöneltmiştir. İnsanlar daha iyi yaşam şartları için evlerini, ülkelerini terk ederek başka yerlere göç etmişlerdir (Çağlayan, 2006: 69). Ayrıca Ravenstein'e göre göçü ağır vergiler, baskıcı yasalar, kötü iklim şartları, köle ticareti gibi nedenler belirlemektedir. Dahası göç etmenin temelindeki asıl unsurun ekonomik açıdan daha iyi yaşama isteğidir (1989: 286), Hatta, sanayi ve ticaret merkezlerinin ücretli işgücü talebini de vurgulamaktadır (Ravenstein, 1985: 198).

Bu teoride, göçlerin basamak şeklinde ilerlediği ve devamlılık niteliği gösterdiği altı çizilmiştir. Ravenstein, 1885 ve 1889 yıllarında Göç Kanunları (The Laws of

Migration) isimli her iki makalelerinde yedi maddelik göç kanunlarından bahsetmiştir. Buna göre;

1-Göç hareketleri sanayileşme ve kentsel gelişmeyle beraber daha çekici hale gelerek bir şehirden başka bir şehre kademeli olarak artacaktır. Bu göç hareketini musluğu açılmış su sarnıcına benzetmektedir. Buna göre, göçmenlerin büyük bir kısmı sadece kısa mesafeli yerlere göç etmek istemektedirler.

2-Kentin çevresindeki kırsal bölgelerde oluşan seyreilmelerle birlikte kentsel bölgenin en uzak köşesine ulaşana kadar daha uzak yerden gelen göçmenler tarafından doldurulmaktadır.

3- Göç konusunda yayılma ve emme süreci birebirini takip etmektedir. Göçmenler için göç hareketinde amaç birliği bulunmakta buna göre yerleşilen yerin sanayi, ticaret gelişiminden ve iş imkanlarından faydalanmak önem arz etmektedir.

4- Her ana göç akımı başka bir göç akımı üretir. Ravenstein, göçün zamanla zincirleme şeklinde kendini gösterdiği ve göç alan yerleşim yerlerinin göç verdiğini belirtmiştir (Ravenstein, 1885: 198-199).

5- Önceki maddelerde zincirleme göçten bahsedilirken, bu maddede uzun mesafeli ve basamaksız göç türüne değinilmektedir. Uzun mesafeli yerlere göç eden kişiler büyük ticaret ya da endüstri merkezi olan yerlere göç etmeği tercih etmektedir.

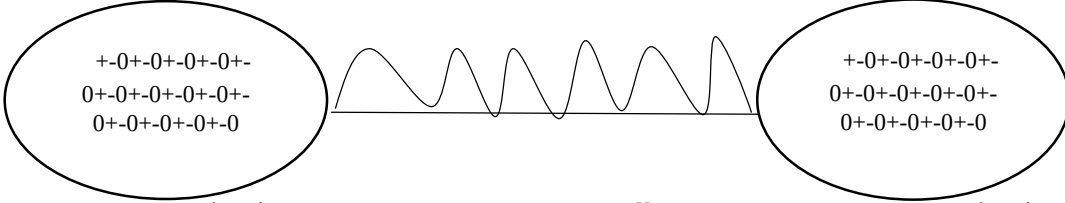
6- Ravenstein'a göre ifade edilen, kırsal bölgelerde yerleşik olarak yaşayanların kentsel bölgelerde yerleşik olarak yaşayanlara göre göç etme eğilimi daha yüksek olduğudur (Ravenstein, 1885: 198-199).

7- Ravenstein ilk çalışmasında kadınların erkeklere göre daha fazla göç ettiğini ifade etmiştir (Ravenstein, 1885: 199), Bir diğer çalışmasına göre, kısa mesafeli yerlere göç edenlerin arasında kadınların daha baskın olduğudur öte yandan erkekler, uzun mesafeli ve yurtdışı göçlere daha fazla eğilimlidir (Ravenstein, 1889: 288).

1.2.1.2. Everett Lee'in Göç Teorisi

Everett Lee 1966 yılında yayınladığı makalesinde göç eylemini detaylı bir şekilde incelemiştir. Lee'ye göre, göç düşüncesini ve göç sürecini etkileyen menşe bölgesiyle ilgili faktörler, varış bölgesiyle ilgili faktörler, birtakım engeller ve kişisel faktörler mevcuttur. Ayrıca, göçe etki eden her alanda itici ve çekici faktörlerin olduğudur. Örneğin, yerleşilen bir ülkede iyi bir eğitim fırsatlarının olması aile için çekici faktör olabilirken, çocuk sahibi olmayanlar buna kayıtsız kalabilmektedir. Buna göre her göçmen için gidilen yer açısından artı ve eksi yönler bulunmaktadır.

Göç sürecine katılmak isteyen kişi göç etmek istediği yerin artı ve eski yönlerini belirleyerek ve zorlu şartları hesaba katarak göç yolculuğuna başlamaktadır. Buna göre, birçok kişisel faktörler göçü kolaylaştırabilir ya da geciktirebilir (Lee, 1966: 50). Tablo 1'de göç sürecine katılmak isteyen kişiler için artı (+) ve eksi (-) yönler belirtilmiştir. Artılar “+” göç sürecinde çekici faktörleri temsil ederken, eksiler (-) itici faktörleri ifade eder. Ayrıca, sıfırlar “0” nötr kısımları temsil etmektedir.

Tablo 1: Kaynak Ülke ve Hedef Ülkenin Faktörleri ve Göç Sürecindeki Engeller		
 Menşe Bölgesi Araya Giren Engeller Varış Bölgesi	Kaynak: Lee, Everet: “A Theory Of Migration”, Demography, Vol. 3, (1), 1966: 47-57.	

Nihayet, bu göç teoride vurgulanmak istenilen başka bir konu ise göçün belirleyenleridir. Bunlar mikro (kişisel), makro (kişisel olmayan) olarak ikiye ayrılır. Göçmen olarak kabul edilen yerleşikler, kendileri için belirledikleri itici ve çekici faktörlerin neler olduğunu rahatlıkla hesap edebilirler. Göç edilecek yerdeki sosyal yapı ve mevcut olan belirsizlikler, göçmenlerin beklentileri, gidilecek yerdeki riskler göç sürecinde belirleyen olmaktadır. İfade edildiği gibi göç, başlı başına belirsiz hatta

meşakkatli süreçtir. Bu durum göç etmek isteyen kişileri bu süreçten alıkoymaktadır (Çağlayan, 2006: 74).

1.2.1.3. Petersen'in Göç Teorisi

Amerika'lı sosyolog ve demografi bilimcisi William Petersen 1958 yılında farklı bir göç tipolojisi öne sürmüştür. Petersen bu göç teorisinde, göç olgusunu bir kişinin yapacağı en genel yasalardan ziyade tipoloji olması gerektiğini vurgulamıştır. (Petersen, 1958: 265;266).

Tablo 2: Petersen'in Göç Tipleri				
İlişki	Göçmen Gücü	Göç sınıfı	Göç Tipi	
Doğa ve İnsan	Ekolojik itme	İlkel	Muhafazakâr	Yenilikçi
			Göçebelik	Bulunulan
			Gezgin	Yerden kaçış
Devlet ve İnsan	Göç Politikası	Zorlanmış	Yer değişimi	Köle ticareti
		Yönlendirilmiş	Kaçış	Hamal (Vasıfsız işçi ticareti)
İnsan ve Normları	Yüksek İstek (Arzu)	Serbest	Grup	Önder
Kolektif Davranış	Sosyal İvme	Kitlesele	Yerleşim	Kentleşme
Kaynak: Petersen, William: "A General Typology of Migration", American Sociological Review , Vol. 23, (3), 1958: 256–266.				

Bu sebeple insanları göçe yönlendiren unsurları ayırt etme yöntemi üzerinden incelemiş ve göç sürecini beş farklı aşamada sınıflandırmıştır;

1-İlkel ya da çevre tarafından zorlanan göç faktörleri: Bu göç tipinde coğrafi şartlar ve çevresel faktörlere dikkat çekmiştir. İtme faktörlerin etkisiyle birlikte, yoksulluk, açlık ve kıtlık sebebiyle oluşan göçten bahsedilmektedir.

2- Zorlamayla oluşan göçler: Göçmen ister yerinden edilsin ister köle ticareti olarak yapmış olsun, önemli değildir. Bu nedenle göçmenin göç sürecinde başka seçme şansı yoktur.

3- Zorlama ve Yöneltilmiş göçler: Göçmenler bazı temsilciler tarafından rehin tutulmaktadır. Örneğin kaçak göçmenler ve sözleşmeli olarak kabul edilen kölelik gibi durumlarda oluşur. Ayrıca, Petersen, zorlamayla oluşan göç ve yöneltilmiş göç arasındaki ayrımı dikkat çekmiş ve Alman Yahudileri örneğini vermiştir. Buna göre, 1930'lardaki Yahudi karşıtı yasalar ve güçlü eylemler onları göç etmeye teşvik etmiş, onları yöneltilmiştir. Ancak 1930 dönemi sonlarına doğru toplama kamlarıyla yapılan birtakım uygulamalarla Yahudiler göç etmeye zorlanmışlardır.

4-Serbest göçler: Küçük ölçekli bireysel göç sürecinden bahsedilmektedir. Genellikle maceracı, yabancı ve öncü göçmenlerden oluşmaktadır. Göç sürecinde kararı kendi vermektedir. Başka bir ülkeye çalışmak amacıyla giden, emek göçü gerçekleştiren işçilerin bu göç tipinde yer aldığı söylenebilir (Petersen, 1958: 256-266, Adıgüzel, 2020: 29).

5- Toplu- kitlesel göçler: Toplu göç süreçlerinde göçmenler öncü göçleri takip ederek kitlesel göçü başlatırlar. Göç artık bireysel olarak değil, bir stil ve yerleşik sosyal bir model haline gelmiştir. Aynı zamanda zincirleme şeklinde devam etmiştir. Yeni ulaşım ve iletişim fırsatları ve öncü göçmenlerin oluşturduğu göç akışı, göç sürecinde cesaret vermektedir. Bu durum kitlesel göçü başlatmaktadır (Adıgüzel, 2020: 29).

1.2.2. Ekonomik Temelli Göç Teorileri

1.2.2.1. Neoklasik Ekonomi Teorisi

Uluslararası göç teorilerinde en eski olarak bilinen ve ekonomik temeller üzerine oluşturulan Neoklasik teori işgücü göçünü açıklamak üzere geliştirilmiştir. Ayrıca, makro ve mikro açıdan incelenmektedir. Düşük ücret piyasa özelliği olan ülkeler esasen işgücü fazlası ülkelerdir. Sınırlı bir işgücü piyasası özelliğindeki ülkelerin ise ücret düzeyleri de yüksektir. Ortaya çıkan ücret farklılığı sonucunda, işgücü göçünün önü açılmaktadır. Bu sebeple, gelişmekte olan ülkede işgücü arzı azalır ve ücretler yükselmektedir, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkede ise emek arzı artmakta ve ücretler düşmektedir (Massey, Arango, Hugo vd.,1993: 433).

Todaro ve Borjas'ın 1960 ve 1970'lerde mikro düzeyde geliştirdiği bu kuramda, bireylerin farklı bölgelere göç etmesindeki nedenlere bakılmaktadır. Kişiler, yaşam standartlarını yükseltmek veya iyileştirmek amacıyla daha yüksek ücret getirisi olan yerlere gç etmektedir. Neo-Klasik teorisinin mikro yaklaşımına göre, bireysel rasyonel kararlar göçün karar sürecine dahil edilmiştir. İnsanlar becerilerini ve üretkenliğini göz önüne alarak gidebilecekleri yeri seçerek gç etmektedir. Bu seçimlerde seyahat, taşınma, iş arama maliyetlerini, yeni bir dil, kültür öğrenme ve uyum sağlama zorluklarını göz önünde bulundurmaktadır. Buna göre, bireyin gç fikrini kesinleştiren ülke, yapacağı bu yatırımların karşılığını alabileceği ülke olmalıdır (Massey, Arango, Hugo, vd., 1993: 434). Nihayet Neo-Klasik gç teorisinde bireysel olarak maksimum fayda sağlamanın önemine vurgu yapılmaktadır. Bunun dışında hane halkı, kitlesel gç gibi gç hareketlerine neden olan faktörler göz ardı edilmektedir (Develi, 2017: 1346).

1.2.2.2. Yeni Ekonomi Teorisi

Neo-Klasik ekonomi teorisinin temelinde bireysellik ve rasyonel kararlar esas alınmıştır. Ancak, 1990'lı yıllarda Oded Stark tarafından geliştirilmiş yeni ekonomi teorisine göre gç kararında sadece bireyin değil özellikle aile ve hane halkının da kararı önemlidir ve göçün aile stratejisi olduğu vurgulanmıştır (Güllüpınar, 2012: 62). Nitekim, Yeni Ekonomi Teorisi yaklaşımı bireysel bağımsızlıktan çok karşılıklı bağımlılık ilişkisine dikkat çekmiştir. Buna göre, g çaresiz ve sınırsız bir eylem olarak değil, hesaplanmış bir strateji olarak görmektedir. Bu teoriye göre, gç kararları göçmen ve bulunduğu ortaklaşa gruplar tarafından alınır. G sürecine katılmakta çekimser kalan aile üyelerinden biri g etmezken, gitmekte kararlı ve g sürecinde maddi boyutuna katlanabilecek kişiler g etmektedir (Stark ve Bloom, 1985: 174-178). Aile yeleri yerel ekonomi içinde istihdam edebilirken bazı aile yeleri de yerel istihdam koşullarından daha iyi olan başka işgücü piyasalarında çalışmak için g etmektedir. Yerel ülkedeki ekonomi, kötüleşmeye başlarsa başka ülkeye giden göçmenin işçi dövizleriyle hane halkı geinebilmektedir (Massey, Arango, Hugo, vd., 1993: 436).

Ayrıca, yeni ekonomi teorisine göre; ülkeler arasındaki ücret farklılıklar ortadan kalksa bile uluslararası göçün tamamen durmamaktadır. Eğer göç veren ülkelerde diğer piyasalar bulunmuyorsa ya da dengesiz ise, uluslararası göçü yine teşvik etmektedir (Massey, Arango, Hugo, vd., 1993: 440).

1.2.2.3. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı

İkili emek piyasası 1970'lerin sonuna doğru Michael J. Piore tarafından geliştirilmiş bir kuramdır. Teoride, ülkelerdeki iş gücü piyasasındaki mevcut ikili bir yapıdan söz edilmiştir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerdeki işgücünün güçlü yapısı göç sürecinde çekici faktör olarak ifade edilmektedir (Hagen- Zanker, 2008: 7).

Teoriye göre, Amerikan iş gücü piyasasındaki zayıf istihdam sorununun büyük çoğunluğunun ikili iş gücü piyasası şeklinde olmasından kaynaklanmaktadır. İş gücü piyasasında iyi işlerin var olduğu, birinci piyasa karşın kötü işlerin olduğu ikincil piyasadan bahsedilmiştir. İkili teoriye göre, birincil iş gücü piyasasında yüksek ücretler, daha iyi çalışma şartları, düzenli istihdam fırsatları bulunmakta iken ikincil piyasada ise düşük ücretler, kötü çalışma şartları, iş güvenliğinin olmadığı bir yapının olduğu belirtilmiştir. Birincil iş gücü piyasasında düzenli bir üretim ve sendikalaşma yapısının olduğu ifade edilmiş hatta bu piyasada eğitim önemli derecede gelişmiştir. İkinci iş gücü piyasasında ise emek yoğun, rekabetçi, vasıfsız ve iş güvencesinden yoksun işler bulunmaktadır. Ayrıca işçi devir oranı yüksek olmaktadır. Bununla birlikte işgücü seçiminde ırk, cinsiyet ayrımının fazla olduğu vurgulanmaktadır (Uyanık, 1999: 3).

1.2.3. Sosyo- Kültürel Göç Teorileri

1.2.3.1. Denge Teorisi- Dengeli Büyüme Teorisi

Modernleşme okulu düşünürleri tarafından geliştirilmiş denge teorisine göre, gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasındaki göç, iş gücü göçü yaratarak bir denge sağlamaktadır. Denge teorisi, iç göçlerin açıklanmasında kullanılan itici güçler-

çekici güçler sınıflandırmasını uluslararası iş gücü göçüne yansıtmaktadır. W.A. Lewis, Lerner, Todaro gibi önemli temsilcileri tarafından geliştirilmiş bu teori, göç alan ve veren ülke arasındaki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişme farklılıkları üzerine odaklanmaktadır (Adıgüzel, 2020: 31-32).

Bu kuramda, giden göçmen işçilerin mesleki yeteneklerini geliştirebilecekleri bu durumda kendi ülkelerine sosyal ve kültürel anlamda gelişmiş bireyler olarak dönebilecekleri ileri sürülmektedir. Bu kuramcıların düşüncesinde gelişmiş-kapitalist ülkelere göçler, az gelişmiş ülkeler için bir kalkınma aracıdır. Diğer bir ifadeyle, azgelişmiş ülkeler için göç, modernleşme ya da kalkınma için bir fırsatlar ve imkânlar alanı oluşturmaktadır (Erdoğan, 2019: 36-37). Öte yandan bu teoride, göçün denge görevi gördüğü savunulurken özellikle gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler açısından göçün dengesizliğe yol açtığı ifade edilmektedir. Bugün de olduğu gibi ülkelerin kırsal kesimlerinde yoksullaşma, kentlerde ikili toplum yapısının oluşması hatta ülkeler arasında gelişmişlik farkının olması göçün denge görevi yaratmadığını savunmaktadır (Çakır, 2011: 135-136).

1.2.3.2. Merkez-Çevre (Dünya Sistemi) Teorisi

Dünya sistemi yaklaşımı, Wallerstein tarafından geliştirilmiştir. Ayrıca bu teori Amerikan ekonomik ve politik sisteminin etkilerini de eleştirmektedir. Bu teoride yer alan görüşler sosyal, kültürel ve ekonomik alanda incelenmektedir. Dünyaya merkez-çevre olarak iki şekilde bakılmaktadır. Dünya sistemi teorisinin alt yapısında kapitalist dünya ekonomisi mevcuttur. Kapitalist dünya ekonomisi üretim tarzının tarihsel süreç içinde sermaye birikiminin belli başlı bölgelerde yoğunlaşmasına dayanan eşitsiz dağılım olduğu sistemdir ve sonsuz sermaye biriktirme duygusu hakimdir (Avcıoğlu, 2014: 98-99). Nitekim, daha yüksek kar ve zenginlik arzusuyla hareket eden kapitalist firma sahipleri, toprak, hammadde, emek ve yeni tüketici pazarı arayışı içinde dünya ekonomisinde yoksul ülkelere girmektedir. Geçmişte, bu pazarlara giriş, toplumları sömürgeleştirmede ekonomik çıkarlar için yoksul bölgeleri yöneten sömürge rejimleri tarafından desteklenmiştir. Bugün dünya ekonomisinde ise, kapitalist olarak kabul

edilen ulusların gücünü kullanan hükümetler ve çok uluslu firmalar tarafından mümkündür. Dünya sistemi teorisine göre, göç kapitalist gelişme sürecinde kaçınılmaz bir gerçektir (Massey, Arango, vd., 1993: 444-445). Dahası denge teorisinde yer alan görüşleri desteklememektedir. İkiye bölünmüş emek piyasası teorisinde yer alan ikili yapıyı reddetmiştir. Buna göre ikili yapıdan ziyade tekçi yapının var olduğunu savunmaktadır.

Öte yandan, çevre ülkelerden merkez ülkeler doğru gerçekleşen göç, bu sistem sayesinde oluşmaktadır. Merkez ülkeler emek ihtiyacının fazla olduğu sektörlerde ucuz ve niteliksiz iş gücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda merkez ülkelerin meydana getirdiği ekonomik yaptırımlar ise işsizliği ve göç hareketlerini attırmaktadır. Merkez ülkeler ihtiyaç duydukları beyin göçünü sağlamak için teşvik edici politikalar uygulamışlardır. İtme- çekme kuramında bireyin tercihleri önemli iken dünya sistemleri teorisi göçün küresel anlamda dünya üzerindeki sistemsel durum ve emekçi niteliğe dikkat çekmektedir. Göç alan ve göç veren ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkiye bağlı olarak dünya sistemi yaklaşımı sürdürülerek, göç süreçlerinin devam edeceği vurgulanmaktadır (Cizreli, 2015: 33-35).

1.2.3.3. Göçmen İlişkiler Ağı Teorisi (Network Kuramı)

Geniş boyutta incelenen göç teorilerinde başka önemli olan bir yaklaşım ise göçmen ilişkiler ağı teorisidir. Bu teoride göç olgusu daha çok göçmen üzerinden incelenmektedir. Göç teorileri genelinde temel ve ekonomik açıdan ele alınırken göçmen ilişkiler ağı teorisi daha çok sosyal ve kültürel kapsamdadır. Özellikle Massey ve diğerleri bu teoriyi azalan riskler ve azalan maliyetler başlıkları altında ele almaktadır. Nitekim bu teoriye göre göçmen ağları, eski göçmen ve göçmen olmayan kişiler arasındaki dostluk, akrabalık gibi ortak bağlarla kurulmuştur. Bu kurulan bağla birlikte göç etme ihtimali artmaktadır. Buna göre maliyetle ve riskler azalmaktadır. Bu sayede göçe ilişkin merak edilen sürece dikkat çekilmekte bu süreçteki korkular ve engeller aşılmaktadır. Göçün başlamasıyla birlikte, ağlar gelişmiş ve büyümüştür. Akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri yapısına göre, giden her göçmen göç ettiği yerde bir

takım sosyal ağlar yoluyla kitleler kurmaktadır (Massey, Arango, Hugo, vd., 1993: 448-449).

Öte yandan uluslararası göç ve iç göçler arasında karşılaştırma yapıldığında göçmen ağı yaklaşımı teorisi çok daha önem kazanmaktadır. Uluslararası göçlerde göçmenlerin karşılaşacağı problemler daha karmaşık olmaktadır. Buna göre, yasal izin belgeleri, göçmen statüleri gibi bir dizi yasal süreçler gerekmektedir. Uluslararası göç süreçlerinde bu göçmenler daha çok bilgiye ve göçmen ağı desteğine ihtiyaç duymaktadır (Görgün, 2017: 1323). Bu teori, göç ihtimalini arttırmakta ve göçün kendisinin yayılma sürecine odaklanmaktadır.

Bununla birlikte, temel göç çalışmalarında çıkan genel denge analizlerinden farklı sonuçlara ulaşılır. Buna göre;

1-Uluslararası göç bir şekilde başladıktan sonra, göç veren ülkelerdeki bireyler göç sürecinde zorluklarla karşılaşmadan göç edilebilir hale gelir ve yayılma artarak devam eder. Sonra ise yavaşlama niteliği göstermektedir.

2- Başlangıçta göçü destekleyen veya göçü engelleyen değişkenlerin etkisi ne olursa olsun, zaman içinde göç ağların gelişmesi, göç maliyet ve risklerinin düşmesi sonucu ücret- istihdam- göç akım büyüklüğü ilişkisi geri planda kalmaktadır.

3-Uluslararası göçün, ağlarının oluşması ve güçlenmesi sonucu büyümesiyle birlikte ilk etapta göç etmeye yol açan yapısal ve bireysel nedenler giderek bağımsız hale gelmektedir.

4-Ağların genişleyip göç etme maliyetlerin düşmesiyle, göç akışlarının sosyo-ekonomik anlamdaki seçiciliği azalmaktadır. Buna göre göç edenler göç veren toplumun artık tamamını temsil etmektedir.

5- Ağların oluşum süreci kontrol edilemez hale gelir ve hangi politika olursa olsun ağlar büyümeye devam eder. Dolayısıyla, hükümetler göç akımını kontrol etmekte zorlanmaktadır.

6- Bazı göç politikaları ise, göçü kontrol altına almaktadır. Misal, aile birleşimi yolunu teşvik eden politikalar, kan bağıyla bir olan kişilere hususi giriş önceliği tanınması sonucu bu göç ağlarını güçlü hale getirmektedir (Massey, Arango, vd., 1993: 449-450).

1.2.3.4. Göç Sistemleri Teorisi

Son olarak incelenen ve göçü başka bilimsel kuramda ele alan teori göç sistemleri teorisidir. Göç sistem teorisi ekonomik ve politik temelli olarak uluslararası ilişkiler çerçevesinde geliştirilmiş bir teoridir. Bu teoride iki veya daha fazla ülke karşılıklı göçmen değiştirme üzerinden hareketle bir göç zinciri ve bir göç sistemi oluşturmaktadır. Göç sistem teorisinde ülkelerdeki karşılıklı ilişki sisteminde, ekonomik çıkarlar, coğrafi sorunlar, tarihi, sosyal ve politik meseleler önemlidir.

Ayrıca, göç sistem teorisinde, ağırlıklı olarak göç öncesi sebeplerin ortadan kaldırılması ele alınmaktadır. Nitelikli göçü oluşturmak amacıyla sosyal ve kültürel alanda uyum sağlamak teorisinin temelidir. Teoride uzun dönemlerdeki göçlerde meydana gelen bağ ve etkileşiminden hareketle göçmenin niteliğini belirlemek esastır (Orhan ve Genç, 2018: 260). Öte yandan bu sistem yaklaşımı farklı hipotezler ve öngörüler oluşturmaktadır;

1-Göçmen akımları fiziksel olmaktan ziyade siyasi ve ekonomik ilişkileri yansıttığı için, ülkelerin bulunduğu sistem coğrafi yakınlığı gerekmemektedir. Coğrafi yakınlık göç ilişkilerinin oluşumunu açık biçimde kolay hale getirmektedir. Ancak bu coğrafi yakınlık ne göç oluşumlarını kesinleştirmekte ne de göç ilişkisine engel olmaktadır.

2-Göç veren bir ülke ile göçmen alan birçok dağılmış merkezi ülkeler arasında çok kutuplu bir göç sistemleri oluşmaktadır.

3-Ülkeler birden çok göç sistemine dahil olmakta ancak, göçmen kabul eden ülkelerden ziyade göçmen gönderen ülkeler arasında daha yaygındır.

4- Siyasi ve ekonomik şartların değişimi söz konusuysa, göç sistemleri dönüşmekte ve göç sistemi istikrarlı olmaktadır. Ayrıca, ülkeler, politik sorunlara, ekonomik

dalgalanmaya veya sosyal değişime cevap niteliği olarak gc sistemine dahi olmakta ya da sistemden kopmaktadır (Massey, Arango, vd., 1993: 454).

Genel itibariyle baktığımızda, gc teorileri gc kavramına farklı bakış açıları kazandırmaktadır. Bu teoriler gücün oluşum sistemine, varlığına, nedenlerine, geniş etkilerine dair önemli öngörüler sunmaktadır. Öte yandan, gc çalışmaları alanında birleştirici bir görev için Vandebelt tarafından uluslararası “gc sistemleri ağ analizi” adında yeni bir teorik yaklaşım önerilmektedir. Bu teori network (Ağ) teori ile gc sistem teorisinin önemli unsurlarını birleştirmektedir. Bu iki yaklaşım birleştirilerek birinin gcl yönleriyle diğerinin zayıf yönleri telafi edilmeye çalışılmıştır. Ağ teorisi, gc akışlarının nasıl başladığını açıklamakta zorlanmaktadır. Uluslararası gc sistemleri ağ analizi teorisi de araştırmacıların gc ağlarında oluşan düzenli, düzensiz vb. tüm gc türlerini açıklamaktadır. Birçok araştırmacı zorunlu gc sürecinde ağların önemini daha fazla kabul etmekte ve gc ağlarının sistem teorisine dahil edilmesiyle ortaya çıkan bağlamın politik, ekonomik, sosyal ve demografik önemine dikkat çekmektedir. Araştırmacılar gc akışlarının nereden başlayabileceğini ne zaman daha gcl ya da daha zayıf olabileceğini ve bu akışların tüm gc türleri içinde hangi ülkelerden ya da bölgelerden gerçekleşeceğine karar vermektedir (Vandebelt, 2020: 132-143).

Nihayet, yeni gc sistemleri yaratılmaktadır. Örneğin yakın zamana kadar Suriye-Avrupa Birliği gc sisteminden bahsedilmemektedir. Ancak Suriyeli gücün ardından kısa srelerde oluşturulan gc ağları sonucu AB’de meydana gelen gc ve geri dönüş gücü bu sistemde içinde yer almaktadır. Buradaki önemli nokta, uluslararası gc sistemleri ağ analizini kullanılmasıyla, gc çalışmaları geliştirilecek ve gc akışlarını etkileme becerisi de artacaktır (Vandebelt, 2020: 132-143).

1.3. Gc Nedenleri

İnsanlar bireysel ya da toplu olarak yaşadığı yerlerden gc etmektedir. Gc, kimi zaman daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak amacıyla bireysel, kimi zaman siyasi, coğrafi ve doğal kaynaklardan dolayı zorunlu olarak gerçekleşmektedir. Toplumların

göç sebepleri benzer niteliklerden oluşsa bile tamamen aynı olmamaktadır. Dolayısıyla göçün sebeplerini açıklamak için tüm etkenleri bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Göçe sebep olan faktörler göç sürecini ve göç serüvenindeki sonraki aşamaları da büyük ölçüde etkilemektedir. Tarih boyunca insanlar eski dönemlerde, doğal afetler, kıtlık, hastalık gibi sorunlarla mücadele için göç etmektedir. Günümüzde siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sebepler ön plana çıkmaktadır.

Nitekim, göçün nedenleri arasında ekonomik faktörler yer almaktadır. Bunlar; istihdam fırsatlarının yetersizliği, düşük ücretler ve ekonomik istikrarsızlık gibi birçok ekonomik etkenlerdir. Bu etkenler sonucunda insanları göç ettirmektedir. Bireyler, daha yüksek ücret, yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve girişimcilik fırsatlarına erişmek amacıyla başka bölgelere veya ülkelere gitmektedir (Zhanadilova, 2018:118). Örneğin, sınırlı istihdam fırsatlarına sahip bir kırsal alanda yaşayan biri, daha fazla iş seçenekleri ve daha yüksek ücretlerin olduğu bir şehre göç etmeyi tercih etmektedir. Bu sebeple, az gelişmiş ülkeden gelişmiş ülkeye doğru gerçekleşen nitelikli işgücünün göçü de artmaktadır.

İnsanları göç etmeye iten bir diğer sebep ise siyasi gerekçelerdir. Bunlar siyasi istikrarsızlık, insan hakları ihlali, çatışma vb. gerekçelerdir. Bu gerekçeler insanları ülkelerinden kaçırmaya zorlamaktadır. Siyasi huzursuzluk, sık sık değişen hükümetler, darbeler veya iç çatışmalar, günlük hayatı düzenini bozmakta hatta kişisel güvenliği tehlikeye atmaktadır. Buna göre bireyler daha istikrarlı siyasi sistemlere ve daha fazla güvenliğe sahip ülkelere göç etmektedir. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin yenildiği 1877-1878 Rus Harbi'nde Kafkasya ve Balkanlar'ın kaybedilmesi sonucu Anadolu'ya doğru gerçekleşen göçler siyasi göçe örnektir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sonunda Asya'da ve Afrika'da çok sayıda ülkelerin sınırı değişmiş ve birçok insanın göç etmesine neden olmuştur. Bununla beraber Yugoslavya'nın parçalanmasına neden olan iç savaşın ardından, 3 milyon insan göç etmek zorunda kalmıştır (Tamer, 2020: 2812). Dahası, Suriye'de iç savaşın etkisiyle birlikte Ortadoğu'da yeni bir göç dalgası başlamıştır. Suriye'de yaşanan sorun ve sıkıntılar neticesinde oluşan göçler genel itibariyle ülkedeki güvenlik etkisinin kaybolmasıyla ortaya çıkmaktadır. Suriye'de yaşayanlar daha güvenli yerlere göç etmek istemiş ve daha iyi yaşam şartlarını aramayı

kafalarına koyarak göç etmeye başlamışlardır. Suriye’de yaşanan bu sorunlardan dolayı hiçbir mültecinin batı ülkelerine getirilmeyeceği ve gelenlerinde geri gönderilmesi gerekli görülerek göçün etki alanı küçültülmeye çalışılmaktadır (Günay ve Atılğan, 2017: 41).

Göçün başka bir sebebi ise çevresel faktörlerdir. Doğal afetler (kasırgalar, sel, kuraklık, yangın gibi) ve uzun vadeli (çölleşme, yükselen deniz seviyeleri gibi) gibi çevresel sorunlardan dolayı insanlar daha yaşanabilir alanlara göç etmektedir. Buna ilaveten, nükleer ve termal fabrika projelerin sebep olduğu sorunlar, nükleer kazalar, kimyasal atıklar sonucu çevresel bozulmalardan kaynaklı çevresel göçler meydana gelmektedir (Algan ve Künçek, 1998: 97-99, Tamer, 2020: 2813). Örneğin, 2005 tarihinde, New Orleans, Louisiana’da gerçekleşen ve ABD’de görülen en büyük doğal afetlerden biri olarak ifade edilen Katrina Kasırgası büyük bir göç etkisi yaratmıştır. Bir başka örnek, Türkiye’nin yoğun bir nüfusun yaşadığı Kocaeli ve Sakarya illeri büyük bir depremle sarsılmıştır. Bu deprem sonucunda en az 25.000 insan farklı yerlere göç etmiştir. Öte yandan, yapılan araştırmalara göre, 2009 yılından beri her iki kişiden biri bir afet nedeniyle göç etmiş, 2008 yılından beri her yıl ortalama 25,4 milyon insan iklim değişikliği veya iklimsel olaylar sebebiyle yer değiştirmiştir. 2014 yılında 100 ülkede toplamda 19,3 milyondan fazla insanın göç ettiği görülmektedir (Varol ve Gültekin, 2016: 47-49).

Sosyal ve kültürel çerçevede ele alınacak eğitim ve kariyer fırsatları da göçün nedenleri arasındadır. Bu kapsamda, insanlar, daha iyi eğitim kurumlarına ve seçtikleri alanlarda kariyer gelişimine destek için göç etmektedir. Örneğin, birçok öğrenci yüksek eğitim görmek ve eğitim alanlarında daha gelişmiş araştırmalar için Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada ve Avustralya gibi ülkelere göç etmektedir. Dahası nitelikli bireyler iş kurmak ve büyütmek için uygun koşullar sunan ülkelere göç etmektedir. Bu ülkeler, iş dünyasına destek veren ekosistemlere, sermaye erişimine, inovasyon ve girişimcilik kültürüne sahip olmaktadır. Göçmenler girişimcilik hedeflerini gerçekleştirmek ve işlerini kurmak için bu gibi bölgelere göç etmektedir.

Öte yandan başka bir göç nedeni aile birleşmeleri şeklindeki göçlerdir. İnsanlar genellikle önceden göç etmiş aile üyelerine katılmak için göç etmektedir. Çünkü bireyler sevdikleriyle bir arada olmayı ve daha iyi bir aile yaşamı kurmayı istemektedir. Özellikle aile birleşmeleri açısından, Avrupa'daki Türk işçilerinin evlenecekleri eşleri Türkiye'den seçmeleri ve eşini de bir süre aile birleşmesi yoluyla Avrupa'ya götürmesi, bu tür göç olgularına örnek olarak gösterilmektedir (Taşçı, 2009:189).

Nihayet göç, çeşitli nedenlerle insanlığın her döneminde var olmuştur ve olmaya devam etmektedir. İnsanlar, topluluklar ve ülkeler arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasında, göçün ve göç nedenlerinin önemli etkisi bulunmaktadır. Toplumsal ve kültürel etkileşim kapsamında dolaylı ya da dolaysız olarak katkıları olan göçün toplumsal birçok sorunu da yaymaktadır.

1.4.Göçlerin Sınıflandırılması

Göç olgusunun geniş yapısı itibariyle kendi içinde farklı sınıflandırmalara tabidir. Bu sınıflandırmalar göç oluşumunu, göçmen kişiliklerini, göçün sebep ve sonuçları açıklamasına yardımcıdır. Bunun sonucunda göçün kendisi daha detaylı incelenmektedir. Bu araştırmada göç kavramı, iradeye yönelik göçler ülke sınırları esasına göre göçler ve göçmenin niteliğine göre göçler olarak üç başlıkta incelenecektir.

1.4.1.İradeye Yönelik Göçler

İradeye yönelik göçler, göçmenin kendisinin zorunlu ya da gönüllü olarak gerçekleştirilmesiyle oluşur (Ekici ve Tuncel, 2015: 14).

1.4.1.1.Zorunlu Göçler

Zorunlu göç, insanların kendi istekleri dışında yaşadığı ülkeden veya bölgeden, siyasi ve güvenlik sorunlardan kaynaklı nüfus hareketidir. Uluslararası göç örgütünün

yayınladığı göç terimleri sözlüğüne göre zorunlu göç; *“Doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketidir (Ör: mültecilerin, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin hareketleri ve doğal, çevresel, kimyasal, nükleer felaketler, açlık ya da kalkınma projeleri nedeniyle gerçekleşen hareketler”* olarak tanımlanmaktadır (IOM, Göç Terimleri Sözlüğü, 2009: 103). Ayrıca, göç terimleri sözlüğüne göre, zorla yerinden edilme; *“kişilerin başta silahlı çatışma, sivil itaatsizlik ya da doğal veya insan eliyle yaratılmış felaketler nedeniyle bireysel veya toplu olarak isteği dışında ülkesinden veya topluluğundan hareket etmesini”* ifade etmektedir (IOM, Göç Terimleri Sözlüğü, 2009: 104).

Dünyada geçmişten günümüze yaşanan zorunlu göç, kendi dönemine has farklı özellikler gösterir. Buna göre, zorunlu göç olgusu ilk çağlarda, doğal olaylar sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak İkinci dünya savaşı ile başlayan etnik ve dini savaşlar zorunlu göçün nedenlerinden biri olmuştur. Günümüzde zorunlu göçler küreselleşme, teknolojik ve iç savaşlar neticesinde yaşanmaktadır. Geçmişten günümüze temel bir olay haline gelen zorunlu göçte tercih yapma imkânı yoktur. Zorunlu göçü, dini etkenler, savaşlar, politik sorundan kaynaklanan karmaşalar, iç savaşlar, kötü istihdam koşulları, doğal afetler, kıtlık, nüfus yoğunluğu, iklim koşulları gibi etkenler belirlemektedir. Tüm dünyada insanlar, baskı ve politik tercihlerden dolayı yerinden zorla göç edilmiştir. Özellikle İkinci dünya savaşı, soğuk savaş, Balkanlarda ve Afrika’da meydana gelen iç savaşlar, Irak işgali ve Orta Doğu’da terörizm sorunları, Suriye’de iç savaş gibi siyasi ve politik karmaşalar zorunlu göçü arttırmaktadır (Barışık, 2020: 12-13).

Geçmişte gerçekleşen kavimler göçü de önemli zorunlu göç olayıdır. Bir diğer zorunlu göçe örnek, Lozan Antlaşmasıyla gerçekleşen Türk-Yunan nüfus mübadelesidir. Öte yandan, tarihteki en büyük zorunlu göç örneği, on iki ile otuz milyon arası Afrikalının köle ticareti sebebiyle Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Orta Doğunun farklı bölgelerine doğru gönderilmesidir. Hatta doksanlı yıllardan sonra Bulgaristan’da bulunan Türklerin Türkiye’ye göçü zorunlu göçler arasında sayılmaktadır. Nitekim, isimleri Bulgar isimleri olarak değiştirilmeleri, anadillerini

konuşmaları yasaklanması, ağır işkenceler görmesi Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları zorlukları göstermektedir.

Dünyada milyonlarca insan zorunlu olarak yaşadığı yeri değiştirmeye devam etmektedir. Mevcut durumu sayısal verilerle ifade ettiğimizde net görüntüyü görmek mümkündür. Dünyada her 97 kişiden biri zorunlu olarak göç etmekte ve yaşadığı toprakları terk eden insanların sayısı son on yılda büyük ölçüde artmaktadır. 2010 yılında yaklaşık 41 milyon insan zorunlu olarak göç ederken 2019 yılında bu sayı 79,5 milyon olmaktadır (TRT, 2020). UNHCR sayısal değerlerine göre, 2023 yılının ortalarında kamu düzenini ciddi oranda bozan çatışma, şiddet gibi olaylar nedeniyle 110 milyon insan zorunlu olarak göç etmektedir. İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye söz konusu zorunlu göç sürecinde yaklaşık 3,4 milyon mülteciye ev sahipliği yaparak dünyadaki en büyük nüfusa sahip ülkeler olmaktadır (UNHCR, 2023).

Öte yandan, ani gelişme niteliğine sahip zorunlu göçlerin, göç edilen ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etki yaratması söz konusudur. Zorunlu göç kapsamında değerlendirilen sığınmacılar, göç etme eğilimleri kendileri için çok az iş imkanları bulunan ülkelere doğrudur. Çok sayıda zorunlu göçmen alan gelişmekte olan ülkelerde, geçim kaynağı bulma daha zordur. Zorunlu göç sonucu çok sayıda göçmeni kabul eden gelişmekte olan ülkeler, yerli niteliksiz işçilerin ücretleri üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Ayrıca, gelişmekte olan bir ülkeye kitlesel bir zorunlu göç akımı, kamu hizmetleri altyapısına ve kamu bütçesine zarar vermektedir. Dünya genelinde zorunlu göç sürecini iyi yönetmek önem arz etmektedir. Öyle ki, zorunlu göç akımlarının yanlış yönetimi, sadece göç edilen ülke veya bölge için değil aynı zamanda çevresindeki diğer bölge-ülkeler hatta dünya için büyük ölçüde olumsuz dışsal nitelik taşımaktadır (Uysal ve Yılmaz, 2022: 69).

1.4.1.2.Gönüllü Göçler

Gönüllü göçlerde, insanların kendi iradesi esastır. Bu sebeple insanlar çekici faktörlerin sonucunda herhangi bir korku unsuru olmadan yaşadığı ülkeden ya da bölgeden göç etmektedir. Ayrıca, gönüllü göç serbest göç olarak da tanımlanabilir.

İnsanlar, sağlık hizmetlerinden ve eğitim fırsatlarından faydalanmak aynı zamanda kültürel bağlara sahip akraba, eş dostlarıyla yaşamak için gönüllü olarak göç etmektedir. Gönüllü göçlerin en etkili örneği, beyin göçüdür. İnsanın öncelikli olarak sığınacak ve korunacak bir bölge arayışı içinde olması zorunlu göçte önemli bir etken iken, gönüllü göçlerde ise ekonomik faktörler daha belirleyicidir (Ekici ve Tuncel, 2015: 14). Gönüllü göç sürecinde hükümet baskısı ya da zorlaması yoktur ayrıca kırsaldan kentlere gerçekleşen turizm amaçlı ve mevsimlik göç akımı gönüllü göçe örnektir.

1.4.2. Ülke Sınırları Esasına Göre Göçler

Ülke sınırları esasına göre göçler iç göç ve dış göç olarak gerçekleşmektedir. Bu bölümde dış göç ve iç göç unsurları detaylı incelenmektedir.

1.4.2.1.İç Göç

İç göç, bir ülkenin herhangi sınırları içinde gerçekleşen göçlerdir. Bu göç türünde ülkenin nüfusunda herhangi bir azalma ya da artma durumu söz konusu değildir. İç göçler genellikle kırsal bölgelerden kentsel bölgelere doğru gerçekleşmekte ayrıca, iç göç kırsal bölgelerden kırsal bölgelere, kentsel bölgelerden yine kentsel bölgelere doğrudur. IOM tarafından yayımlanan göç terimleri sözlüğüne göre iç göç; *“Yeni bir ikamete sahip olmak amacıyla veya yeni bir ikametle sonuçlanacak şekilde insanların aynı ülkenin bir bölgesinden başka bir bölgesine göç etmeleridir. Bu göç, geçici veya daimî olabilir. İç göçmenler, menşe ülke içinde yer değiştirirler, ama yine menşe ülkede kalırlar (örneğin, kırsaldan şehre göç)”* olarak tanımlanmaktadır. En genel ifadeyle iç göç ülke içinde bir bölgeden başka bir bölgeye doğru geçici ya da kalıcı nüfus hareketi olarak ifade edilir.

Öte yandan, Türkiye’de iç göçler İkinci Dünya savaşından sonra sanayileşme hareketlerinin gelişmesiyle birlikte başlamıştır. Özellikle, İstanbul ve yakın çevresi başat bölge olmasıyla iç göçlerde önemli rol oynamaktadır. Bu bölgeler kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru göç sürecini başlatmıştır. Daha sonraki süreçlerde,

tarımda teknolojik gelişmeler, hızlı nüfus artışı iç göçlerde ivme kazandırmıştır. Köylerde oluşan ekonomik yoksulluk nedeniyle gerçekleşen göç, köyden büyük kentlere doğru iken daha sonra küçük ve orta ölçekli kentlere ilerlemektedir (Bostan, 2017: 5).

Türkiye’de 1980 sonrası, Turgut Özal döneminin etkisiyle serbest piyasa ekonomisi ve yoğun özelleştirme gerçekleşmiştir. Aynı zamanda kentlerde eğitim, ulaşım, sağlık gibi sosyal hizmetlerin değeri ve kalitesi artmıştır. Ayrıca, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerindeki terör olayların etkisiyle zorunlu göç süreci ortaya çıkmıştır. Nihayet, 1980-2010 yıllarında Türkiye genelinde göç eğilimi artmakta, sadece köyden kente değil, bir kentten diğer bir kente ve kent içinde de toplumsal bir göç hareketi oluşmaktadır. Genel itibariyle iç göçün dinamikleri, ulaşım ve iletişimdeki gelişmeyle radyo ve televizyonun yaygınlaşması sonucu artmıştır. Bu durum kent hayatı hakkında daha çok bilgi alınmasını sağlamış, göç kararın verilmesi kolaylaşmıştır. Ayrıca, köyde değil de kentte yaşama duygusu cezbedici unsur haline gelmiştir. (Adıgüzel, 2020: 45-49).

İç göçler evlilik, boşanma, iş değişikliği/tayin, emeklilik, ebeveynin göç etmesi vb. sebeplerle meydana gelmektedir. Ayrıca, göç alan ve göç veren bölgelerde konut yetersizliği, iç göçe neden olmaktadır. Aynı zamanda istihdam, ücret, kentsel yaşamın yarattığı refah ortamı, yüksek yaşam standardı ve kaliteli eğitim iç göçler de önemli unsurlardır.

1.4.2.2. Dış Göç (Uluslararası Göç)

İç göç bir ülkenin farklı bölgelerindeki nüfus hareketiyken dış göç ise bir ülkeden başka bir ülkeye doğru yapılan göçlerdir. Küreselleşme, teknolojinin gelişmesiyle ekonomik, politik, kültürel ve sosyal sebepler sonucunda uluslararası göç artmakta ve güncel kalmaktadır. Savaş dönemleri, siyasi baskılar, ulaşım ve iletişimdeki gelişme, toplumsal alandaki ilişkilerin hızıyla beraber uluslararası alanda bir bölgeye ulaşmak kolay hale gelmektedir. Daha önce belirtildiği iç göçün

büyümesiyle uluslararası göçün de önü açılmaktadır. Bu süreçte göç alan ülke, göç veren ülke ve göçmenin kendisi dış göçte üç önemli faktör olmaktadır.

Öte yandan, ülkeler arasındaki gelir farkı, eğitim gelişmişliği hatta dile, ırka dayalı sosyal ve kültürel problemler uluslararası göç sürecini ve kararını etkilemektedir. Buna göre, etnik farklılık sonucu kayırmacılık, siyasal istikrarsızlık, rejim değişiklikleri gibi unsurlar uluslararası göçü arttırmaktadır. Ayrıca, ücretlerin düşük olması, vergi oranlarının yüksekliği, insanların gelecek kaygısı taşıması, sosyal hakların yetersizliği, kişinin eğitim seviyesinin yüksek olması ancak yaşadığı ülkede itibar görmemesi gibi manevi tatminsizlik uluslararası göçün ekonomik etkileridir (Ünsal, 2019: 52).

Bu sebeple dünya genelinde uluslararası göçe ilişkin verilere bakmak önem arz etmektedir. Nitekim, 2019 yılında uluslararası göçmenlerin dünya çapında sayısı 272 milyon yani dünya nüfusunun yüzde 3,5'ini oluşturmaktadır. Uluslararası göçmenlerin yüzde 52'si erkek yüzde 42,8'i kadındır. Dahası, tüm uluslararası göçmelerin yüzde 74'ü çalışma çağındaki kişilerden (20-64) meydana gelmektedir. Ülke bazında bakıldığında, Hindistan uluslararası göçmenler için en büyük menşe ülke olmaya devam etmekte ardında sırayı Meksika ve Çin izlemektedir. 2022 yılına geldiğimizde, dünyada yaklaşık 281 milyon göçmen mevcut, bu durum genel nüfusun yüzde 3,6'sına denk gelmektedir. Uluslararası göçmelerin sayısı, Avrupa ve Asya'da diğer bölgelere kıyasla daha fazla artmaktadır. Avrupa ve Asya uluslararası göçmen stoğunun yüzde 61'ini oluşturarak sırasıyla 87 ve 86 milyon göçmene ev sahipliği yapmaktadır (IOM, World Migration Report, 2022).

Öte yandan, uluslararası göçün ikili yapısından söz edilmektedir. Bunlardan ilki, birey ve toplulukların yasal yollarla menşe ülkeden ayrılması ve vatandaşı olmadığı ülkelere girişi, seyahati, çıkışlarını ifade eden düzenli göçtür. Bununla birlikte, birey veya toplulukların, kanun ve hükümlere uygunsuz biçimde bulunduğu ülkesinden ayrılarak başka bir ülkeye göç etmesi de düzensiz göçü tanımlamaktadır (IOM, Göç Terimleri Sözlüğü, 2021: 26).

Türkiye’de ulusları göç, 1960’lı yıllara kadar savaş, etnik azınlık ve dini olaylar üzerinden gerçekleşmiştir. 1950 ve 1960’lı yıllardan sonra iş gücü açığını karşılamak amacıyla yapılmıştır. Özellikle Türkiye’deki işçilerin Almanya’ya göçü bu göç türüne örnektir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa ülkeleri endüstri gelişimini tamamlamasıyla, iş gücü açığını Türkiye gibi ülkelere karşılamaya çalışmıştır. 1980 yıllardan sonra, Türkiye’de uluslararası göç çok yönlü şekilde devam etmiştir (Aksoy, 2012: 296-297).

Öte yandan, Türkiye coğrafi konumu itibariyle, Asya, Avrupa ve Afrika göçmenlerinin transit göç ülkesidir. Bundan dolayı göç sürecinde yasal yolların mevcut olmasının yanı sıra yasadışı göç sorunlarıyla da mücadele etmektedir. Türkiye’yi transit ülke olarak kullanmak isteyen göçmenlerin öncelikli hedef bölgesi Ege Denizi’nden Yunanistan’a ve oradan İtalya, Almanya, Fransa, Kanada, İsviçre gibi ülkelerdir. Bu bağlamda Yunanistan ve Türkiye arasında göçmen kaçakçılığı konusunda sağlanacak stratejik iş birliği önem arz etmektedir (Deniz, 2014: 188).

1.4.3.Göç Edenlerin Nitelikleri Açısından Göçler

Göç serüvenin büyük ve çeşitli yapısında, göçün kendisinin kadar göçmenin de bu olguda yeri büyüktür. Göç edenlerin nitelikleri doğrultusunda beyin göçü ve işgücü göçünde hem göç alan hem de göç veren ülkeler için göçmenin dahil olduğu küresel bir olay meydana gelmektedir. Günümüzde gelişmiş ülkelerde, insan kaynağının nitelikli ve donanımlı olması önem arz etmektedir. Dünyanın her yerinde vasıflı ve bilgili insan kaynağı aranmakta her toplumun ekonomik ve sosyal anlamda aradığı ve istediği göçmen nitelikleri çeşitlilik göstermektedir.

1.4.3.1. İşgücü Göçü (Emek Göçü)

Kişi göç etme öncesinde politik, siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik sebepleri göz önüne alarak karar vermektedir. Göçmen her ne kadar farklı sebeplerle göç etmek istese de işgücü göçü için göç kararı verirken büyük ölçüde ekonomik kaynaklı, daha da açacak olursak istihdam kaynaklı olmaktadır. Nitekim, günümüz ekonomisinde iş

gücü göçü, göç türleri içerisinde en kapsamlı ve en güncel göç olayları arasındadır. Bireyin ekonomik amaçlı ülke içinde ya da ülke dışında hareketi iş gücü göçü olarak tanımlanmaktadır.

Tablo 3: Türkiye Cumhuriyeti Tarafından İmzalanan İş Gücü Anlaşmaları		
Anlaşmalar	Ülkeler	İmza Tarihi
Türkiye-Federal Almanya İşgücü Anlaşması	Almanya	30.10.1961
Türkiye-Federal Almanya İstisna Akdi Anlaşması	Almanya	18.11.1991
Türkiye-Avustralya İşgücü Anlaşması	Avustralya	05.10.1967
Türkiye-Avusturya İşgücü Anlaşması	Avusturya	15.05.1964
Türkiye- Belçika İşgücü Anlaşması	Belçika	16.07.1964
Türkiye- Endonezya İşgücünün Geliştirilmesi Hakkında Mutabakat Zaptı	Endonezya	29.06.2010
Türkiye- Fransa İşgücü Anlaşması	Fransa	08.05.1965
Türkiye- Hollanda İşgücü Anlaşması	Hollanda	19.08.1964
Türkiye- İsveç İşgücü Anlaşması	İsveç	10.03.1967
Türkiye- Katar İşgücü Anlaşması	Katar	01.05.1986
Türkiye- Kuveyt İşgücü Değişimi Hakkında Anlaşma	Kuveyt	30.03.2008
Türkiye- KKTC İşgücü Anlaşması	Kktc	09.03.1997
Türkiye- Libya İşgücü Anlaşması	Libya	05.01.1975
Türkiye- Ürdün İşgücü Anlaşması	Ürdün	08.07.1982
Kaynak: www.csgeb.gov.tr\Yayın No: 07\sayfa:108 (Erişim tarihi 09.05.2021)		

Ayrıca, Uluslararası Göç Örgütü tarafından yayınlanan göç terimleri sözlüğüne göre iş gücü göçü; “İstihdam amacıyla kişilerin anavatanlarından ayrılarak başka bir devlete gitmeleri. İşgücü göçü, çoğu devletin göç kanunlarında ele alınmaktadır.

Ayrıca, bazı Devletler kendi ülkelerinden yapılan işgücü göçünü düzenlemek ve yurtdışındaki vatandaşları için fırsatlar yakalamak için aktif bir rol oynamaktadır” olarak ifade edilir (IOM, Göç Terimleri Sözlüğü, 2021: 49). İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden toparlanmaya çalışan Batı Avrupa ülkeleri ekonomileri iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla diğer başka ülkelerden ve Türkiye’den de olmak üzere işçi talebinde bulunmuşlardır. Türkiye, resmi anlamda ilk işgücü göçünü Almanya ile 30 Ekim 1961 tarihinde imzalamasıyla gerçekleştirmiştir.

Bununla beraber 1961-1973 yılları arasında Türkiye’den başka ülkelere yoğun göç hareketleri yaşanmıştır. 1970’li yıllardan sonra iş göçünün durumu Kuzey Afrika, Ortadoğu, Rusya ve Orta Asya’ya doğru yönelmiştir. Buna ilaveten, 1973- 1974 yıllarında işçi alımların durdurulmasıyla birlikte, Türkiye’den Avrupa’ya doğru göç süreci aile birleşmesi şeklinde devam etmiştir (Toksöz, 2006: 217).

Uluslararası işgücünün göçünde yer alan göçmen işçilerin sığınmacı ve mültecilerden farklı olarak ele alınmasında fayda vardır. Sığınmacı ve mültecilerin göçünde sunduğu nedenler sosyal ve siyasal grubun üyesi olma, din, ırk ve etnik köken gibi konuları içermektedir. Buna göre, işgücü göçünün esas niyetinin istihdam edilme olduğunu belirtmek gerekmektedir. Aslında işgücü göçünde göç eden ya da göç etmeye niyetli kişilerin önceliği ekonomik ve sosyal alanda var olma isteğidir (Çetin-Aydın, 2021; 3).

Öte yandan uluslararası işgücü göçünün özelliklerinden bahsetmek gerekmektedir. Buna göre; Uluslararası iş gücü göçü, dünya küreselleşmesi, iş gücünde meydana gelen olumsuz ücret farkları, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farkı hatta hızlı nüfus artışı gibi dış ve iç ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Uluslararası iş gücü göç; kesin göç, geçici göç ve beyin göçü olmak üzere üç unsurda incelenmektedir. Kesin göç, bireyin yaşadığı ülkeden temelli ayrılması ve bir daha kendi ülkesine geri dönmemesidir. Geçici göç, kişinin doğduğu ve hayat sürdüğü ülkeden ayrılması ancak tekrar yaşadığı ülkeye geri dönme amacıyla istihdam etmesidir. Aynı zamanda uluslararası işgücü göçü, göç edilen ülkede işsizliği azaltmakta ve ülkeye kur girişi sağlamaktadır (Şahin ve Şen, 2020: 379).

ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) son raporuna göre, dünyada 2017 yılından günümüze uluslararası göçmen işçi sayısı artmakta ve bu sayı 164 milyondan 169 milyona yükselmektedir. Göçmen işçilerin yer aldığı ülkeler gelişmiş yüksek gelire sahip ülkelerdir. Buna göre 169 göçmen işçinin içinde yer alan 64 milyon göçmen işçi Avrupa ve Orta Asya ülkelerine doğru yoğunlaşmaktadır. Söz konusu diğer 43 milyon göçmen işçi ise Amerika kıtalarında yer almaktadır. Erkek göçmen işçiler 99 milyon kadın göçmen işçiler ise 70 milyon civarındadır. Ayrıca, uluslararası göçmen işçiler içinde gençlerin oranı giderek artmaktadır. Hatta göçmen işçiler büyük ölçüde (25-64) çalışma çağındaki yetişkin yaş grubundan oluşmaktadır. Genç işgücü göçünde artışın nedeni gelişmekte olan ülkelerdeki genç işsizliğin yüksek olması şeklinde yorumlanmaktadır (ILO, 2019: 4-8).

Nihayet, uluslararası işgücü göçünde göçmenler niteliksiz işgücü ve nitelikli işgücü şeklinde sınıflandırılmaktadır. Buna göre, nitelikli işgücünün gelişmiş ülkelere doğru göçü söz konusudur. Niteliksiz işgücü göç ederken genelde göç ettikleri ülkenin ikincil iş olarak ifade ettikleri vasıfsız işlerde istihdam etmektedir. İşgücü ithal eden ülkeler, sermaye faktörü fazla olan, fakat emek faktörünün kıt olan ülkelerdir. Bu bağlamda işgücü göçü sistemini kullanmaktadır. Beyin göçü vasıtasıyla nitelikli işgücüne ihtiyaç duyan ABD gibi ülkeler küreselleşmenin etkisiyle dahası kendi uyguladığı vize kolaylıklarıyla vasıflı işgücünü ülkesine katmaktadır (Çetin-Aydın, 2021: 4).

İKİNCİ BÖLÜM

BEYİN GÖÇÜ KAVRAMI ve DÜNYADA BEYİN GÖÇÜ

2.1.Beyin Göçü Kavramı ve Beyin Göçünün Önemi

Dünya ekonomisinde tartışılan önemli konulardan biri bazı ülkelerin neden gelişmiş bazılarının ise neden gelişmemiş olmasıdır. Bu sorunun cevabı büyük ölçüde yetişmiş insan gücü ile ilgilidir. Günümüz ülkelerin ekonomisinde yaşanan büyük değişimler sonucunda ülkelerin başlıca niyetleri her yönden daha iyiye ulaşma yani nitelikli insan kaynağına sahip olmaktır. Nitelikli insan kaynağı yetiştirme sürecinin zor ve maliyet açısından yüksek olması ise beyin göçü fırsatını yaratmaktadır. Beyin göçü, yetiştirilmesi için büyük kaynak gerektiren veya yetiştirildiği halde ilgisizlik ve olanak kıtlığı sebebiyle bilim insanı, doktor, mühendis gibi nitelikli insan gücünün daha gelişmiş ülkeye göç etmesidir. Daha net şekilde, iyi eğitilmiş, üretken ve düşünen kişilerin araştırma ve çalışma amaçlı başka bir ülkeye gitmesidir. Beyin göçü, gelişmiş ülkelerin entelektüel sermayeye mümkün olduğu kadar çabuk ulaşmasını sağlamaktadır.

Beyin göçü İngiliz Kraliyet Cemiyeti tarafından bilim adamlarının ve teknoloji alanında uzman kişilerin göçüne atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Bu kavram, aynı zamanda 50'li ve 60'lı yıllarında Birleşik Krallıktan Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru gerçekleşen göçler için kullanılmıştır. Günümüzde ise beyin göçü kavramı, bir ülkenin en yetenekli bireylerin göçünü ifade etmektedir (Pedraza, 2013, 32). Beyin göçü beşerî sermaye biçiminde uluslararası kaynak aktarımını ifade etmekte ve yüksek eğitimli kişilerin gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru göç etmesidir. Beyin göçü özellikle mühendislerin, doktorların, bilim adamların ve diğer çok yetenekli profesyonellerin göçüdür (Docquier, Rapoport, 2006: 2). Ayrıca, Kurtulmuş, beyin göçü kavramını “yüksek meslek niteliğine sahip iş gücünün kendi ülkesinden başka ülkelere doğru çalışmaya gitmesi” olarak tanımlamıştır.

Ayrıca, beyin göçünü yüksek eğitimli, mesleğinde ilerlemiş, başarılı üstün zekâ ve kapasiteye sahip yetenekli kişilerin çeşitli nedenlerle ülke dışına gidip oraya yerleşmesi olarak ifade etmiştir (Kurtulmuş, 1992: 206).

Stratejik kaynak olan beşerî sermayenin, insan refahına en büyük katkısı yapabilecek ekonomilerden, halihazırda gelişmiş çok sayıda yetenekli, eğitimli, bilimsel ve idari personele sahip ekonomilere aktığı gerçektir. Tabi diğer ülkeler de ihtiyaçları doğrultusunda nitelikli ve yetenekli insan kaynağı ithal etmektedir (İravani, 2011: 85). Ayrıca beyin göçü gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere olacağı gibi, gelişmiş ülkelere yine gelişmiş ülkelere doğru da gerçekleşmektedir. Fakat çoğunlukla gelişmekte olan ülkeden gelişmiş ülkeye doğru beyin göçü daha fazladır. Beyin göçü, insan kaynağı açığı bulunan ve bu açığı kapamak zorunda kalan gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için önem arz etmektedir (Erkal, 1980: 85).

Öte yandan, nitelikli insan kaynağının, kendi ülkesinden göç edip daha gelişmiş ülkeye yerleşmesi politik bir konu da olmaktadır. Ancak politik konu olmasının yanı sıra aynı zamanda ülkede üretim eksikliğini ve profesyonel insan kaynağının aşırı üretimini de göstermektedir. Buna göre, gelişmekte olan ülkelerde eğitim sisteminin zayıflığı ve insan kaynağını doğru yetiştirme politikasının olmaması dikkat çekmektedir. Bu çerçevede normalde nitelikli ve yetenekli olanların verimli kullanılmasını da engellemektedir (İravani, 2011:285).

Beyin göçüne ilişkin terimlere baktığımızda, beyin göçü kavramına benzer niteliklerden oluşmaktadır. Bu terimler, beyin bolluğu, beyin değişimi, beyin sirkülasyonu, beyin ziyarı ve beyin kazanımı olarak sıralanmaktadır. Beyin bolluğu nitelikli işgücünün fazla üretildiği durumdur. Ancak bu ülkelerde nitelikli insan kaynağı az kullanılmaktadır. Beyin bolluğuna göre, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere plansız bir eğitim sebebiyle düşük kalitede eğitim gören insanlar yetişmektedir. İyi eğitimli ve diplomalı işsizler ülkedeki kıt olan nitelikli işgücünde yer almaları nedeniyle rekabeti artırmakta buna göre, verimin ve ücretlerin düşmesine sebep olmaktadır (Kaya, 2009: 24).

Beyin değişimi ise beyin g ya da beyin kazanımıyla ilişkilidir. Net bir insan sermayesi kaybı veya kazancı olmadığı gibi aralarında hareketin olduğu durum söz konusudur. Beyin değişiminde, yeni ülkeye göç edenlerin nitelikleri ile orantılı bir iş elde ederek menşe ve varış ülkeleri arasında iki yönlü bir uzmanlık akışı gerekmektedir. Öte yandan, beyin sirkülasyonu ise nitelikli göçmenin gelişmiş bir ülkeye gidişi ve sonrasında kazandığı tecrübeler sonucu kendi ülkesine dönüşü üzerindeki eğitim ve kariyer yollarıdır (Milio, Lattanzi, Casadio, vd., 2012, 8-9). Bu anlamda beyin sirkülasyonu, aynı zamanda köken ülke açısından da toplumsal, ekonomik, bilimsel imkanlara erişme sağlamaktadır. Nitekim küreselleşmenin aldığı son durum sonucu beyin sirkülasyonu ülkelerin birbirine bağlılıklarını artırmış ve ortak hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda beyin sirkülasyonu sonucunda nitelikli bireylerin yarattığı değerden, sadece gelişmiş ülkeler değil etkileşime giren tüm ülkeler faydalanmaktadır. Böylece köken ülke sahip olamadığı bilimsel ağlara erişimle beyin günün olumsuz etkisini tersine çevirmektedir (Ulusoy, 2021: 22-23).

Diğer bir kavram beyin ziyanıdır. Yüksek eğitimli nitelikli göçmenin kendi eğitim düzeyi ya da yeteneklerinden daha düşük bir eğitim veya yetenek gerektiren işlerde çalışmasıdır. Uluslararası G rgt (IOM) beyin ziyanı terimini “*nitelikli göçmenlerin yetersiz istihdam koşulları, vasıflarına uymayan iş olanakları, istihdam piyasasında yasal olmayan durumlar ve kayıt dışı çalışma nedenlerinden dolayı işsiz kalmaları veya daha düşük düzey işlerde çalışmaları*” olarak tanımlamaktadır (IOM, 2019: 23). Nitelikli göçmenin mesken ülkeye g etmesiyle doğrudan sorunlar zlmemekte ve beklentiler karşılanmamaktadır. Nitelikli göçmen yaşadığı ortamdaki ekonomik durgunluk ve istikrarsızlık unsurlarından etkilenmekte böylece bu kişiler beyin ziyanı parçası olma riski yaşamaktadır (Ulusoy, 2021: 17).

Açıklanması gereken son kavram, beyin kazanımıdır. Bu kavram mesken ülke en temel tanımı ifade etmektedir. Ancak, beyin kazanımı köken ülke için g eden nitelikli bireylerin daha gelişmiş olarak tekrar kendi ülkesine dönmesidir. Bu durumda köken ülkenin diaspora ağlarıyla ilişkisi önem arz etmektedir. Ayrıca köken ülke izlediği doğru politikalar sayesinde gerçekleşen nitelikli g sürecini avantaja çevirmektedir. Öte yandan, beyin kazanımı tek yönlü bir akışa vurgu yaparken, beyin

sirkülasyonu iki yönlü yetenek, sermaye ve teknoloji akışını ifade etmektedir (Ulusoy, 2021: 20).

Beyin göçüne karan veren nitelikli bireylerin göç etme niyetlerinin arkasında birçok faktör olduğunu söylemek mümkündür. Nitelikli bireyin göç etme motivasyonunu göç veren ülkedeki sosyo-ekonomik ve politik ortamın durumu da etkilemektedir. Nihayet, beyin göçü kavramına istinaden bu konunun geçmişi de önemli ve uzun soluklu bir süreçtir.

2.2. Beyin Göçünün Tarihçesi

Nitelikli ve yetenekli işgücünün başka bir ülkeye göçü olarak bilinen beyin göçünün tarihi bilimin geçmişi kadar eskidir. Nitekim Sümer, Babil, Mısır medeniyetlerinin bilime katkısı büyüktür. M. Ö. 300-600 yılları arasında, göç sürecinde yaşanan zorluklara rağmen öğrenci, eğitimci ve araştırmacılar Atina'ya doğru göç etmiştir. M.Ö.300 yıllarından itibaren, Ptolemai hanedanlığı dönemi İskenderiye bilim dünyası merkezi olmuş ve İskenderiye kütüphanesi önemli bilim yeri haline gelmiştir. Yunanlı nitelikli bireylerin bu bölgeye doğru göçleri gerçekleşmiş, bilim adamları ve araştırmacılar bu bölgede toplanmıştır. Ayrıca 8. ve 9. yüzyıllar Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde Şam ve Bağdat da önemli bilim merkezi yeri olmuştur (Kurtuluş, 1988: 172).

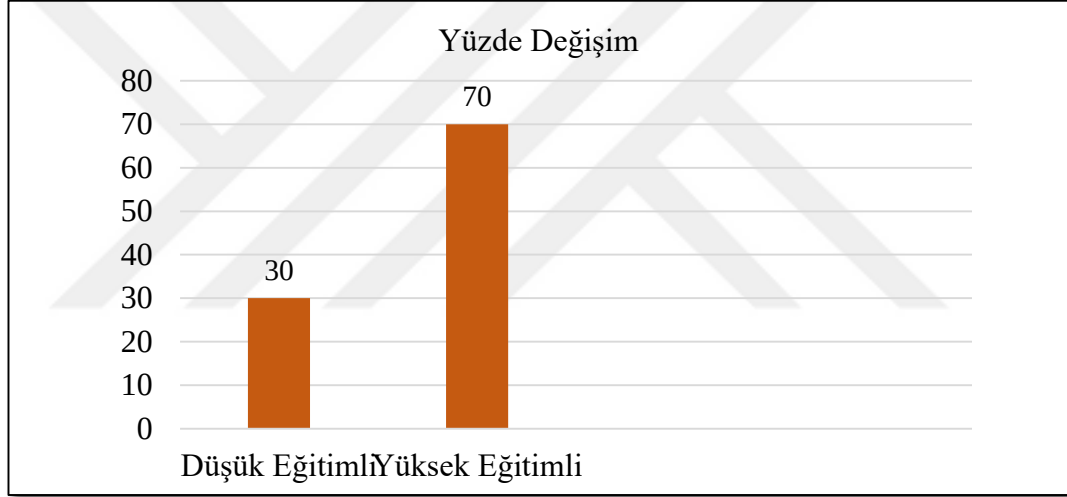
Öte yandan, Orta çağ Avrupa ülkelerinde eğitim amaçlı ve bilimsel çalışmalar nedeniyle göçler gerçekleşmiştir. Özellikle, 12. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'nın en büyük kentlerinde üniversiteler kurulmuştur. Avrupa'nın ilk üniversiteleri İtalya'da Salerno, Bolonya; Fransa'da Montpollier ve Paris üniversiteleri bunlar arasında sayılmaktadır. Özellikle 1439'da matbaanın keşfiyle, Avrupa'da bilimsel ve kültürel çalışmalar hızlanmaya başlamıştır. Dahası, 17. ve 18. yüzyıllar Avrupa'da modern bilimin temelleri atılmış ve Londra'da 1662 yılında kurulan The Royal Society ilk bilim cemiyeti olmuştur (Kurtuluş,1999: 2-4).

1899 ve 1909 yıllarında ABD'ye göç edenler okuma yazma bilmeyen niteliksiz göçmenlerdi. Daha sonra birinci dünya savaşı ve ikinci dünya savaşı dönemleri arasında ABD'de nitelikli göçmenler artmaya başlamıştır. Nazilerin iktidara gelmesinden sonra Almanya ve Avusturya ülkelerinde yer alan nitelikli bilim adamların geneli ABD'ye göç etmiştir. Bu bilim adamları, Rus asıllı Vladimir Kosma Zworykin, hidrojen bombasının babası olarak bilinen Macar asıllı teorik fizikçi Edward Teller, Hollandalı fizikokimyacı ve 1936 Nobel ödülü kazananı Peter Joseph William Debye, Alman müzik bilim adamı Alfred Einstein, 1936 yılı Nobel Fizik Ödülü'nü paylaşan Victor Franz Hess ve Nobel ödülü sahipleri olan iki fizikçi; İtalya'dan göç eden Enrico Fermi ve Almanya'dan göç eden Albert Einstein olmuştur.

ABD'ye yönelik beyin göçlerinde ekonomik unsurlar ön plana çıkmaktadır (Kurtuluş, 1988: 173-174). Özellikle 1960'lı yıllarda beyin göçünün tartışma konuları arasında yer almasının sebebi nitelikli bilim adamlarının ve nitelikli eleman göçünün hızla ivme kazanmasıdır. Buna göre, Tablo:4'de 1962-1966 yılları arasında ABD'ye göç eden nitelikli insan kaynağı sayısı gösterilmektedir. Öte yandan, az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru beyin göçü karşılıklı isteğe bağlı, nitelikli işgücü değişimi olmaktan öte, kıt nitelikli insan kaynağına sahip gelişmekte olan ülkelerin aleyhine bir durum haline gelmiştir (Kurtuluş, 1992: 208).

Tablo 4: ABD'ye Göç Eden Mühendis, Bilim Adamı ve Doktorlar (1962-1966)					
Geldikleri Ülkeler	Mühendisler	Temel Bil.	Sosyal Bil.	Doktorlar ve Cerrahlar	Toplam
Gelişmiş Ülkeler	11,993	5,205	784	4,923	22,905
Az Gelişmiş Ülkeler	7,042	2,580	546	5,783	15,951
TOPLAM	19,035	7,785	1,330	10,706	38,856
Kaynak: Kurtuluş, Berrak: “Amerika Birleşik Devletleri’ne Türk Beyin Göçü”, Aktüel Kitapevleri, İstanbul, 1999: s.10					

Ancak, 1970’li yıllara meydana gelen petrol krizi sonrası Avrupa ülkelerinde yabancı işçi alımları durmaya başlamış ve bu dönemden sonra farklı uygulamalar yapılmıştır. Örneğin, Almanya’daki uygulamaya göre, göçle gelen kişilerin ülkelere geri dönmeleri cazip hale getirilmiş ya da bu kişilerin toplumda büyük değer olarak kabul edilerek toplumla bütünleşmesi ve uyumu sağlanmıştır (Aksoy ve Gürsoy, 2018: 57). Ayrıca, 1960-1980 yıllarında devletlerin göç politikaları da beyin göçünü şekillendirmiştir. Örneğin Amerika’da çıkarılan 1965 tarihli “Göç Yasası” ile ABD’ye gelen göçmenler dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra ABD nitelikli göçmen prensibini korumuştur. Aynı zamanda 1980 sonrası A.B.D.’nin teknolojik üstünlük kazanmasında bu yasanın önemi büyüktür (Işık, Ertürk, 2022; 130-133).

Grafik 1: Dünyada Yüksek Eğitimliilerin Göçü, 1990 (%)

Kaynak: Aydemir, Abdurrahman; “Küresel Rekabet Edilebilirlikte Beyin Göçü ve Beyin Kazanımı Konferansı Sonuç Kitabı”, 2021.

Nihayet, 1980 sonrası, küreselleşmenin yarattığı değişimler beyin göçü ve süreçlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Küreselleşme süreci, gelişmiş ülkelerdeki göç oranını 1960’tan 1985’lere iki kat ve 1985’ten 2000’li yıllara 3 kat artırmıştır. Ayrıca, göçmelerin niteliği bazında artışta daha düşük eğitim düzeyine sahip göçmenlere karşılık gelen bu oran %30 iken yüksek eğitimli göçmenlerin sayısının %70 oranında arttığı görülmüştür. Örneğin, 2000 yılında sadece OECD ülkelerinde kaydedilen yüksek vasıflı göçmen sayısı 20.5 milyon olmuştur (Docquier ve Rapoport, 2012:684;

Işık, Ertürk, 2022; 133). Bir diğer araştırmada yer alan Grafik1'e göre 1990'lı yıllarda toplam göçmen nüfus dünyada 100 birim artmışken bu 100 birim artışın 30'u düşük eğitimlilerden ve 70 tanesi yüksek eğitimlilerden oluşmuştur (Aydemir, 2011: 28). Diğer ifadeyle, bir taraftan gelişmiş ülkelere olan göç miktarı artmışken, aynı zamanda o göçün niteliğinde de ciddi bir değişim söz konusudur (Aydemir, 2011). Öte yandan (Tablo 5) 2000 yılı verileri baz alındığında 20. yüzyılın son 10 yılında nitelikli iş gücü göçünde bir büyüme olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda 2000'li yılların devamında özellikle gelişmiş ülkelerin uyguladığı eğitim hareketliliği de beyin göçü büyük ölçüde artırmıştır.

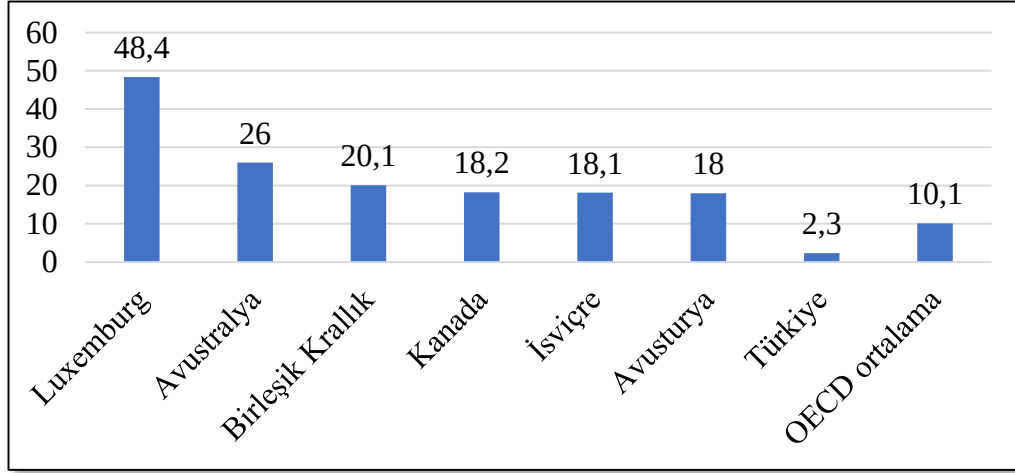
Tablo 5: OECD Ülkelerindeki Nitelikli Göçmenler, Menşe Bölgelerine Göre 1990-2000					
	1990		2000		Büyüme 1990- 2000 %
Kuzey ABD	716,742	5,90%	949,566	4,70%	32,5
Avrupa	4,869,745	39,80%	6,864,409	33,90%	41
Afrika	723, 907	5,90%	1,372,712	6,80%	89,6
Asya	3,781,331	30,90%	7,002,491	34,60%	85,2
Okyanusya	220,624	1,80%	379,067	1,90%	71,8
Latin Amerika	1,924,622	15,70%	3,681,800	18,20%	91,3
Kaynak: Meyer, J. Babbette. "Skills Circulation and the Advent of a New World Order", Diversities , Vol.14, (1), 2012: 63-73.					

Eğitimin küreselleşmesiyle nitelikli işgücü ampirik araştırmalarda desteklenmiştir. Üniversiteler, uluslararası alanda öğrencilere yüksek lisans ve doktora programlarında öğrenim görmeleri için teklif vermiştir. Aynı zamanda eğitim kurumları nitelikli öğretim üyelerini ve bilim insanlarını da bünyelerine katmak için çeşitli teşvikler uygulamıştır. 2000 yılı devamında beyin göçünün potansiyel gruplarından uluslararası öğrencilerin göçü önem taşıyan konular arasında olmaktadır. Bu kapsamda, OECD' den elde edilen verilerle oluşturulan Grafik 2 uluslararası öğrenci hareketliliğine ait veriler günümüzde öne çıkan ülkeler hakkında bilgi

vermektedir. Buna göre, Lüksemburg, Avustralya Birleşik Krallık, Kanada, İsviçre ve Avusturya dikkat çeken ülkeler arasında görülmektedir.

Tablo 6: OECD Ülkelerindeki Yabancı Öğrenci Stoku, 1998		
Sıra Ülke	Öğrenci Sayısı	OECD %
ABD	430,800	39,0
Birleşik Krallık	209,600	59,8
Almanya	171,200	56,3
Fransa	148,000	26,8
Avustralya	109,400	18,4
Japonya	55,800	38,2
Kanada	32,900	42,1
İspanya	29,000	65,7
Avusturya	28,000	65,6
Türkiye	18,700	8,9
Toplam OECD	1,327,000	44,5
Kaynak: Dadoni, Sunita, Laporte, Ronalt: “Brain Drain from Developing Countries: How can Brain Drain be Converted into Wisdom Gain?” Journal of the Royal Society of Medicine , Vol. 98 (11), 2005: 487-491.		

Nihayet, 2000 yılından günümüze kadar beyin göçü dünyanın her yönüne doğru artarak devam etmektedir. Dört hedef ülke ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya dünyanın nitelikli göçmenlerinin üçte ikisinden fazlasını almaktadır. Fransa ve Almanya dahil olmak üzere gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinden çıkan nitelikli kişiler de dahil farklı sebeplerden dolayı Avrupa’dan bu hedef ülkelere gitmeyi tercih etmektedir. Öte yandan, Batı Balkanlardan Avrupa Birliği’ne sağlık çalışanların göçü dikkat çeken konular arasında yer almaktadır. Dünya Sağlık Örgütü küresel olarak 17,4 milyon sağlık çalışanı açığı olduğunu tahmin etmektedir. Aynı zamanda, Almanya’nın 2030 yılına kadar 500.000 ilave hemşireye ihtiyaç duyacağı ve İngiltere’de sağlık çalışanı talebinin 2035 yılına kadar nüfus artış hızının iki katı hızla artacağı söz konusudur (Buchan vd., 2019, Dünya Bankası, 2019: 39).

Grafik 2: Uluslararası Öğrenci Hareketliliği (%), 2022 Yılı

Kaynak: OECD (2023), International student mobility (indicator). doi: 10.1787/4bcf6fc3-en (Erişim Tarihi, 22 Mayıs 2023).

Nihayet, 2000 yılından günümüze kadar beyin göçü dünyanın her yönüne doğru artarak devam etmektedir. Dört hedef ülke ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya dünyanın nitelikli göçmenlerinin üçte ikisinden fazlasını almaktadır. Fransa ve Almanya dahil olmak üzere gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinden çıkan nitelikli kişiler de dahil farklı sebeplerden dolayı Avrupa'dan bu hedef ülkelere gitmeyi tercih etmektedir. Öte yandan, Batı Balkanlardan Avrupa Birliği'ne sağlık çalışanların göçü dikkat çeken konular arasında yer almaktadır. Dünya Sağlık Örgütü küresel olarak 17,4 milyon sağlık çalışanı açığı olduğunu tahmin etmektedir. Aynı zamanda, Almanya'nın 2030 yılına kadar 500.000 ilave hemşireye ihtiyaç duyacağı ve İngiltere'de sağlık çalışanı talebinin 2035 yılına kadar nüfus artış hızının iki katı hızla artacağı söz konusudur (Buchan vd., 2019, Dünya Bankası, 2019: 39).

Çok sayıda sağlık profesyoneli Avrupa Birliği ülkelerine ve İsviçre'ye göç etmektedir. 2015 itibariyle OECD ülkelerinde doktorların yüzde 17'si ve hemşirelerin yüzde 6'sı yurt dışında eğitim görmüştür (Dünya Bankası, 2019; 39). Ayrıca, gelişmiş ülkelerdeki yüksek ücretler, daha iyi çalışma koşulları vb. faktörler sağlık profesyonellerinin yurt dışına göç etme nedenleri arasındadır. Son olarak, nitelikli

göçmenler arasında kadınlar büyük ölçüde artmaktadır. 2000 ile 2017 yılları arasında, OECD dışı ülkelerden OECD ülkelerine göç eden yükseköğretim görmüş kadınların sayısı %130 diğer OECD ülkelerinden göç edenlerin sayısı ise %70 oranındadır. Bu kapsamda tüm kadın göçmenlerin toplam sayısı ise sadece % 57 oranında artmıştır (Dünya Bankası, 2019: 40).

2.3. Beyin Göçü Türleri

Göç kendi içinde türlerine ayrıldığı gibi beyin göçünde sınıflandırılabilir. Buna göre, beyin göçü üç kısma ayrılmaktadır. Bu göç türleri tersine beyin göçü, sanal beyin göçü ve gizli beyin göçüdür.

2.3.1. Tersine Beyin Göçü

Her nitelikli bilim adamı, doktor ve mühendis kendi için cazip gelen birtakım etkenler ışığında ülkeden ayrılması bir yana, gittiği ülkede kalmakla dönmek arasındaki ikilemi yaşamaktadır. Kimi kendi iradesiyle ülkesine geri dönmemeyi seçmekte, kimisi ise geri dönüş beklentisi içerisinde girmektedir. Buna göre nitelikli göçmen kendi ülkesi içinde geri dönüşünü teşvik edecek ortamı aramaktadır. Nitekim, nitelikli işgücü kendi ülkesinde çalışma, eğitim ve kariyer fırsatlarının sınırlı olmasından dolayı daha gelişmiş bir ülkeye araştırma yapmak, daha iyi iş fırsatı yakalamak ve hatta yabancı dilini geliştirmek amacıyla göç etmektedir. Akademik anlamda ilerlemiş ve nitelikli meslek sahibi kişiler sonradan elde ettikleri tecrübe, kültürel, sosyal kazanımlarla kendi ülkesine dönmekte ve tersine beyin göçünü gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda bu göç türü, beyin göçünün kendisinden türetilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler için tersine beyin göçü “beyin kazanımı” anlamına gelmektedir. Tersine beyin göçü, eğitim sistemi, istihdama ve insan sermayesine yapılan yatırımları temsil etmektedir. Aynı zamanda eğitim ve öğretimi yeniden geliştirmek ve insan kaynağı kalitesini, niteliğini etkileyen müdahale şeklidir. Bu bağlamda, günümüzde insan kaynağı değerli bir unsur olmasının yanı sıra bireyin

bilgisi, deneyimi ve niteliği ülkenin kendi içinde sürdürebilir rekabet avantajı için önem arz etmektedir (Ismail, Kunesegaran ve Rasdi: 2014: 33-35).

Örneğin Çin merkezi hükümeti, tersine beyin göçü kapsamında birçok çalışma gerçekleştirmiştir. 1992 yılından sonra Çin Başkanlığı tarafından “Geri Dönen Öğrenciler İçin Hizmetlerin İyileştirilmesi” adlı sloganla ülkesine geri dönen öğrenciler için önemli çalışmalar yapılmıştır (Zweig, 2006: 68). Nitekim, Shenzen, Shangay ve Juijen’de geri gelen öğrenciler için iş tanıtım merkezleri kurulmuştur. Tersine beyin göçünü kullanan bireylere daha yüksek meslek unvanları ve daha iyi yaşam şartları sunulmuş ayrıca, geri dönenler için iş bulduğu yerlerde aile üyeleriyle yaşama izni verilmiştir. Geri dönen öğrenciler için ulusal dernekler kurulmuş ve en önemlisi bilimsel araştırmalar için destekler arttırılmıştır. Ayrıca, vergi indirimleri, vergiden muaf otomobil ve bilgisayar ithalatı ve çocuklarına eğitim, eşlerine iş ve süreli oturma izni sağlanmıştır (Zweig, 2006: 75).

Bir diğer örnek ülke Hindistanda, 1958 yılında tersine beyin göçü çalışmaları Hindistan Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Konseyi (Indian Council for Scientific and Industrial Research-CSIR) tarafından desteklenmiştir. Yurt dışındaki nitelikli bilim ve meslek sahibi kişiler için iş bulana kadar uygun ücretle geçici olarak üniversitelerde ve araştırma kuruluşlarında istihdam sağlanmıştır. Genel anlamda, kendi ülkesine dönmede tereddütte olan nitelikli işgücünün belirsiz durumları en aza indirilmiş ve ekonomik anlamdaki olumsuzluklar engellenerek geri dönüşü teşvik edilmiştir (Sağırlı, 2006: 119).

Türkiye’de nitelikli iş gücünü kaybetmemesi ilaveten diğer ülkelerdeki gibi nitelikli olanı kendi ülkesine çekmesi açısından tersine beyin göçüne yönelik çalışmalar gerçekleştirmesi gerektiği bilincindedir. TÜBİTAK’ın yürüttüğü programlardan bazıları; Marie Curie Burs Destek Programı, European Research Council Programı, BİDEB’in yürüttüğü ulusal fonlar, 2010 yılında başlatılan TÜBİTAK 2232 yurda dönüş, TÜBİTAK 2236 Programı Uluslararası Araştırmacı Dolaşımı Destek Programıdır. Ayrıca Kamu Özel İştirakleri Proje örnekleri sayılabilecek ASELSAN, HAVELSAN, TUSAŞ kurumların önemli projeleri

mevcuttur. Dahası, tersine beyin göçüne kapsamında uluslararası projelerin var olduğu ve bu projeden biri “Yurt dışındaki Yerleşik Uzmanlar Yolu ile Bilgi Transferi (TOKTEN- Transfer of Knowledge Through Expatriate Nationals) programı olmaktadır (Çalış, 2019: 127-145).

Yapılan çalışmalar bir nebze beyin göçünün tersine çevrilmesi açısından umut taşımaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi beyin göçünü durdurmak yerine giden yetenekli ve nitelikli beyinleri ülkeye tekrar kazandırmak elzemdir. Çalış (2019) tarafından yapılan araştırmaya göre, tersine beyin göçü anlamında ülkeye dönüşler iki açıdan ele alınır. İlki ülke özlemi, vefa borcu, aile özlemi vb. sebeplerden, diğeri TÜBİTAK vb. kuruluşlar kapsamında yukarda sayılan projelerden kaynaklı bol teşviklerdir. Araştırmaya göre, Türkiye’ye yapısal anlamda çekici olan sebepler neticesinde gerekçe sunarak dönen kimse yoktur. Yapısal anlamda gerçekleştirilecek değişimler, tersine beyin göçü sağlaması konusunda kalıcılık ve istikrar sağlamaktadır. Aksine yapılan diğer çalışmalar bu durumda kalıcı değil ve kısa süreli olacağı yönündedir (Çalış, 2019: 225-232).

2.3.2.Sanal (Dijital) Beyin Göçü

Çok uluslu şirketlerin altın çağını yaşadığı bu dönemlerde, söz konusu şirketler istihdam, refah ve yatırım konusunda stratejik pozisyonları ile önemli rol üstlenir. Bilindiği üzere, küreselleşme daha çok bilgi ve teknoloji işçilerin olduğu piyasalara yönelmiştir. Bu bağlamda coğrafi hareketlilik hiç olmadığı kadar artmaktadır. Günümüzde farklı kültürde ve örgütsel yapılardaki şirketler için çalışan sayısı ivme kazanmıştır. Söz konusu artışla birlikte beyin göçü kavramı dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak coğrafi yer değiştirme olmaksızın sanal beyin göçü türü önemli konular arasında yerini almaktadır (Baş, 2022: 913-914).

Nitekim, sanal beyin göçü gelişmekte olan bir ülkedeki nitelikli kimselerin coğrafi anlamda değiştirmeden kendi yaşadığı ülkede kalarak beyin gücünü daha gelişmiş bir ülke için kullanmasıdır. Bir diğer ifadeyle beynini kiraya vermesidir. Gelişmiş ülkeler, özellikle internet, bilgisayar gibi elektronik alet vasıtasıyla nitelikli

beyinlerini kendi ülkeleri için belli projeler ve araştırmalar için kullanmaktadır. Ayrıca bu göç türü, yazılım, iletişim, muhasebe ve tıp gibi belli başlı alanlarda yaygınlaşmaktadır. Sanal beyin göçü gelişmiş ülkeler için daha ekonomik bir yöntemdir. Sanal beyin göçü, gelişmiş ülkelerdeki siyasal ve sosyal dengeleri etkilemediği için günümüzde daha fazla tercih edilmektedir (Kaya, 2009: 15-16).

21.yüzyıl internet ve teknoloji, bulunduğumuz konumdan bağımsız olarak iş hayatı sürebilmemize olanak vermekte ve Türkiye'nin yetenekli bireyleri beyin göçü ile yurtdışına çıkmadan kendi ülkelerinde istihdam etmektedir. Bu durum hem nitelikli insan gücünün hem de yaratılan katma değer için ülke içinde kalmasına neden olmaktadır. Dünya genelinde uzaktan çalışma kültürü ve teknolojisini geliştirmek için uğraşan ABD merkezli Crossover girişimciliği, zaman ve mekân kavramlarından bağımsız hareketle dünya üzerindeki dahi ve nitelikli kişileri bulmaktadır. Kendi ülkesinden koparmadan, belirli mesai süresinde başka ülkelerdeki firmalarda çalışmasını ve kendi ülkesinde kazanabilecekleri gelirden çok daha fazla kazanmasını sağlamaktadır (Günen, 2017). Bu girişimcilik, Türkiye'de bulunan 1000 nitelikli yüksek ücretlerle önümüzdeki aylarda ABD'li şirketlere fiziksel olarak yer değiştirmeden dijital yollarla istihdam sunmaktadır. Ayrıca, 2015 yılında Crossover'da Türkiye'den 22, dünyadan ise toplam 1150 kadar profesyonel istihdam edilmiştir (Demirel, 2015).

Baş tarafından (2022) yapılan araştırma sanal beyin göçüne yöneliktir. Veriler yurtdışı bir firmaya uzaktan çalışan 11 kişiden elde edilmiş ve 2022 yılı Mart-Mayıs ayları içinde toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, bilişim başta olmak üzere farklı sektörlerdeki yurtdışı firmalar rekabet avantajı sağlayarak nitelikli beyinlere ulaşmaktadır. Öte yandan, çalışanlarının beklentilerinin ön plana çıktığı uygun ekonomik koşullarda ve esnek çalışma saatleri açısından tercih edilen uzaktan çalışma modelinin yaygınlaştığı görülmektedir. Dahası, çalışanların tercihleri daha değerli para birimi üzerinden kazanç sağlamak, mesleki gelişim açısından yükselebileceği motivasyona göre şekillenmektedir. Bu kapsamda, her iki taraf için kazan kazan durumu mevcuttur. Ayrıca, sanal beyin göçünün ilerleyen dönemlerde artacağı öngörülmektedir (Baş, 2022: 930-933).

2.3.3.Gizli Beyin Göçü

Beyin Göçünün başka bir türü gizli beyin göçüdür. Gizli beyin göçü, nitelikli bireyin kendi doğduğu ve yaşadığı ülkede kalarak, yabancı firmalar için istihdam etmesidir. Dünyada gizli beyin göçünün normal olarak bilinen beyin göçüne göre 2,5 kat daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Nitelikli kişilerin gizli beyin göçüyle ülkenin yararına çalışabilecek potansiyel insan kaynağı kaybedilmekte ayrıca üretici, genç ve dinamik kesim azalmaktadır. Nitelikli ve yetenekli bireylerini kiraya veren ülkelerin kazançları da mevcuttur. Bunlar, ülke imajının yükselmesi, daha çok deneyim elde etme ve az da olsa bir miktar döviz kazanma durumudur. Ancak bu nitelikli bireylerin yetişme, eğitim ve sosyal maliyetleri kök ülkeye asla ödenmemekte ve buna bağlı olarak kök ülkeler kıt kaynaklarla yetiştirdikleri nitelikli kimseleri gelişmiş ülkelere bedava vermektedir (Kaya, 2009: 16).

2.4.Beyin Göçünün Sebepleri ve Sebeplerine Yönelik Yaklaşımlar

Toplumda nitelikli olarak değer gören bilim adamları, mühendis, doktor, akademisyen ve beyin göçü olma potansiyeli taşıyan öğrencilerin, neden kendi ülkesinde değil de başka bir ülkede çalışmayı ve araştırma yapmayı tercih ettiği sorusu akıllara gelmektedir. Beyin göçünün sebeplerine baktığımızda birçok sebep mevcuttur ve sebeplerine yönelik teorik yaklaşımlar bulunmaktadır. Kendi ülkesinden ayrılmak isteyen hemen hemen herkes farklı niyetlerle yola çıkmaktadır. Beyin göçerleri için özellikle en büyük sebep ekonomik sorunlardan kaynaklanmaktadır. Nitelikli insanlar uzun değerlendirmeler sonucunda gitmeye niyetlenerek göç etmektedir.

2.4.1.Cazibe Kutupları Yaklaşımı

Cazibe kutupları yaklaşımına göre; dünyanın bazı bölgeleri gelişmiş teknolojik yapısıyla, sosyal ve ekonomik yönden refah düzeyinde olmasıyla her ülkeden yüksek

nitelikli kişiler için “cazibe kutupları” haline gelmiştir. Günümüzde cazibe merkezleri Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri olmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kırsal bölgelerden cazibe merkezi haline gelen kentsel bölgelere kitle göçünün gerçekleşmesi gibi ülkeler arasında da gelişmiş bölgeler nitelikli kişileri kendine çekmektedir. Özellikle ABD, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin çokluğu, sunduğu maddi imkânı ve yetenekli yabancıyı kabul edip benimseyen politik yapısıyla adeta nitelikli işgücü çeken ülkelerden biri olmaktadır (Sağırlı, 2006: 49).

2.4.2.Arz-Talep Yaklaşımı

Beyin göçünün sebeplerine yönelik yaklaşımların ikincisi arz-talep yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temeli “ekonomik yapı” unsurudur. Yaşam koşulları ve ekonomik yapı, nitelikli bireylerin göçünde önem arz etmektedir. 1968 yılında Ditchley Konferans’ında nitelikli işgücünün göçü az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından incelenmiştir. Ditchley Konferans’ında göç sebeplerine yönelik dikkat çeken unsurlara işaret edilmiştir. Buna göre: *““Gelişmiş ülkelerdeki yüksek nitelikli işgücüne olan talep eğitim sisteminin kapasitesinden daha hızlı büyümektedir. Dolayısıyla, nitelikli göçmenler için en iyi imkanlara yol açmaktadır. Bu, özellikle uzay ve savunma için kabarıp federal yatırımların, bilim adamları ve mühendislere büyük bir talep yarattığı Birleşik Devletler açısından geçerlidir. Amerikan tıp okullarındaki yavaş artış, hızla artan sağlık amaçlı talepleri karşılamamanın gerisinde kalmış ve yabancı ülkelerde eğitim görmüş doktor ve hemşireler için birçok iş imkanlarının doğmasına yardımcı olmuştur””* (Kurtuluş, 1999: 23).

1971 yılında, ABD’de 24,900 doktoralı öğrencinin mezun olacağı tahmin edilirken fakat bu rakam sadece 14,940 olarak kalmıştır. Ayrıca, 1972 yılında 26,800’ü mezun olacak iken 15,080’ü mezun olmuş ve 1973 yılında 32.00 yerine 19,200 seviyesinde kalmıştır. ABD, 2000 yıllarına doğru gerekli nitelikli insan kaynağı için beyin göçüne ihtiyaç duymuştur. Buna bağlı olarak talebi karşılayacak arzın ancak yabancı bir ülkeden sağlanması göçe sebep olan başlıca faktörlerden biri olmuştur (Kurtuluş, 1999:24).

Öte yandan yaklaşıma göre, arz ve talep arasındaki dengesizlik gelişmekte olan ülkelerin sayıca fazla nitelikli iş gücünü istihdam edememesi ve ülkenin kalkınma seviyesine uygun nitelikte işgücü yetiştirememesidir. Bunun sonucunda ihtiyaç duyulmayan alanlarda lisans ya da lisansüstü eğitim yapan bireylerin var oluşu da büyük sorun teşkil etmektedir. Ayrıca, Avrupa ülke firmaları (özellikle AR-GE, Finans, IT, Kimya sektörü) nitelikli işgücünü talep etmektedir. Böylece işverenler, yerel işgücüne sandıkları kadar vazgeçilmez olmadıklarını, ikame edilebilir olduklarını göstermedir. Bu düşünceyle çalışanların çabalarını artırmayı hedeflemişlerdir (Orcan, 2003: 90-93).

2.4.3.İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre beyin göçünün sebepleri için iki faktör mevcuttur. Bu faktörler göç edilen ülke açısından oluşan çekici faktör ve göç veren ülke açısından oluşan itici faktördür. Nitekim, nitelikli kimseleri göç etmeye teşvik eden ve onları cesaretlendiren unsurlar gelişmekte olan ülkeden gelişmiş bir ülkeye göre değişmektedir. Genellikle az gelişmiş ülkeyle yakından ilişkilidir. İtici faktörlerin örneği, düşük ücret, yeteneğin yanlış yerde istihdam etmesi, eksik istihdam, Ar-Ge yetersizliği, ayrımcılık, yolsuzluk, kötü eğitim kalitesi ve sosyo-kültürel anlamda daha iyi şartlarda yaşama isteği ve buna benzer birçok unsurdur. Çekici faktörler ise, iyi ekonomik şartlar, yüksek maaş, kariyer olanakları, daha fazla araştırma imkanların sunulması, özgür çalışma ortamı, yabancı eğitime ulaşmanın prestiji, sosyo-kültürel faaliyetlerin yeterliliği, siyasi anlamda istikrarlılık gibi unsurlardan meydana gelir. Bu unsurlar nitelikli göçmenlerin beyin göçüne karar vermesindeki önemli detaylardır (Ngoma ve Ismail, 2013: 747).

Öte yandan, itici ve çekici güçler yaklaşımı da maksatlı ve tesadüfi itici ve çekici güçler yaklaşımı olarak ele alınmıştır. Maksatlı (delibarete) itici güçler, yönetim veya rejim değişikliğinden kaynaklı olarak nitelikli ve yüksek eğitilmiş bireylerin ülkeden mecbur bırakılarak göç etmesidir. Böyle bir mecburi göçte, kişinin geçmiş yaşamı ve politik bakışı önemlidir. Bazı ülkelerde azınlık gruplara yapılan ayrımcı davranışlar ve

yasalar da bu nitelik sahibi eğitimli kişilerin göçüne sebep olmaktadır (Kurtuluş, 1999: 25).

Son olarak, beyin göçü maksatlı olmasının yanı sıra, tesadüfi (unintentional) faktörlere de dayanmaktadır. Bu tesadüfi unsorda, ABD'ye giden nitelikli insan kaynağı sadece yüksek gelir unsuru için değil, Amerika'nın özgür çalışma ortamı ve yetenekli bireylere verilen değeri için de göç etmiştir. Leon Goldberg, İngiliz Sanayi Biyolojik Araştırma Kurumundaki görevini terk edip, New York Albany Sağlık Koleji'ne geçmesine sebep olarak uygun eleman bulmakta zorlandığını ayrıca, sanayi tarafından çalışmasına yeterince destek verilmediğini ifade etmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde bilim adamları ve nitelikli meslek adamlarına verilen desteğin az olduğu düşüncesi yaygındır. Dahası az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal, ekonomik ve politik sorunlar neticesinde gelecek kaygısı oluşmaktadır. Bu kapsamda nitelikli kimseler kendi çocuklarını da düşünerek göç etmektedir (Kurtuluş, 1999: 28).

2.4.4.Merkez-Çevre Ülke Yaklaşımı

Beyin göçü konusunun nedenlerine yönelik bir diğer ve en genel yaklaşım merkez-çevre ülke yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, küresel dünyada ekonomik anlamda yaşanan sorun ve dengesizlikler ele alınmıştır. Buna göre, beyin göçü merkez ülkelere doğru yaşanmaktadır. Profesyonel ve nitelikli bireylerin yaşadığı ekonomik problemlerin sonucunda, gelişmiş ülkeler nitelikli, yüksek eğitim sahibi insan kaynağına daha iyi ücret, daha rahat yaşam ve çalışma koşulları sunmaktadır. Böylelikle nitelikli bireyler, bu bol imkân ve fırsatlar çerçevesinde mesleki konuda ilerleyebileceği ve ekonomik olarak daha iyi imkanlara sahip olacağı alanlara doğru göç etmektedir (Sağırlı, 2006: 54-55).

Ancak Kurtuluş diğer yapılmış çalışmalara istinaden, beyin göçü konusunun tam olarak kavranmadığını ve sebeplerin belirlenmesinde yetersizlik olduğunu ifade etmektedir. Çünkü, beyin göçünde İngiltere'nin de en fazla nitelikli insan kaybı yaşadığı gerçektir. Bu konuda Latin Amerika ülkelerinden örnekler göstererek, beyin göçü veren ülkelere bakıldığında nispeten fazla gelişmiş ülkelerin daha nitelikli

eleman ihraç etmiş olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, Latin Amerika ülkelerinden Arjantin, kişi başına gelirine ek olarak fazla gelişmiş ülke olmasına rağmen, Şili ve Brezilya gibi ekonomik anlamda gerilerde kalmış ülkelere kıyasla daha fazla doktorunu ABD'ye göndermiştir (Kurtuluş, 1999: 22-23).

2.4.5. Uluslararası Bağımlılık Yaklaşımı

Araştırmacılar, uluslararası bağımlılık yaklaşımında gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere olan bağımlılık ilişkisini incelemektedir. Bu yaklaşıma göre, kapitalist ekonomi düzeninin içinde yer almış ülkeler, çevre ülkelerden artı değer elde etmektedir. Bu kapsamda gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin isteklerine ve önceliklerine bağımlı olduğu düzen içerisinde bulunmaktadır.

Nitekim, ulusal bağımlılık yaklaşımı doğrultusunda bağımlılık ilkesi her ne kadar benimsenmiş olsa da beyin göç olgusunda temel ayrılmaz parçalar vardır. Sağırılı'nı araştırmasında (2006), ifade ettiği gibi gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında uluslararası somut farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar; *“ gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere nitelikli emek gücüne uygun ücret miktarı konusunu temel alan “ücret ya da ekonomik” farklılık özelliği, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere araştırma çalışmaları için sağlanan kaynak ve malzeme sağlama unsurlarındaki farklılığı temel alan “lojistik destek farklılığı özelliği” yine bu iki tür ülke için bilim adamlarına ve nitelikli profesyonellere atfedilen toplumsal statü farklılıklarını baz alan “prestij farklılık özelliği” bir taraf ülkede toplumsal barış ve siyasal özgürlük olmasına rağmen bir diğer ülkede siyasi iktidarsızlık sorunu ve baskı kaynaklı “diğer farklılıklar özelliğidir”* (Sağırılı,2006: 56).

Dahası, bağımlılık yoksullukla, yani ülkenin gelişmemiş olmasıyla ilişkilidir. Temel sorun, bir ülkenin yüksek nitelikli bireyler yetiştirme kapasitesi ile bu nitelikli ve yetenekli elemanları istihdam edebilme kapasitesi arasındaki durumun dengede olmamasıdır. Gelişmemiş ülkeler bazı sektörlerde nitelikli bireylerin yığılması ile uğraşırken bazı sektörlerde nitelikli bireylerin yetersizliğinden yakınmaktadır (Sağırılı, 2006: 57). Ayrıca bu yaklaşıma göre bazı gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere

özellikle ekonomik anlamda bağlı olmaktadır. Örnek olarak siyasi ve ekonomik anlamda gelişmekte olan Çin, çok sayıda eğitilmiş ve nitelikli beyinlerini gelişmiş ülkelere kaptırmak zorunda kalmaktadır. Öte yandan, bağımlılık teorisini inceleyenlere göre günümüz dünyasında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında sömürgeci yapısal bir sistem ilişkisi de söz konusudur (Sağırlı, 2006: 57).

2.5.Beyin Göçünün Değerlendirilmesi Açısından Görüşler

Nitelikli işgücü göçü sosyal ve ekonomik anlamda ele alıp incelenmiş iki tür görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan biri beyin göçüne daha olumlu bakmasıyla oluşan insaniyetçi görüş diğeri ise beyin göçünü kazançtan çok kayıp olarak gören milliyetçi görüştür.

2.5.1. İnsaniyetçi (Enternasyonelci) Görüş ve Beyin Göçüne Pozitif Yaklaşım

Bu görüşü savunan araştırmacılara göre, nitelikli işgücü göçü dünya ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Buna göre, dünya üretimi artmakta ve dünya ekonomisi bu durumdan fayda sağlamaktadır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde nitelikli bilim adamları ve nitelikli meslek sahibi bireylerin bilgilerini, yeteneklerini, tecrübelerini daha iyi çalışma ortamlarında ve bol imkanlarla sunmak istemesi doğal hakkıdır. Bu nitelikli bireylerin uluslararası alanda göçüne müdahale edilmemelidir (Sağırlı, 2006: 73).

Buna göre nitelikli bireylerin göçü mili ve ekonomik bir kayıp olarak görülmemelidir. Nitelikli göçmenlerin kendi ülkelerine de sağladığı faydalar oldukça fazladır. Çünkü başta bilim adamları ve mühendisler olmak üzere birçok nitelikli göçmenlerin çıktılarının çoğu tüm ülke insanlığına fayda sağlama eğilimindedir. Bu sebeple dünyada beşerî sermayenin serbest dolaşımı mevcut politikalarla daha iyi hale getirilmelidir. Milliyetçi düşüncelerle hareket edilmemeli ve beyin göçüne engeller koyulmamalıdır (Grubel ve Scott, 1966: 268-274).

Öte yandan, insaniyetçi modeli destekleyen Herbert G. Grubel ve Anthony Scott göç hareketinde nitelikli bireyin yarattığı dışsallık olayına dikkat çekmiştir. Buna göre, bilim herkes içindir. Bu durumda, kendi ülkesinde veya başka ülkede yapılmasının öneminin dışında bilime ve dünya ekonomisine katkısına dikkat çekmek gerekmektedir. Bu açıdan bilim adamlarının kendi ülkelerinde önemsenmediği görüşü yanlış olmaktadır (Kurtuluş, 1999: 39-41).

Son olarak, bu modelin önemli savunucusu Harry Johnson'a göre, oluşabilecek herhangi bir kayıp nitelikli beyinlerini kaybeden ülkenin kaybıdır. Buna göre, nitelikli ve yetenekli insan kaynağına yapılan yatırım eğitimidir. Kişi, eğitimle birlikte önemli donanım ve deneyime sahip olur. Eğer eğitim tamamen veya kısmen de olsa nüfusun vergilendirilmesiyle finanse ediliyorsa, beyin göçünü gerçekleştiren herkes aldığı bu eğitimi ve donanımı kaynak ülkeden, gittiği ülkeye hediye etmektedir. Başka değişle, beyin göçü alan ülke, eğitim yatırımını sağlamadığı kişinin yüksek gelirini vergileme hakkını elde etmişken, beyin göçü veren ülke, kendi ödediğı eğitim yatırımının maliyetini vergilendirme yoluyla telafi etme fırsatını kaçırmaktadır. Buna göre beyin göçünün yarattığı kayıp için, şahsen veya hükümet göç ettiği ülke sermaye tutarı veya geliri menşee ülkeye geri ödemesi gerekmektedir (Johnson, 1965: 302-303).

2.5.2. Milliyetçi Görüş ve Beyin Göçüne Olumsuz Yaklaşım

Bu model, beyin göçü sonuçlarını insaniyetçi modelden farklı olarak neo-klasik veya milliyetçi görüş ifadeleriyle ele almıştır. Beyin göçü sonucunda, kaynak ülke nitelikli bireye yaptığı yatırımın geri dönüşünü alamaması sonucu yoksullaşmaktadır. Buna göre, gittikçe yoksullaşan ülkeler daha fazla ekonomik yardıma muhtaç haldedir aynı zamanda gelişmiş ülkeler nitelikli insan kaynağına sahip olarak daha fazla gelir elde etmektedir (Kurtuluş, 1999: 42). Nitekim, milliyetçi yaklaşıma göre, beyin göçü gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında engelleyici bir unsur olarak görülürken, gelişmiş ülkeler beyin göçünü kendi ülkesinin kalkınmasında ve ülke gelirine katkı sağlamasında avantaj olarak görmektedir. Her ülkede nitelikli insan kaynağı

yetiştirmek değerlidir. Günümüz teknoloji ve bilimsel çalışmalarının ışığında nitelikli insan kaynağını elinde tutmak milliyetçi görüş cısından göz ardı edilmemelidir.

Ayrıca birçok araştırmacıya göre, beyin g endişelenmesi ve eleştirilmesi gereken bir olgudur. Çünkü birçok ülkede esas amaç kendi vatandaşının gelirini ve refahını yükseltmektir. İnsaniyetçi yaklaşıma göre beyin göçünün vergi yoluyla telafi olsa bile, terk edilen ülkede bilim adamı, mühendis, doktor gibi nice nitelikli ve yetenekli parlak beyinleri yetiştirmek uzun zaman almaktadır. Ayrıca, birçok bilim adamı, mühendis gibi nitelikli göçmenler en verimli ve yaratıcı dönemlerini gittikleri ülkelerde yaşamaktadır (Kurtuluş, 1999: 42-44). Gelişmekte olan ülkelerde gerçek kaybın boyutunu ölçmek kolay olmamaktadır. Dahası, nitelikli iş g g gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumu açmaktadır. Hatta nitelikli iş g g gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını engellemektedir. Nitelikli bireyin göç etme hakkı elinden alınmamalıdır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde nitelikli göçmenin geri dönüşünü teşvik edecek ortamı sunmanın önemli olduğu savunulmaktadır (Thomas, 1967: 493-504, Comay, 1970, 300-302).

Öte yandan, beşerî sermaye eksikliğinin gelişmemiş ülkelerin temel sorunu olduğu görüşü yaygındır. Gelişmemiş ülkelerdeki beşerî sermaye kıtlığının sebebi bu kişileri nitelikli bireyler olarak geliştirmeye yönelik teşviklerin zayıf olmasıdır. Bu nitelikli bireyler g etmekte ve çoğunluğu geri dönmemektedir. Bu bağlamda da beyin g alan ülkedeki beşerî sermaye yönelik yüksek getiriler, le içindeki insan sermayesi yetiştirmedeki kararları da etkilemektedir (Stark, Helmenstein ve Prskawetz, 1998: 363).

Milliyetçi görüşe göre, insaniyetçi görüşün vurguladığı beyin göçünün dünya ekonomisi ve bilime katkısı ayrı bir yere koyulmalı gelişmekte olan ülkelerin beyin göçüyle oluşan olumsuzlukları göz önüne alması daha doğrudur. Gelişmekte olan ülkeler beyin göçüyle kaybettiği nitelikli bireylerin telafisi için büyük uğraşlar vermekte ya da vermeye çalışmaktadır. Nitekim, beyin göçüyle nitelikli bireyleri kazanan gelişmiş ülkeler, gle ilgili durumları kendi lehine çevirmektedir. Ekonomik

ve kültürel anlamda gelişimine katkı sağlayan, daha hızlı ilerleyen bu ülkeler, daha avantajlı görünmektedir.

2.6.Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Beyin Göçü

Mevcut birçok ülke, üretkenlik açısından yayılma etkisi yaratmaları, işgücü piyasasındaki yetenek açıklıklarını kapatmaları, hedef ülkeye daha kolay entegre olmaları ve sosyal hizmetler üzerinde yük oluşturmamaları nedeniyle nitelikli göçmenleri kendi ülkesine çekmek istemektedir. İşgücü piyasasında nitelikli göçün en yüksek faydaya erişeni, bilgi kullanımın yaygın olduğu sektörlerde tamamlayıcı yeteneğe sahip işçilerdir. Nitelikli işçilere yönelik işgücü piyasasında mevcut kalıplar, sonuçlar ve politikalar ülkeler arasında önemli değişiklikleri yaratır. ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya gibi önemli dört hedef ülke, dünyanın yüksek nitelikli göçmenlerinin üçte ikisinden fazlasını kendi ülkesine çekmektedir. Fransa ve Almanya dahil olmak üzere yüksek gelire sahip gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinden ayrılan, nitelikli işgücünün çoğu çeşitli nedenlerden ve ifade edildiği gibi nitelikli işçilerin toplanmasıyla meydana gelen sinerji ve üretkenliğin yayılma etkisinden dolayı Avrupa'dan bu dört hedef ülkelere gitmeyi tercih etmektedir (Dünya Bankası ECA, 2019: 32-33).

Nitekim, nitelikli, yetenekli ve eğitilmiş işgücünün beyinlerini göç ettirmesi gelişmekte olan ülkelere doğrudur. Gelişmekte olan ülkelerin önemli ve güncel sorunlarından biri haline gelmiş olan beyin göçü, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını ve gelişmesini engellemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin nitelikli işgücünü ve eğitilmiş bireylerini kaybetmek istememesi doğaldır. Aşağıda gelişmekte olan ülkelere bir kısma yer verilecek ayrıca beyin göçüne karşı uyguladıkları politikalar incelenecektir.

2.6.1.Çin

Çin’de uluslararası alanda yetenekli ve nitelikli bireylerin göçü, akademisyenler, politikacılar ve medya tarafından büyük ilgi görmektedir. Ekonomik güç olarak ortaya çıkışını yeniden oluşturmak için geleneksel rolünü terk ederek çeşitli ülkelerden yavaş da olsa nitelikli beyinler toplamaya başlamıştır. Nitelikli beyinleri, geri döndürmeye çalışması ülkenin eski dönemlerinde yaşadığı kayıplarla ve nitelikli işgücünü kullanamamasıyla ilişkilidir.

Çin’in yurtdışında eğitim konusu 19. yüzyılın ortalarına kadar uzamaktadır. Bu dönemdeki öğrencilerin çoğu, çalışmalarına bitirdikten sonra tereddüt etmeden ülkelerine geri dönmek istemişlerdir. Çin komünist yönetimi ilk 30 yılında ekonomik, eğitimsel ve bilimsel girişim açıdan yüksek kalitede personel sıkıntısı yaşamamıştır. Örneğin, 1999’da devlet tarafından desteklenen atom ve hidrojen bombaları, füzeler ve uyduların gelişimi Çin’in stratejik silah programlarına katkıda bulunan 23 kişiden 14’ü Berlin, Edinburgh, Michigan, Harvard, Yale ve Paris gibi kurumlar tarafından verilen yabancı doktorlar sayesinde. Ancak o dönemdeki başlıca sorun, Çin’in bu niteliklileri iyi kullanamaması ve önemsememesidir (Cao, 2008: 331-332).

1978 yılından bu yana bir milyondan fazla Çinli, doktora sonrası doğa bilimlerinden mühendisliğe, sosyal bilimlerden beşerî bilimlere kadar çeşitli alanlarda çalışma ve araştırmalar yapmak için yurtdışına göç etmiştir. 1976 yılından sonra, Çin yönetimi yüksek eğitilmiş, sanayi, tarım, bilim, teknoloji ve savunma alanlarında, modernleşmeyi hedefleyebilecek ve tetikleyecek genç ve orta yaşlı bilim adamı ve mühendis ve diğer nitelikli meslek adamlarını kaybetmenin ciddiyetini fark etmiştir. Bu ülke örgün eğitimin sürdürülmesinin yanı sıra yüksek eğitim kalitesine dikkat çekmiştir (Cao, 2008, 332). Nitekim, Çin Hükümeti 1978 ve 1979 yılı aralarında, ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Almanya, Hollanda, İsveç, İsviçre Japonya ve Yeni Zelanda Dahil olmak üzere birçok ülkeye yaklaşık 3000 yetenekli ve nitelikli öğrenci ve akademisyen göndermiştir. Bunun sebebi, Liuxuesheng'in (Yurt dışında okuyan yabancı öğrenci) açık kapı politikasının başlangıcı olarak görülmüştür (Zweigh 2002, 161-210, Cao, 2008, 333).

Dahası, Çin’de 1989 yılından sonra, demokrasi yanlısı gösterilere yönelik yaşanan Tiananmen olayıyla birlikte bazı öğrenciler ve nitelikli bilim insanları Çin hükümetine karşı güvenini kaybetmiştir. O dönemdeki yurtdışındaki öğrenci ve profesyonellerin büyük kısmı Çin’e geri dönmede tereddüt yaşamıştır. Batılı ülkelerin çoğu, Çinli öğrencilerin vizelerinde limit iptali yapacağını, vizelerin iptalinden sonra o ülkelerde yaşayabileceğini, ayrıca oturma vereceğini ifade etmiştir (Chang, Deng, 1992: 44-60, Li, 2012: 31).

Çin hükümeti, yüksek eğitilmiş, nitelikli beyinlerin ülkeden ayrılışı konusunda alarma geçmiş ve geliştirmekte olan ülkelerin nitelikli işgücünü geliştirmiş ülkelere kaptırdığını anlamak amacıyla “çekirdek-çevre” modelini kullanılmaya başlamıştır. Fakat, bu model Çin’in tersine beyin göçünü açıklayan nitelikte olmaması nedeniyle eleştirilmiştir. Çin’de beyin göçü, Batı’ya göre eğitimcilerin donanımı ve kalitesi dahil olmak üzere yüksek öğretimin seviyesinin kalitesiz olmasından kaynaklıdır. 1999 yılında her lisans üstü öğrenciden biri Çin’i terk etmiş hatta en iyi üniversitelerden mezun olanların yüzde 50’si yurt dışında okumak için başvuru yapmış ve bu durum yetenek kıtlığını meydana getirmiştir (Zweig, vd., 2004: 2-3).

Çinli bilim insanları 1995-2000 yıllarındaki yayınladıkları verileri kullanarak, beyin göçünün Çin bilim topluluğunda büyük bir araştırma boşluğu meydana getirdiğini göstermiştir. Çin’de 26-38 yaş aralığındaki bireyler, bilimsel yayın yapamamıştır. Bilimsel üretkenliğinin kaybının sebebi ise zaten bu kişilerin ülkesinde olmak yerine başka bir ülkede olmasıdır (Zweig, vd., 2004: 39). Çin hükümeti nitelikli bireylerin göçünü tersine çevirme çalışmalarına başlamıştır. 1992 yılının ağustos ayında Çin Personel Bakanlığı ve Devlet Eğitim Komisyonu Li Tieying, geri dönenlere ilişkin bakış açısı geliştiren 12 karakterli yeni bir sloganı kamuoyuna sunmuştur. Slogan, “Yurtdışı eğitimi desteklemek, insanları geri dönmeye teşvik etmek ve insanlara gelme ve gitme izni (zhichi liuxue, guli hui guo, lai qu ziyou)” şeklindedir ve bu slogan resmi politika haline gelmiştir (Zweig, 2006: 68).

Çin, 1998 yılında merkezi Hükümet, yüksek öğretime yapılan yatırımları arttırmış ve yeteneklileri çekmek için ek fonlar kullanmıştır. 1998 yılında, Pekin

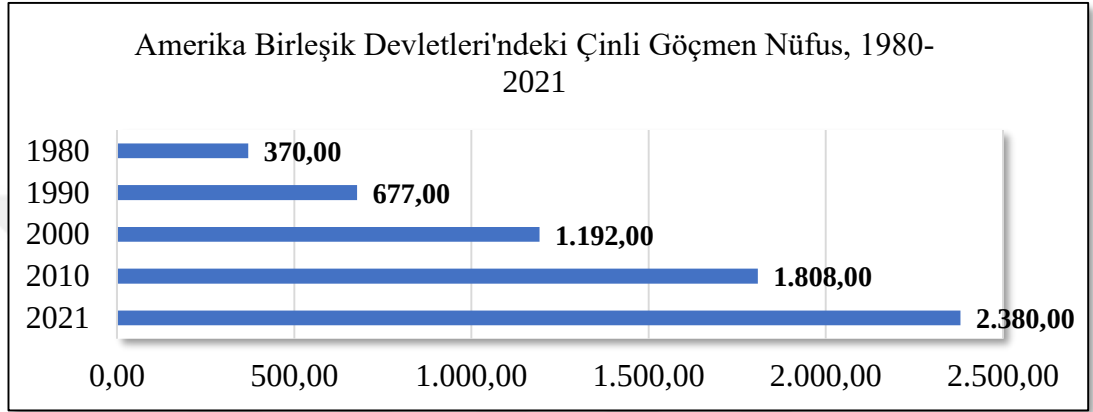
Üniversitesinin yıl dönümüyle Çin, Dünya standartlarında üniversiteler kurmak için çağrıda bulunmuş ve “985 planı” adlı kapsamında Hükümet dokuz üniversiteye yatırım yapmış özellikle Qinghua ve Pekin üniversitelerine önemli miktarlarda fon akımı gerçekleştirmiştir (Zweig, 2006: 68-70).

Tablo 7: Çin’de Yurtdışına Giden ve Geri Dönen Öğrenci Sayısı			
Yıl	Yurtdışındaki Çinli öğrenci sayısı	Geri Dönen öğrenci sayısı	Geri dönüş oranı %
1999	23749	7748	37.36
2000	38989	9121	34.92
2001	83973	12243	29.36
2002	125179	17945	25.01
2003	117307	20152	23.34
2004	114682	24726	23.03
2005	118515	34987	24.02
2006	134000	42000	25.09
Kaynak: Li, Yuan: Brain Drain in China and India, Master Thesis, Norwegian University of Life Sciences, 2012.			

Küreselleşmeyle birlikte yapılan yenilikler daha önemli hale gelmiş öyle ki Başbakan Zhu Rongji, 2001 yılının sonlarında Dünya İş Adamları Derneği Altıncı oturumunda artık yabancı sermayeyi ülkeye çekmek yerine insan yeteneği, niteliği ve teknik becerilerinin aşılması gerektiği vurgulamıştır. Bilim ve eğitimle ülkede mevcut insan yeteneğini güçlendirme politikasına adım atılmıştır. Milli eğitim Bakanlığı, beyin göçünü tersine çevirmenin önemine değinmiştir (Zweig, 2006: 68-70).

Öte yandan, Çinli nitelikli göçmenlerin son dönemlerde gittiği ülkeler ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Avrupa ülkeleridir. Göç etme nedenleri arasında, yurt dışında eğitim isteği, kirlilik ve gıda güvenliği gibi yaşam kalitesi endişeleri ve kişisel yaşamda daha az kısıtlama (çok çocuk sahibi olmak için ücret muafiyeti gibi) unsurlar sayılmaktadır. Nitelikli göçünün giderek artan durumuna karşı Komünist Parti Çinli nitelikli bireylerin geri dönüşlerini teşvik etmek için politikalara dikkat çekmektedir. Çin’in önemli bir dönüş programı “Bin Yetenek Planı”, uluslararası üne

sahip üniversitelerden yaklaşık 4.000 Çinli akademisyeni yüksek mali paket ve saygın “ulusal seçkin uzman” unvanıyla geri dönmeleri için cezbeden bir programdır. Ancak, bazı nitelikli bireylerin zamanlarını kariyerlerinin en yüksek dönemlerinde yurt dışında geçirmesi sözde geri dönüş olduğu düşüncesiyle program eleştirilmektedir (Rietig, 2014).

Grafik 3: Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Çinli Göçmen Nüfus, 1980-2021

Kaynak: Rosenbloom, Raquel ve Batalova, Jeanne: “Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Çinli Göçmenler”, (Çevrimiçi), **MPI**, [www.migrationpolicy.org], 12 Ocak 2023.

Son olarak, ABD'deki Çinli göçmen sayısı 2019'da yaklaşık 2,5 milyon iken pandemi sebebiyle 2021'de 2,4 milyonun altına düşmektedir. Çinli göçmenler, 2021 itibariyle ABD'deki 45,3 milyon göçmenin yüzde 5'ini oluşturmaktadır. Çin, ABD göçmenleri arasında (Meksika ve Hindistan'dan gelenlerden sonra) hala üçüncü en büyük köken grubunu temsil etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki genel yabancı ve yerli nüfusla karşılaştırıldığında, Çinli göçmenlerin önemli ölçüde daha iyi eğitilidir ve yönetim pozisyonlarında istihdam edilme olasılıkları daha yüksektir. Uluslararası Eğitim Enstitüsü'ne göre, 2021-22 Öğretim Yılında (SY) Çin'den 296.000'e yakın öğrenci ABD'deki yüksek öğretim kurumlarında bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik ya da sağlık alanlarına kayıt yaptığı görülmektedir (Rosenbloom ve Batalova, 2023).

2.6.2.Hindistan

Hindistan’da sosyal sorun haline gelen beyin göçü sonucu, nitelikli bireyler kendi becerilerini başka ülkelerde kullanmakta ve hükümet nitelikli işgücü göçünü tersine çevirmeye çalışmaktadır. Nitekim, Hindistan’dan 1940 ve 1950’lerde nispeten az sayıda bilim insanı, mühendis ve doktor göç etmiştir Hindistan’da söz konusu durum daha çok 1960’lı yıllara denk gelmiş ve Hindistan’dan en büyük göçler ABD, Kanada ve İngiltere’ye doğru olmuştur (Oommen, 1989: 411-412). Ayrıca, literatürde, Hindistan’ın beyin göçüyle oluşan eğitim maliyeti kaybına değinilmiştir. Örneğin, Hindistan Enstitülerinde yüksek lisans düzeyinde mühendis yetiştirme maliyeti yaklaşık 14.000 ABD doları olarak hesaplanmış ve çoğunluk Hindistan Hükümeti tarafından karşılanmıştır (Oommen, 1989: 412).

Tablo 8: Hintli Mezunun 20. Yüzyıl Beyin Göçü

Göstergeler	Hint Enstitüsü Teknoloji Bombay, Mumbai	Hint Enstitüsü Teknoloji Madras, Chennai	Hint Enstitüsü Teknoloji Delhi, Yeni Delhi	Tüm Hindistan Enstitüsü Tıbbi Bilimler, Yeni Delhi
Mezunlar	1973-1977	1964-1987	1980-1990	1956-1980
Anket için İletişime Geçildiği Yıl	1987	1989	1992	1997
Beyin Göçünün Büyüklüğü	% 31	% 27	% 23	% 56
Kaynak: Li, Yuan: Brain drain in China and India, Master Thesis, Norwegian University of Life Sciences, 2012.				

Öte yandan araştırmalarda, 1967 yılında yüksek eğitilmiş bireylerin yıllık olarak göçü tüm üniversite mezunlarının %10’u olarak kaydedilmiş ve Hindistan Teknoloji Enstitüleri (IIT) 1961 ve 1965 mezunlarının yaklaşık %20’si göç ettirmiştir. Her yıl kalıcı anlamda üniversite öğrenci kaybı, mezunların %2,6’sı, doktorların %7’si ve nitelikli bilim adamlarının %2,5’i kadar olmuştur. Dahası, göçmenlerin hemen hemen

%50'si IISC (Indian Institute of Science, at Bangalore) gibi önemli ve prestijli okuldan mezundur. Aynı zamanda yine aynı prestijli bu kurumdaki doktorların %60'ı her yıl ülkeden göç etmiştir (Oommen, 1989: 414). Ayrıca tablo:8 Hintli yükseköğretim öğrencilerindeki beyin göçü büyüklüğünün tıp enstitüsünde olduğunu göstermiştir.

Ayrıca, beyin göçünde sebep olan kayıplar için telafi çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarında başında, POOL Officers Scheme-POS gelmektedir ve bu çalışma kalıcı olarak dönüş yapanlar içindir. Geçici dönüş yapanlar için ise, TOKTEN-INRIST çalışması dikkat çekmiştir. Hintli diaspora ve Hindistan Hükümeti arasındaki ilişkiyi artırmada kullanılan Hintli kökenli kişiler için hazırlanmış özel kart (PIO-card) oluşturulmuştur. Nitelikli Hintli bireylerin geri dönüşünü sağlamak üzere doktoralı öğrenci tarafından 1991 yılında “Hindistan Kalkındırma Birliği” kurulmuştur (Khadria Binod, 1999: 79-86, Sağırılı, 2006: 120). Dahası, 2000'li yıllarında başında, ABD'ye eğitime giden 25.000 kadar nitelikli Hintli ülkesine geri dönmüştür. Hindistan'da bulunan Bangalore ve Hyderabad şehirlerinde teknoloji merkezi olan “Asya Silikon Vadisi” inde çalışan teknoloji mühendisi, ABD'nin girişimci ortamlarında yaşayıp orda bulundukları sürede büyük ölçüde tecrübelerini geri dönerek kendi ülkesinde kullanmıştır.

Beyin göçünün kapısını aralayan yurtdışına öğrenci göçü yeni bir konu değildir. Özellikle Hindistan için bu konu dikkat çekmektedir. ABD Ticaret Bakanlığı, 2019 yılında uluslararası öğrencilerin ABD ekonomisine 44 milyar dolar ABD doları katkısının olduğunu ve söz konusu katkının 7,69 milyar ABD dolarının Hintli öğrencilerin sayesinde olduğunu açıklamaktadır. Hintli öğrenciler ABD'ye çoğunlukla bilim, teknoloji ve mühendislik alanlarında eğitim amacıyla göç etmektedir. Ayrıca, 2014 yılından itibaren 23.000 Hintli milyoner göç etmiş, Global Wealth Migration Review yaptığı araştırmaya göre, hemen hemen 7000 milyoner 2019 yılında ülkeden ayrılmış ve bu durum milyonlarca vergi geliri kaybına yol açmıştır (Srivastva ve Rani, 2022; 33-34).

Öte yandan, dünyanın en kalabalık ülkelerinden biri olan Hindistan'da toplam 1,2 milyon doktora ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Dahası, öngörülen 600.000 doktor

açığını karşılamak için yüzlerce tıp fakültesi açması düşünülürken ancak Hindistan OECD ülkelerine en fazla doktor göçüyle birinci sıradayken hemşire göçünde ikinci sırada olan ülkedir (Korku, 2022; 35-43). Bir diğer araştırma sonuçlarına göre, İngiltere Ulusal Sağlık Hizmetindeki doktorların yaklaşık %30'u Hint kökenlidir hatta ABD'de her 2400 Hintli bireye bir doktor düşerken, her 1325 Amerikalı bireye bir Hintli doktor düşmektedir (Srivastva ve Rani, 2022; 33).

Son olarak, 2021 yılı itibarıyla ABD'de 2,7 milyon Hintli göçmen yaşamaktadır. Ayrıca, 1980 yılından 2021 yılına kadar Amerika'daki Hintli göçmen sayıları artmaya devam etmektedir. Hintli yetişkinlerin eğitim düzeyleri hem yerli hem de genel olarak yabancı doğumlu nüfusa göre çok daha yüksektir. 2021 yılına baktığımızda 25 yaş ve üzeri Hintli göçmenlerin yüzde 80'i en az lisans derecesine sahip olduğunu bilinmektedir. Bu oran, yabancı uyruklu ve ABD doğumlu yetişkinlerin yaklaşık üçte birine denk gelmektedir. ABD'de öğrenim gören uluslararası öğrencilerin büyük bir bölümünü Hintli göçmenler temsil etmektedir. Uluslararası Eğitim Enstitüsü'ne göre, 2021-22 öğretim yılında ABD yüksek öğretim kurumlarına Hindistan'dan yaklaşık 199.200 öğrenci kayıt olmuştur. Ayrıca, bu kayıtlı 948.500 uluslararası öğrencinin yüzde 21'ini oluşturmaktadır (Hoffman ve Batalova, 2022).

2.6.3.Filipinler

Filipinler, Güney-Doğu Asya'nın gelişme yolunda ilerleyen ülkeler arasındadır. Filipinler'in ülke raporuna göre nüfusu oldukça gençtir ve işçilerin büyük kısmı sürekli ya da geçici olarak yurt dışına çalışmaya gitmiştir. Bu durum uzun vadede beyin göçü endişesini yaratmıştır. Nitekim, Filipinler'de ilk işçi göçü dalgası 1900 yılında binlerce Filipinlinin Hawaii'deki plantasyonlarda çalışmasıyla başlamıştır. Birçok Filipinli, Filipin-Amerikan savaşı sonucu yoksulluk nedeniyle başka bir ülkeye göç etmiştir. Daha sonra 1934'lerde doktor, diş hekimi ve mekanik teknisyeni gibi birçok nitelikli ABD'ye göç etmiştir. Daha sonra 1970'li yılı başlarında nitelikli doktor, öğretmen ve mühendislerin ülkeden ayrılması sonucu beyin göçü büyük ölçüde artmıştır. 1975

yılına gelindiğinde, 250.000'den fazla Filipinli ABD'ye göç etmiştir (Candazo, 2001, Lu, 2014: 93).

Ayrıca, 1980 yılında, hemşire, teknisyen ve sağlık görevlisi beyin göçü gerçekleştirmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan bilgi teknolojisindeki ilerleme, bilgi ve iletişim endüstrinin büyümesi sonucu yurt dışına göç eden birçok bilgisayar programcısı ve mühendis beyin göçünü hızlandırmıştır (Alburo ve Abella, 2002: 1). Filipinli hükümeti beyin göçü ile başa çıkmak için, yerli istihdam fırsatlarını geliştirmek, eğitimi artırmak ve nitelikli işgücünün ülkede kalmasını sağlamak amacıyla tersine beyin göçü çalışmaları yürütmüştür. Nitekim iki aşamadan oluşan "Balık Bilim Adamı Programı", çalışma örneklerinden biridir. Buna göre, bilim adamları iki haftalık bir süre zarfında danışman niteliğinde ya da konferans verme amacıyla çağrılmaktadır. Bu sebeple ülkedeki son gelişmeleri görmektedir. İkinci aşamada ise yüksek ücret ve gümrük kolaylığından faydalanmış ve en az iki yıl süreyle ülkesine tekrar geri dönmesi teşvik edilmiştir (Kurtuluş, 1999: 116).

Yurtdışı Filipino İşçiler (OFW'ler) Filipinler, özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Orta Doğu gibi ülkelerde istihdam fırsatları arayan Yurtdışı Filipino İşçiler nüfusuyla tanınmaktadır. Doktorlar, hemşireler, mühendisler, öğretmenler ve bilgi teknolojisi uzmanları da dahil olmak üzere birçok yüksek nitelikli profesyonel, kariyer fırsatları, yüksek maaşlar ve yaşam kalitesinin artırmak amacıyla Filipinler'den göç etmektedir. Özellikle, Filipinliler dünyaya hemşire tedarik etmekte ve böylelikle yetenekli hemşirelerini gelişmiş ülkelere kazandırmaktadır. 2012 yılında yapılan bir çalışmaya göre, en nitelikli Filipinli hemşirelerin %85'i ülke dışında çalışmaktadır. Son yıllarda, Filipinli yetenekli hemşireler bu alanda az bulunan ABD, Orta Doğu ve Birleşik Krallık gibi ülkelere çok sayıda iş başvurusunda bulunmuş ilaveten 1000'den fazla Filipinli hemşire 2001 ve 2006 yıllarında Avustralya'ya göç etmiştir (Short, Hawthorne, Sampford, vd., 2012: 1-3). Ayrıca, 2004 ve 2010 yılları döneminde hemen hemen 72.000 Filipinli hemşire yurtdışına göç etmiştir. (Finch, 2013: 185). 2006 yılı itibarıyla, yaklaşık 8 milyon Filipinli yurtdışında çalışmaktadır. 1994- 2006 yılları arasında yaklaşık olarak 100.000 hemşire göç etmiştir. Bu

kapsamda beyin göçünün ülkenin sağlık sistemi üzerinde zararlı etkileri tartışılmaktadır (Tavakol, 2012: 165).

Birleşmiş Milletler Nüfus tahminlerine göre 2019 yılında Filipinler en çok ABD'ye göç etmektedir. Diğer varış ülkeleri Suudi Arabistan, Kanada, Birleşik Krallık Emirlikleri, Avustralya ve Japonya olmaktadır. Dahası Dünya Bankası verilerine göre 2000 yılından 2022 yılına kadar Filipinler'e gönderilen küresel havaleler beş kattan fazla artarak 38 milyar dolara ulaşmaktadır. Hindistan, Meksika ve Çin'den sonra dünya çapında en büyük işçi dövizini alan ülke Filipinlerdir (Caitlin ve Batalova 2023).

2.6.4.Güney Afrika

Afrika ülkeleri uzun yıllar boyunca niteliklilerin göçünü seyrederek, ülkelerin gelişim sorunuyla yüzleşmektedir. Beyin göçüyle kaybedilen nitelikliler eskide olduğu gibi hala daha bu ülkelerin sorunu olmaya devam etmektedir. Her ülkenin yaptığı gibi Afrika ülkelerin beyin göçünü tersine çevirme çabaları da ülke gündeminde. Nitekim, nitelikli insan kaynağının Afrika'dan gidişi ülkede alarm vermiştir. BM Ekonomik Komisyonuna göre 1960 ve 1975 arasında tahmini rakamla 27.000 yüksek nitelikli Afrikalının batıya doğru göç etmiştir. Bu sayı 1965 ve 1984 yılları arasında 40,000'e yükselmiş ve 1987 de ise neredeyse iki katına çıkmıştır. Ayrıca, 1985 ve 1990 yılları arasında 60,000 doktor, üniversite öğretim görevlisi, mühendis ve bilim adamı göç etmiştir ve ülke bu yıl devamında ortalama 20,000 nitelikli kaybetmeye devam etmiştir. Dahası, 100.000 nitelikli Afrikalı AB ve Kuzey Amerika'da yaşamıştır. Güney Afrika, nitelikli insan sermayesinin kaybını telafi etmek amacıyla tahmini yıllık 4 milyar ABD doları maliyetle, Afrikalı olmayan 100,000 vasıflıyı istihdam ettirmiştir (Mohamoud, 2005: 7).

Öte yandan, Güney Afrika'dan yılda 1,500 lisans öğrencisi fen bilimleri ve mühendislik alanından mezun olmaktadır. Ama Mühendis mezunları için istihdam fırsatlarını engelleyen düşük ekonomik büyüme nedeniyle neredeyse yarısı mühendis olarak istihdam etmektedir. Güney Afrika'da nitelikli işgücü sonucu her yıl 300'den

fazla mühendisin ülkeyi terk etmektedir buna göre vasıflı ve deneyimli mühendis havuzunun yakında yok olmasıyla karşıya kalmaktadır. IT-Online (2015), Güney Afrika'nın mühendislik mezunlarının yaklaşık üçte birinin son 40 yılda yurtdışında çalıştığını belirtmektedir. Ayrıca, 2008 yılındaki mali küresel çöküş ile birlikte, binlerce nitelikli beyin tersine göçle ülkesine dönse de hükümet Güney Afrika'dan göç eden nitelikli işgücü için yeterli çabayı gösterememiştir. (Mlambo ve Adetiba, 2019: 2-3). Güney Afrika, Kanada'ya 1.700'den fazla nitelikli doktorunu kaptırmakta ve Kanada Afrika'dan tıp uzmanlarını işe alarak 400 milyon dolardan fazla tasarruf sağlamaktadır. Bu durum Güney Afrika'ya yatırımlarının geri dönüşünde milyarlarca kayba mal olmaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü bir raporuna göre, Güney Afrika'dan Birleşik Krallık'a göç eden 23.400'den fazla sağlık çalışanı mevcuttur ve aynı zamanda Güney Afrika'dan Yeni Zelanda, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya'ya çok sayıda sağlık çalışanı göç etmiştir (Mlambo ve Adetiba, 2019; 4).

Ayrıca, ülkeden göç eden nitelikli işgücü %62 oranında artmıştır. Örneğin, 2002 yılında ayrılan 117 doktora kıyasla 2003 yılında 192 tıp doktoru ülkeden ayrılmış hatta İngiltere ve ABD'de çalışmak için çok sayıda öğretmen göç etmiştir. Örneğin Güney Afrika, 2002 yılında 410, 2003 yılında 666 öğretmenini kaybetmiştir. Güney Afrika İnsan Bilimleri Araştırma Konseyi tarafından yürütülen çalışmaya göre, flamingoların uçuşu olarak tasvir edilen bu raporda, 1994-2001 yılları arasında 17,000 bilim adamı ve uzman iş aramak için ülkeden göç etmiştir (Gwaradzimba ve Shumba, 2010: 223).

Yüksek nitelikli bireylerini beyin göçü ile kaybeden Güney Afrika 1992 ve 1993 yıllarında Uluslararası Göç Örgütü (IOM)'ün nün desteğiyle yürütülen, Yeteneğin Geri Dönüşü programı Güney Afrikalı yetenekli beyinleri geri getirmeye çalışmıştır. Ancak yeterli geri dönüşler sağlanamamıştır. Özellikle, Yurt Dışındaki Güney Afrikalı Vasıflılar Ağı 1998 yılı projesi ise nitelikli beyinlerin diasporasından yararlanması amacıyla kurulmuştur. Yurt dışındaki yaşayan Güney Afrikalı nitelikli işgücünün kendi ülkelerinin gelişimine katkıda bulunması sağlanmıştır. Güney Afrika Göç Projesi (SAMP) 1998 yılında nitelikli nüfusun büyüklüğünü belirlemek amacıyla kurulmuş buna göre bu proje Güney Afrika'nın göçmenlik politikası yüksek vasıflı

göçmenlerin ülkeden ayrılışını yavaşlatmada önemli rol üstlenmiştir (Sağırlı, 2006: 120-121). Son olarak Dünya Bankası verilerine göre, 1990-2020 yılları arasında Güney Afrika, önemli ölçüde nitelikli göçünü yaşamaktadır. Nitelikli işgücü göç oranı 1990'da %5,6 iken, 2020'de %15,5'e yükselmektedir. Bu durum, nitelikli işgücünün ülkeyi terk etmesi devam eden bir göç sorunu olduğunu göstermektedir (Dünya Bankası, 2021).

2.6.5. Meksika

Amerika kıtasının en önemli finansal merkezlerinden biri olan Meksika beyin göçü sorunuyla yüzleşen ülkelerden biridir. Londra merkezli yükseköğretim sıralama kuruluşunda (Times Higher Education World University Rankings) yer alan makaleye göre, Meksika'da üniversite mezunlarının beyin göçü büyük endişe veren boyutlara dayanmaktadır. Meksika, beyin göçünü ABD olmak üzere birçok Avrupa Birliği ülkelerine vermektedir. Orta Amerika'nın güçlü ekonomilerinden biri olan ülke durumunda olsa da 2017'de yaklaşık %2,5'lik büyümede, nitelikli gençlere yeterli istihdamı sağlayamamıştır (Hürriyet, 2018).

1971 yılında, Meksika hükümeti yüksek Lisans ve doktora programları için burs programı başlatmıştır. Son 30 yılda, 26,000 burs sahibi bu vesileyle yurt dışına gönderilmiştir. Ulusal Bilim ve Teknoloji Konseyi burs programı sorumlusu, yurtdışında eğitimin maliyetinden de bahsetmiş ve tahmini rakamla burs alanların %5'i Meksika'ya geri dönmediğini ifade etmiştir. Ancak bu program uzun vadede öğrenci göçü geleneğine ve mesleki hareketliliğinin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca, 1992-2001 yılları arasında doktora derecesine sahip 1550 Meksikalıdan sadece 202'sine kalıcı vize verilmiştir (Aupetit, 2006: 105).

Tablo 9: Bilim ve Mühendislikte Meksikalı Yüksek Lisans Öğrencilerin Sayısı, 1992-2001

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Toplam
Meksikalı	115	139	142	128	156	133	165	159	208	205	1550
Genel	9499	9779	10,557	10,516	10,844	9790	9795	8892	9059	9188	97,919
Amerika Birleşik Devletleri tarafından verilen kalıcı vizeye sahip numara:											
Meksikalılar	18	28	19	23	20	23	20	12	18	21	202
Yabancılar	1383	1641	3021	3509	3009	2281	2019	1652	1414	1263	21,192

Kaynak: Aupetit, Sylvie Didou. “Brain Drain in Mexico - Research Topic or Agenda?”, **Globalisation, Societies, Education**, V.4, (1), 2006: 103-120.

Öte yandan Meksika, ABD ve Kanada’ya vasıflı birçok göçmen vermiştir. Tahmini rakamlara göre, ABD’deki Meksikalı profesyonellerin sayısı yaklaşık olarak 830,000 olarak belirtilmiş ve 2009 yılında, 1056 Meksikalı Profesyonel Kanada’ya gitmiştir ve ilaveten 2755 Meksikalı öğrenci Kanada’da ikamet etmekte ve bunların çoğu yurt dışında kalmak için potansiyel adaylar olarak görülmektedir (Tigau, 2011: 39).

Ayrıca Meksika, yurtdışındaki genç öğrencilere lisansüstü çalışmalara yönelik büyükçe yatırım yaptıktan sonra bu yatırımların karşılığını almak istemektedir. Bu öğrencilerin çoğu eğitimlerini tamamlamalarına rağmen Meksika’ya geri dönmemektedir. Bunun nedeni, gittikleri ülkelerde son teknolojilerle donatılmış araştırma merkezlerinde çalışabilme fırsatına erişmeleri, son teknoloji araştırma projelerinde yer almaları, yüksek ücret imkanları gibi birçok faktör etkili olabilir. Bu öğrencilerin %66’sı ABD’de %26’sı Avrupa’da ve diğerleri ise Kanada’da bulunmaktadır. Meksika’ya dönemeyen 5000 bilim adamını neredeyse yarısı doktora derecesini elde etmiştir. Nitekim, 2011 yılında 575,00 Meksikalı nitelikli profesyoneller ABD’de ve Avrupa’da yaşamakta ve bu sayı her geçen gün artmaktadır.

Her yıl 20,000 yüksek eğitimli Meksikalı, başka ülkelerde çalışma fırsatları için iş aramakta ve çoğu da işe alınmaktadır (Olavarrieta, 2011: 6-7).

Meksika, nitelikli beyinlerini tekrar geri elde etmek amacıyla birçok önemli programlar gerçekleştirmiştir. Buna göre, 1970 yılında kurulan CONACYT (*Consejo Nacional de Ciencia y Tecnología* Meksika) programı Meksika'nın bilimsel ve teknolojik faaliyetlerini desteklemesiyle lisansüstü çalışmalara burs vermiş ayrıca, doktora sonrası pozisyon ve izinler için fon sağlamıştır. 1990'ların başında Meksika'da tersine beyin göçü için PACIME (Programa de Apoyo a la Ciencia en Mexico) programı oluşturulmuştur. Bu program yurt dışındaki doktora mezunlarının geri dönüşünü sağlamak ve bilim insanlarını ülkeye çekmek amacıyla kurulmuş ancak bu programın sona ermesiyle geri dönüş ve bilim insanlarının ülkeye davet etme çabaları sonuç vermemiştir (Çalış, 2019: 97-98).

2.6.6. Malezya

Malezya işverenler Federasyonun bildirimine göre, yurt dışında çalışan yaklaşık 785,000 işçi mevcut ve üç kişiden ikisinin nitelikli profesyoneldir. Bu nitelikliler kendi ülkelerinde eğitimlerini alsalar bile çalışmak için Malezya'dan ayrılmakta ve geri dönmemektedir buna göre, yurt dışında mevcut olan daha iyi eğitim, iş ve kariyer olanakları beyin göçü rakamlarındaki artışa neden olmaktadır (Jauhar ve Yusoff, 2011: 119).

Malezyalı nitelikli bireylerin ülkeden çıkışı 2000 yılında 184,014 iken 2010 yılında 276,557'ye kadar artmıştır (Tablo 10). Ayrıca, OECD-UNDESA (2013) tarafından yayınlanan verilere göre, 2013'te 342,639'a kadar yükselmiştir. Özellikle tabloda gösterildiği gibi Malezyalı niteliklilerin göçü %90'dan fazlası resmi dili İngilizce olan ve yüksek gelirli gelişmiş ülkelere doğrudur (Ramoo, 2018: 5). Gelişmiş ülkelerin aksine, yüksek nitelikli profesyonellerin göçünden kaynaklanan kaybın telafisi gelen işçilerle karşılanmaktadır. Ancak geri gelenler düşük vasıflı işçilerden oluşmaktadır (TalentCorp, 2012; Ramoo, 2018: 6).

Tablo 10: Seçilmiş Yabancı Ülkelerde Çalışan Tahmini Rakamlarla Vasıflı Malezyalı İşçi		
Göç edilen ülke	2000	2010
Singapur	66,452	121,662
Avustralya	38,620	51,556
ABD	24,085	34,045
Birleşik Krallık	12,898	16,609
Kanada	12,170	12,807
Brunei	6,438	10,208
Yeni Zelanda	4,221	6,708
Diğer Ülkeler	19,130	22,962
Toplam	184,014	276,557
Kaynak: Ramoo, Balu: “Brain Drain Phenomenon In Malaysia – Analysis of the Engineers’ Intention to Migrate Abroad Using the Extended Theory of Planned Behaviour”, Ph.D. Thesis, Faculty of Business And Finance University Tunku Abdul Rahman, Malaysia, 2018.		

Beyin göçünün yarattığı beşerî sermaye kaybı ülkenin ekonomisi ve üretkenliğine üzerinde önemli etkisi olmaktadır. Malezya, yaşam refahını artıracak ve ekonomik gelişimini sağlayacak yetenek ve profesyonellerini kaybetmeye devam etmektedir. Buna göre niteliklileri geri çekerek beyin göçünü tersine çevirme çalışmalarına devam etmelidir. Örneğin, 1 Ocak 2011’de kurulan TalentCorp (Talent Corporation Malaysia Berhad) mevcut nitelikli bireyleri ülke içinde tutmak ve yurt dışında çalışan nitelikli profesyonelleri ülkeye tekrar kazandırmaya çalışmaktadır. Bunun öncesinde gerçekleşen Geri Dönen Uzman Programı (REP) ile vergi muafiyetleri artırılmış teşvik politikalarıyla yurt dışı yeteneklerin eve geri dönüşü sağlanmaktadır (TalentCorp, 2023). Bu program TalentCorp’un denetimi altına alınmış ve 2011’den bu yana ülke dışındaki 4,800 parlak profesyonelin 3000’den fazlası REP programıyla geri dönmüştür ve çoğunluğu önemli sektörlerde çalışmaktadır. 2015 yılında oluşturulan başka bir program ise, yeteneklileri tekrar ülkeye çekmek için ücretlerde artışı amaçlayan Verimliliğe Bağlı Ücret Sistemi (PLWS) uygulamasıdır (Hasnan, 2019).

2.7.Beyin Göçünün Sonuçları

Beyin göçünün kısa, orta ve uzun vadede birçok sonucu mevcuttur. Ancak bu sonuçlar beyin göçü veren ülke açısından ve beyin göçü alan ülkeler açısından farklı olmaktadır. Dahası, olumlu ve olumsuz olarak iki şekilde incelenmektedir. Buna göre, beyin göçü veren ve beyin göçü alan ülkeler açısından ana etkileri sıralanmaktadır.

2.7.1.Beyin Göçü Veren Ülkeler Açısından Sonuçları

Beyin göçü veren ülkeler açısından olumlu ve olumsuz sonuçların olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, göçmenlerin yakınlarına döviz göndermesi göçü veren ülke ekonomisinde olumlu etki yaratmaktadır. Göçmen kimseler göç ettikten sonra ülkesine kalıcı ya da geçici dönüşü, elde ettikleri tecrübe ve bilgileri kendi ülkelerine iletmesini sağlamaktadır (Know-how aktarımı). Hatta, göç ettikleri ülkelerde kendi ülkelerinin izlenimi üzerinde pozitif etki bırakmaktadır. Göçmenler, gittiği ülkelerde kendi ülkelerinin menfaatlerini koruyacak diaspora süreçlerine katılmaktadır. Beyin göçünün, veren ülkeler için olumsuz etkilerine değinmek gereklidir. En basit ve genel ifadeyle yetiştirilmiş ve maliyetlerine dayanılmış nitelikli işgücü kaybedilmektedir. Ülkenin ekonomisi ve kalkınma süreci negatif anlamda etkilenmektedir. Beşerî sermaye zayıflamakta ve işgücü piyasasında nitelikli işgücü açığı çıkmaktadır. Yenilik ve teknoloji anlamda önemli üretim yapacak işgücünün kaybıyla ülkenin gelecek dönemlerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Sarcan, 2022: 72, Gençler, 2003: 74-79, Sağbaş, 2009: 51).

2.7.2. Beyin Göçü Alan Ülkeler Açısından Sonuçlar

Beyin göçü alan ülkeler açısından da olumlu ve olumsuz pek çok sonuç mevcuttur. Nitekim, Nitelikli göçmenin ülkeye gelmeden önceki eğitim ve sağlık gibi maliyetlerine katlanılmamaktadır. Aynı zamanda nitelikli göçmenin üretkenliği ülke ekonomisinin kalkınma süreçlerinde etkisi olmaktadır. Yeni teknoloji üretiminde ve ülkeye daha iyi hizmetlerin sunulmasında nitelikli işgücünden fayda sağlanır. Dahası beyin göçü, göç alan ülkelerin nitelikli beşerî sermayesi zenginleşmektedir. İşgücü ihtiyacı yaşayan sektörlerde istihdam edilen nitelikli göçmenler, işgücü piyasasında

mevcut açığı kapatmaktadır. Göç ile gelen nitelikliler alıcı ülkede kültürel ve sosyal çeşitlilik meydana getirmekte ve yaratıcılığın artmasına sebep olmaktadır. Öte yandan, beyin göçü alan ülkelerin olumsuz etkilerini de söylemek mümkündür. Nitekim, bazı alanlarda yüksek beceri elde etmek isteyen nitelikli göçmen, yerel iş gücünde caydırma etkisi yaratmakta dahası diğer yabancı rakip ülkeye, teknoloji transferlerine sebep olmaktadır. Ayrıca, göçmenlerin ülkelerine döviz göndermeleri göç alan ülke ekonomileri için ekonomik kayba neden olmaktadır. Ülkesinden ayrılan nitelikli göçmenlerin beyin göçü alan ülkede kamusal hizmetleri kullanmaları maliyeti arttırmaktadır (Sağırlı, 2006: 127, Sarcın, 2022;72).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYİN GÖÇÜ ve TÜRKİYE

3.1.Türkiye’de Beyin Göçünün Tarihsel Süreci

Türkiye’de beyin göçü, 1950-1960’lı yıllarda hızlanmaya başladığı bilinmekle beraber, tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Tarihsel sürece bakıldığında geçmişten günümüze artarak devam etmiştir. Bu tarihsel süreç, 1950 yılı öncesi dönem, 1950-1980 yılı arası dönem, 1980 ve sonrası dönem olarak incelenmektedir. Buna göre beyin göçünün günümüzdeki boyutlarına ulaşılmaktadır.

3.1.1. Beyin Göçünde 1950 Öncesi

1960 yıllara kadar geçen sürede Türkiye’den yurtdışına doğru göç, daha çok yabancı uyrukluların yer aldığı siyasi ve kültürel sebepler sonucunda gerçekleşen bir olaydır. Özellikle Osmanlı döneminde, İstanbul’un fethinden sonra Avrupa’ ya yabancı bilim adamlarının göçü yerine İstanbul’a çok sayıda Mısır’dan ve İran’dan nitelikli alim ve bilim adamı göç etmeye başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet’in bilime, felsefeye ve sanat dünyasında duyduğu özel ilgisi sayesinde o dönem sadece İslam dini ile alakalı bilgilerin öğretildiği medreselerin yanı sıra İstanbul’a ilk kez farklı alandan bütün bilgilerin öğretildiği Yunanca ve Latince bilen eğitmenlerin getirildiği medrese kurulmuştur. 18. Yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa’dan çok sayıda Batılı yetenekli bilim adamı Türkiye’ye gelmiştir (Kurtuluş, 1999: 4).

Öte yandan, Türkiye’den yurt dışına öğrenci gönderme Tanzimat dönemlerinde görülmektedir. Sultan Abdülmecid döneminde ve Tanzimat’ın ilanından sonra Tophane, Harbiye ve Mühendishaneden seçilmiş nitelikli 17 öğrenci Paris’e gitmiştir. Ayrıca, Tanzimat döneminin sonuyla Londra, Paris, Viyana, Berlin gibi önemli şehirlere 200’e yakın öğrenci gönderilmiştir (Erdoğan, 2009: 50, Yılmaz, 2019: 228). İlerleyen yıllarda, Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve Osmanlı devletinin savaşa

katılmasıyla bu dönemde göçler büyük ölçüde azalmıştır. Özellikle, 1929 yılı büyük buhran olayının tüm dünyaya yayılması sonucu artan işsizlik, yurt dışında yaşama ve çalışma cazibesini kaybettirmiş, ülkelerin uygulamaya koyduğu içe dönük iktisat politikaları göç hareketlerinin duraklamasına yol açmıştır. Daha sonra, 1929'da yürürlüğe giren ve halen yürürlükte bulunan yasa öğrencilerin devlet adına yurtdışına giderek eğitim görmelerine fırsat vermiştir. Buna göre, 1928 yılında yurtdışına 48 öğrenci giderken yasanın yürürlüğe girmesiyle ilk yılda bu rakam 288'e yükselmiştir. Bu öğrencilerin üçte ikisinin Almanya ve Fransa gibi gelişmiş ülkelere gitmiştir. 1945'e kadar olan dönemde yurtdışına öğrenci gönderilmesinde tercih edilen ilk yer Avrupa ülkeleri iken bu durum söz konusu yıldan sonra değişmiş; artık öğrenci göçünün tercih ettiği ülke ABD olmuştur (Sağbaş, 2009; 38).

Türkiye'den göç eden bilim adamlarına istinaden, Türkiye'ye göç etmiş nitelikli bilim adamlarından bahsetmek gereklidir. 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsünün açılması Türk yükseköğrenimine önemli katkılar sunmuştur. Öyle ki, ziraat sistemi yeniliklerine destek olmak ve bu okulun kuruluşunu planlamak için Alman uzman bilim adamları getirilmiştir. Wilhelm Salomon- Calvi, Otto Gerngross, Max Pfannenstiel, Hans Bremer bilim adamları Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünde görev almış, okulda dersler Almanca verilmiş ve Türk asistanlar tarafından tercüme edilmiştir. Bu asistanlarda, Halkalı Ziraat Mektebinden mezun olmuş ve Almanya'ya eğitim için gidip sonra geri dönen gençlerden oluşmuştur. Yabancı bilim adamlarından hiçbirisi Türkiye'de kalmamış ve bunların bıraktıkları yerleri yetiştirmiş nitelikli Türk öğretim üyeleri almıştır (Kadioğlu, 2008: 183-188).

Beyin göçünün geçmişine baktığımızda, bilim adamı, mühendis ve doktorların göçüne ilişkin yapılmış çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Ankara Hıfzısıhha Okulu tarafından yapılan ve 1923-1963 yıllarını kapsayan 'Türkiye'de Sağlık Alanında İnsan Gücü' konulu araştırma ülkeden ayrılan nitelikli Türk doktorların beyin göçünü kapsamaktadır (Tablo11). Örneklemle seçilen 1257 doktordan 230'unun dış ülkelere olduğu saptanmıştır. Daha sonra 1964 yılında örneklem genişletilmiş, Türkiye'de

mevcut olan 12, 275'den doktordan %18'lik oranına denk gelen 2248 Türk doktorun yurt dışında yaşadığına dair tahmin yürütülmüştür (Tezcan, 1971: 54).

Tablo 11: Dış Ülkelerde Olduğu Bilinen Doktorların Mezuniyet Yılları ve Cinsiyete Göre Dağılımı				
	Doktor Sayısı		Toplam Sayı	%
Mezuniyet Yılı	Erkek	Kadın		
1923-1939	13	1	14	6,1
1940-1949	55	4	59	25,6
1950-1959	117	21	138	60,0
1960-1963	12	7	19	8,3
TOPLAM	197	33	230	100,0
Kaynak: Mahmut, Tezcan: “Beyin Göçü ve Türkiye”, Amme İdaresi Dergisi , C.4 (3), 1971, 44-71.				

Genel olarak, 1950 yılından önce Türkiye'deki beyin göçü o dönemdeki siyasi değişimler, çatışmalar ve ekonomik koşullar gibi belirli tarihsel süreçten etkilenmektedir. 1950'den önce Türkiye'de beyin göçü belli bir ölçüde var olmasına rağmen, sonraki dönemlerdeki kadar yaygın veya önemli olmamaktadır. Türkiye’de beyin göçü dinamikleri, özellikle 1950'lerden sonra ve küreselleşmeyle birlikte, önemli değişimler geçirmektedir.

3.1.2.1950-1980 Yılı Arası Dönem

Daha önce ifade edildiği gibi 1950-1960 yılları beyin göçünün ivme kazandığı dönemdir. Ayrıca, 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya üye olması ABD-Türkiye ilişkilerini yakınlaştırması göçü hızlandırmıştır. 1960'lı yıllara doğru gelindiğinde öncelikli gidilmek istenen ülke ABD olduğu görülmüştür. ABD göç politikalarını bu dönemlerde nitelikli işgücünü ülkesine çekecek şekilde esnek hale getirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere yaşanan beyin göçü yaygınlaşmıştır. Nitekim, ABD Ulusal Bilim Kurumu'nun ABD'ye gerçekleşen beyin göçü ilgili araştırmasına göre, 1956–1970 yılları arasında 907 mühendis ve 594 tıp doktoru olarak toplam 1500 Türk göç etmiştir. 1962-1967 yılları arasında Türkiye'den her yıl

ortalama 375 yetişmiş nitelikli işgücü göç etmiştir. Göç edenlerin, yüzde 51,5'i tıp, %40'ı mühendislik ve %3'ü sosyal bilimler alanlarındandır (Sağırlı, 2006; 219-220).

İkinci Dünya savaşının sona ermesinden sonra nitelikli işgücü göçü artmıştır. Önceleri vasıfsız, okuma ve yazma bilmeyen kişilerin göçüyle başlasa da daha sonraları nitelikli, eğitim düzeyi yüksek bilim adamı, doktor ve mühendislerin göçü ivme kazanmıştır. Tablo 12'de 1956, 1962 ve 1966 yıllarında ABD'ye göç eden nitelikli Türk işgücü dağılımına yer verilmiştir (Kurtuluş, 1999; 56). Tabloda görüldüğü üzere, Türk bilim adamlarının ABD'ye göçünde dikkat çeken grup mühendisler olmaktadır.

Tablo 12: Türk Bilim Adamlarının ABD'ye Göçü (1956, 1962-66)					
Yıllar	Mühendisler	Temel Bilimler	Doktor ve Operatörler	Sosyal Bilimler	Toplam
1956	19	2	4	-	25
1962	36	5	31	1	73
1963	116	7	55	4	182
1964	31	-	29	4	64
1965	28	7	36	4	75
1966	45	23	57	1	106
Toplam	256	22	208	14	500
Kaynak: Berrak, Kurtuluş: “ABD'ye Türk Beyin Göçü”, Aktuel Kitapevleri, İstanbul, 1999, s.56.					

Öte yandan Dalgıç 1977 yılı araştırmasında, 1940-1967 yılları arasında doktoralı 409 uzman araştırmacının %53'ünün Türkiye'den yurt dışına göç ettiğini ve bu durumun ülkemizden nitelikli insan gücü kaybı açısından olumsuz bir etki yarattığını ifade etmiştir (Dalgıç, 1977: 5, Karataş, Ayyıldız, 2021; 479-481). 1950 ile 1980 yılları arası, Türkiye'de beyin göçü önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi Türkiye önemli bir işçi göçü yaşamış 1960'lı yılların başından itibaren Almanya-Türkiye İşgücü Anlaşması, Türk işçilerin Batı Avrupa ülkelerindeki endüstrilerdeki iş gücü açıklarını gidermek için geçici olarak göç etmelerini sağlamıştır. Birçok Türk işçi, Almanya, Hollanda, Belçika ve Fransa gibi ülkelere

giderek imalat, inşaat, madencilik gibi sektörlerde çalışmıştır. 1960'lı yıllarla başlayan Türkiye'den Avrupa'ya göç hareketi düşük nitelikli göçmen yerini giderek nitelikli iş gücüne bırakmasıyla Türk diasporasında yaşanan değişim hem nicel hem de nitel yönden farklılık yaratmıştır. 1950-1980 yılı arası dönem beyin göçünün ivme kazandığı dönem olmakla birlikte, artık literatürde bu konu sıkça tartışılmaktadır. Bu kapsamda 1980 ve sonrası dönemi incelemek gerekmektedir.

3.1.3. 1980 ve Sonrası Dönem

1980 ve sonrası dünyada olduğu gibi Türkiye'de de beyin göç süreci önemli değişimler yaşadı. Bu değişimlerin başında 1980 ve sonrası yaşanan küreselleşme kavramı dikkat çekmiş ve küreselleşme sonucu nitelikli işgücü önemli konu haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerin dış göç politikalarında seçici davranan düzenlemeleri, ülkeler arasındaki eğitim rekabeti sonucu öğrenci hareketlerinde artış, ülkeler arası siyasal ve sosyal ilişkilerdeki değişim ve gelişim sonucu beyin göçü büyümüştür.

Küreselleşme, dünyanın farklı bölgelerindeki fırsatların görünürlüğünü ve erişilebilirliğini artırmıştır. Öyle ki yüksek nitelikli insanlar dünyada hatta işgücü piyasası içinde kendilerine yeni pozisyonlarda yer edinme fırsatına erişmektedir. Türkiye'de beyin göçü için önemli bir dönüşüm 2001 ekonomik krizi sonrasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde bilişim, mühendislik vb. alanlarda pek çok insan daha gelişmiş başka ülkelere göç etmiştir. Nitekim, Uyaroğlu tarafından yapılan araştırma (2003) söz konusu durum hakkında bilgi vermiştir. Uyaroğlu (2003) araştırmasında 1985-2000 yılları arasında toplam 11.237 mimar ve mühendisin göç ettiğini ve yılda ortalama 750 kişiye denk geldiğini ifade etmiştir. Tablo 13 Meslek grubu açısından mimar ve mühendislerin göçüne dikkat çekmiş ve en çok gidilen ülke Rusya olmuştur. Dahası araştırma sonuçlarına göre, ücret düşüklüğü ve sınırlı istihdam koşullarına ek olarak sosyal güvensizlik mühendislerin göçüne sebep olduğu ileri sürülmüştür (Uyaroğlu,2003; 131). Ayrıca 1980 sonrası dönemde, meslek grupları açısından doktorların göçüne de dikkat çekilmiştir. Ankara Tabipler Odasının 2005 yılında hazırladığı beyin göçü raporuna göre, yüksek eğitim görmüş nitelikli her 100 kişiden

59'u beyin göçüne yönelmiştir ve Amerika'da bulunan 3600 doktordan sadece 90'ı yurda dönmüş hatta raporda ABD'nde Türk Doktorlar Birliğine kayıtlı ve alanında önemli çalışmalar yapan 1550 doktorun olduğu ifade edilmiştir (Sağbaş, 2009; 65).

Tablo 13: 1991-2000 Yılları Arası Yurt dışına İşçi Olarak Giden Mimar ve Mühendislerin Ülkelere Göre Dağılımı											
Ülkeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	Topl.
Ürdün	-	-	-	2	-	-	1	-	11	6	20
Avustral	37	17	11	4	10	4	-	-	-	-	83
Avustur	3	6	1	-	-	-	-	-	-	-	10
Almany	1	21	40	20	27	15	3	3	-	3	133
İsviçre	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3
Irak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aruba	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
G.Afrik	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kuveyt	6	16	3	3	10	38	-	-	-	-	76
Kıbrıs	32	22	8	11	4	5	2	4	6	5	99
Libya	74	68	50	34	32	3	41	27	8	13	350
S.Arab	168	176	108	60	27	26	56	39	28	33	721
ABD	28	11	8	12	14	6	-	-	-	-	79
Yemen	--	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
B.Arab.	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	2
Rusya	169	282	626	1103	1169	499	350	252	240	72	4762
Diğer	27	33	45	88	103	169	150	251	46	282	1194
Kaynak: Nevzat, Uyaroğlu: Türkiye'den Beyin Göçü, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.											

Öte yandan 1980 sonrası küreselleşmenin etkisiyle öğrenci hareketliliği de artmaktadır. MEB, üniversitelerin öğretim elemanı ve diğer kamu kuruluşlarının yetişen nitelikli eleman ihtiyacına göre yurt dışına her yıl burslu lisans ve lisans üstü eğitim için öğrenci göndermiştir. Öğrencilerin yurt dışına gitmesi elbette tek başına bir göç hareketi olmasa da geleceğe yönelik kararları ile potansiyel birer nitelikli göçmen olma özelliği taşımaktadır. Buna göre tablo 14, 2000-2001 dönemlerinde fazla sayıda öğrenci hareketliliği olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca 1987-2002 yılları arasında ABD

ve İngiltere ülkelerine gönderilen araştırma görevlisi toplamı 3559 sayısına ulaşmıştır. YÖK hariç kendi imkanları kullanarak giden öğrenci ise 2000 yılıyla 19,45 olmuştur (Gençler ve Çolak, 2003; 6, Şimşek, 2006; 108).

Tablo 14: 2000-2001 Öğretim Yılında Türkiye’den Gönderilen Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Öğrenci Sayıları	
	Yurt Dışına Gönderilen Öğrenci Sayısı (2000-2001) (Bin)
Lisans	15.1
Yüks.Lisans	3.2
Doktora	2.1
Toplam	20.4
Kaynak: Şimşek, Mevlüdiye: Beşerî Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2006.	

Bilindiği üzere, beyin göçünün gerçekleşmesinde ilk aşama eğitim alanındadır. Geçici bir süre eğitim almak ve deneyim kazanmak amacıyla kısa süreli yapılan göçlerin süreç içerisinde genellikle kalıcı bir şekilde sonuçlandığı bilinmektedir. Daha doğrusu göç veren ülkelerin gelişmekte olan ülkeler olması durumunda geçicilik yerini kalıcılığa bırakma eğilimindedir. Bu kapsamda Tablo 15’de 1990-2004 yıllarında MEB tarafından yurt dışına gönderilen ve geri dönmeyen öğrencilerin sayısal değeri görülmektedir. 2000’li yılların başlarında meydana gelen ekonomik krizle beraber işsizlik artmış, söz konusu göç hareketi hız kazanmıştır. 1960’lı yıllarda niteliksiz işgücünün göçünden bahsedilirken, 1970’li yıllarda göç edenlerin önemli kısmı yarı nitelikli ya da nitelikli işgücü oluşturmaktadır. 1980 yılından sonraki dönemde ise, ülkenin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık ortamı neticesinde ülke nüfusunu daha iyi koşullarda yeni iş arayışı içerisinde bulunmuş ve bu amaçlı göçler artmıştır (Kaya, 2003: 20, Akdemir, Tekel, 2017; 91). Göçün ilk dönemleri Türk işçilerinin yurt dışına çalışmak amacıyla gittikleri ve sonrasında kendi ülkelerine geri döndükleri bilinirken; ilerleyen dönemlerde yurt dışına göç eden işçilerin çalışma sonrasında da gittikleri ülkelerde yaşamlarını sürdürmeyi tercih ettikleri gözlenmiştir. Bu kapsamda önceleri

“konuk işçi” statüsünde olan işçiler; sonraları “yerleşik işçi” statüsüne geçmiştir (Alper, 2005; 35, Akdemir, Tekel, 2017; 91).

Tablo 15: 1990–2004 Yılları Arasında Yurt Dışına Resmi Burslu Gönderilen ve Geri Dönmeyeceği Kesinleşen Öğrenciler		
Gönderildiği yıllar	Gönderilen Öğrenci Sayısı	İlişği Kesilen Öğrenci
1990	79	29
1991	68	32
1992	58	26
1993	104	49
1994	514	296
1995	483	180
1996	116	13
1997	423	19
1998	9	1
1999	204	16
2000	17	3
2001	118	14
2002	54	1
2003	43	--
2004	21	--
Toplam	2311	769
Kaynak: Muhittin, Sağırlı: Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.		

Dünyada çok tartışılan beyin göçü konusu artık Türkiye’nin önemli sorunlarından biri haline gelmektedir. Bunun üzerine, İŞKUR’un hazırladığı göçmen istatistiklerinden baz alınarak yurt dışına gönderilen nitelikli işgücünün yıllar içinde nasıl ilerlediğini tablo 16’da görülmektedir. Bu kapsamda, 1980 yılından 2015 yılına kadar geçen dönemde Türkiye’den yurt dışına giden işçilerin büyük kısmı nitelikli işgücünden oluşmaktadır. Tabloya göre, 1998 yılında gönderilen nitelikli işgücü 83,5 oranında iken, 2015 yılında bu oran 91,1’lere yükselmiştir. Türkiye İş Kurumunun göçmen işçiler üzerine hazırladığı istatistiklerden çıkarılan başka bir sonuç ise yurt dışına göçün önemli çoğunluğu Batı Avrupa ülkelerine doğrudur (Akdemir, Tekel, 2017: 92-93).

Tablo 16: Türkiye İş Kurumu Tarafından 1998 Yılından 2015 Yılı Sonuna Kadar Yurt Dışına Gönderilen İşçiler			
Yıllar	Toplam Gönderilen işçi	Gönderilen vasıfsız işçiler (%)	Gönderilen vasıflı işçiler (%)
1998	25,907	16,4	83,5
1999	14,475	45,8	54,1
2000	13,645	13,7	86,2
2001	20,242	14,3	85,6
2002	26,916	14,8	85,1
2003	34,151	16,2	83,7
2004	40,198	16,1	83,8
2005	60,355	16,0	83,9
2006	81,379	8,5	91,4
2007	70,024	0,4	99,5
2008	58,602	4,2	95,7
2009	59,479	16,9	83,0
2010	54,847	22,8	77,1
2011	52,491	17,8	82,1
2012	57,953	13,2	86,7
2013	55,369	13,6	86,3
2014	39,644	5,1	94,8
2015	31,966	8,8	91,1
Kaynak: Erhan Akdemir ve Seda Tekeli: “AB Mavi Kart Uygulamasının Türkiye İşgücü Piyasasına Olası Etkileri”, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi , C.2, (1), 2017: 75-101.			

Öte yandan, 2008-2016 yıllarında Türkiye’den yurt dışına göç eden meslek grupları Tablo 17’de gösterilmektedir. 2007 ve 2017 yılları arasında genel anlamda yine mühendislerin fazla göç verdiği görülmektedir. 2014 yılında mimarların ve akademisyenlerin ardından 2015 ve 2016 yıllarında akademisyenlerin göçü ilk sırada yer almıştır. Akademisyenlerin yurt dışına göç etme sebebi olarak, maddi ve manevi anlamda elde ettiği kazanımlarının az olması düşüncesi etken olarak öne sürülmüştür (Öneri, 2019: 32).

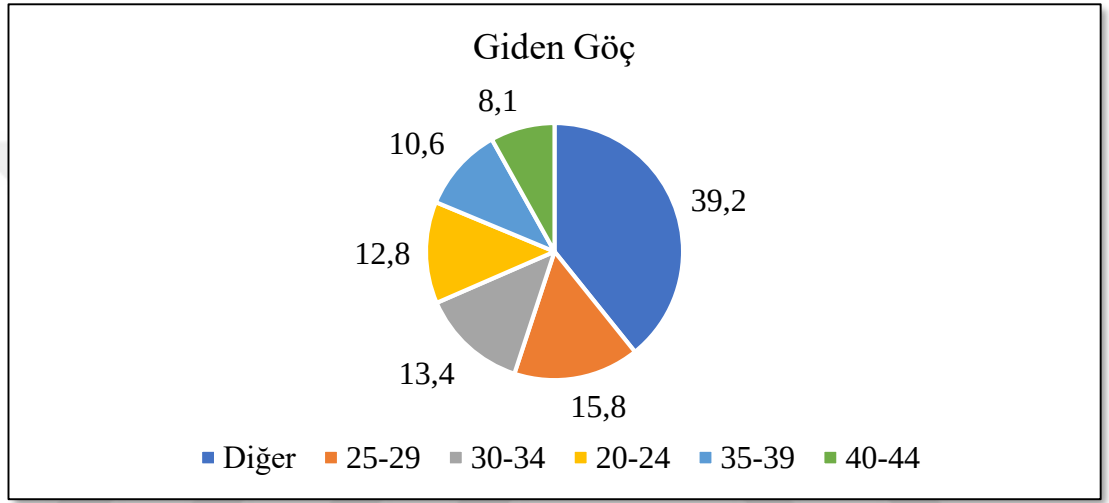
Tablo 17: Türkiye'nin Göç Verdiği Meslek Dalları (%)						
Meslek	2008	2010	2012	2014	2016	Ortalama
Mimar	17	23	17	21	17	19
Mühendis	19	21	18	18	19	19
Akademisyen	13	11	15	21	23	17
Sanatçı	4	4	3	3	4	4
Bilişim	9	11	12	8	9	10
Sağlık	14	14	11	12	12	13
Finans	11	9	7	8	6	8
Diğer	13	7	17	9	10	11
Toplam	100	100	100	100	100	100
Kaynak: İsmail, Öneri: Türkiye’den Beyin Göçü, Tezsiz Yüksek Lisans projesi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli, 2019. s.32						

2012 yılından itibaren 3,4 milyona yakın kişi Türkiye’den yurt dışına göç etmiştir. Bu ifade edilen sayıda nitelikli insan gücü oranı ise yüzde 12’yi bulmaktadır. Türkiye’den 1980 yılında giden nitelikli insan sayısı 70 bin iken bu sayının 2010 yılı itibariyle 250 bini bulduğu yönündedir. Ayrıca, başka bir araştırmaya göre ABD’deki yüksek eğitimli Türk vatandaşlarının oranı 2000 yılında toplam göçmen stokunun %57’sini oluşturmaktadır. Bu oran 2010 yılında %65’e çıkmakta ve ABD’yi %60 ile Kanada takip etmektedir. Kısaca, Kuzey Amerika nitelikli göçmenleri çekmektedir ve dünyadaki toplam Türk göçmen stoku 10 yılda yüzde 5 oranında artmıştır. 2000 ve 2010 yılları arasında Türkiye’den göç eden nitelikli ve yükseköğretim görmüş kişilerin sayısal olarak en çok artış gösterdiği ülkeler ise Hollanda, Kanada ve Norveç olarak belirtilmektedir (Karaduman ve Çoban, 2019: 329).

3.2. Türkiye’de Beyin Göçünün Günümüzdeki Boyutu

Türkiye’de beyin göçünün tarihsel gelişimine bakılması günümüzde bu konu hakkında daha net bir anlayışa imkân vermektedir. Daha önce ifade edildiği gibi Türkiye’de beyin göçü olgusu yeni bir konu olmamaktadır. Dahası ekonomik, siyasal,

toplumsal, teknolojik ve bilimsel vb. koşullar değıştikçe beyin göçünde farklı süreçler meydana gelmektedir. Türkiye'nin verdiği göç nitelik bazında kaydedilmemekte hatta aldığı ya da verdiği miktar doğrultusunda net veriler bulunmamaktadır. TÜİK tarafından daha çok yaş, cinsiyet bazında bakılmaktadır. Öncelikle, konunun daha kapsamlı olarak incelenmesi amacıyla uluslararası göç istatistiklerine ilişkin verilere bakmak önem arz etmektedir.

Grafik 4: Türkiye'den Giden Göçün En Fazla Olduğu İlk 5 Yaş Grubu, 2022

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu: “Uluslararası Göç İstatistikleri”, 2022, Yayın Tarihi, 24.07.2023.

TÜİK tarafından yayınlanan uluslararası göç istatistik verilerine göre, Türkiye’den yurt dışına göç eden kişi sayısı 2021 yılında bir önceki yıla kıyasla %31,6 azalarak 287 bin 651 olmuştur. Ayrıca Türkiye’den göç eden yaş grubuna bakıldığında, en fazla göç edenlerin %14,4 ile 25-29 yaş grubu olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunu %12,3 ile 30-34 ve %11,6 ile 20-24 yaş grubu izlemektedir (TÜİK, 2021). Türkiye'den başka bir ülkeye göç eden kişi sayısı 2022 yılında bir önceki yıla göre %62,3 artarak 466 bin 914 olmuştur. Göç eden nüfusun %55,7'sini erkekler, %44,3'ünü ise kadınlardır. Türkiye'den göç eden nüfusun yaş gruplarına bakıldığında, en fazla göç edenlerin %15,8 ile yine 25-29 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunu %13,4 ile 30-34 ve %12,8 ile 20-24 yaş grubu izlemektedir (TÜİK, 2022).

Dahası, Türkiye aktif ve üretken genç nüfusunu yabancı ülkelere kaptırmakta ve beyin göçünün seyri artık daha geri yaşlara akmaya başlamaktadır. İstanbul Erkek lisesi, Galatasaray ve Alman Lisesi gibi önemli okullar kazanan öğrenciler “işsizlik kaygısı” ya da “niteliksiz üniversiteler” gibi gerekçelerle kendi ülkelerinden ayrılmaktadır. Örneğin, İstanbul Erkek Lisesi 2019 mezunlarının yüzde 52,6’sı, Alman Lisesi’nden yüzde 94,7’si, Galatasaray Lisesi mezunun yüzde 32,6’sı yükseköğrenim için ABD, Fransa, Almanya, Kanada gibi gelişmiş ülkelere göç etmektedir (Sözcü, 2019).

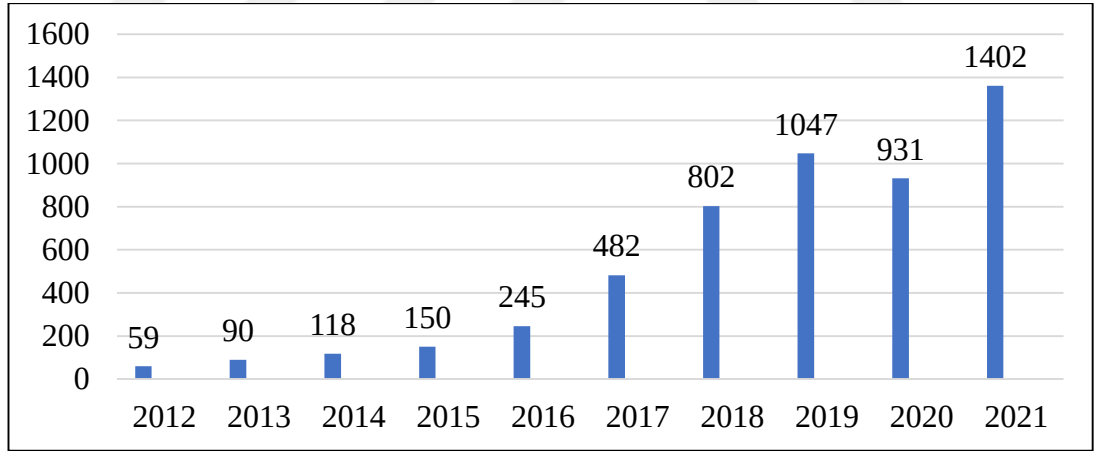
İşsizlik, ekonomik sorunlar, gelecek kaygısı, gergin siyasi ortamın varlığı gençleri beyin göçüne yöneltmektedir. MAK Danışmanlık ve Yeditepe Üniversitesi tarafından yapılan (2020) ve Türkiye’deki en kapsamlı gençlik araştırması olarak görülen “Gençlik Araştırması” anketindeki sonuçlara göre; “Eğitim veya iş amaçlı bir başka ülkede geçici süreli yaşama fırsatı tanınsa yurt dışına gitmek ister misiniz?” sorusuna gençlerin yüzde 76,2’si evet cevabını vermiştir. Yine aynı araştırmaya göre, “Size Geçici Süreli (Eğitim/İş vb.) Değil, Kalıcı Olarak Bir Başka Ülke Vatandaşlığı Verilse Türkiye’yi Terk Edip O Ülkeye Yerleşmeyi Düşünür Müsünüz?” anket sorusuna yüzde 4’ü evet, terk ederim yanıtını vermiştir (MAK Danışmanlık, 2020).

Buna ilaveten, İstanbul Planlama Ajansı bünyesinde gerçekleştirilen “Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler Araştırması” başlıklı araştırmaya göre katılımcıların %75,5’i imkân verilirse ve yurt dışında çalışma izni olsa yurt dışında çalışmak istemektedir. İmkân verilirse hangi ülkeyi tercih edersiniz sorusuna %65,6’sı Avrupa ülkelerini istediğini ve %19,1’i Amerika’ya gitmek istediğini belirtmiştir. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre hane geliri düşükçe yurt dışında çalışma isteği artmaktadır (İstanbul Planlama Ajansı, 2021).

Öte yandan, Alman hükümetinin 2019 yılı göç raporuna göre Türkiye’den göç eden nitelikli işgücü yükselmektedir. Hatta, mavi kart uygulamasıyla birlikte Türkiye’den Almanya’ya giden nitelikli göçmenlerin son dönemlerde önemli oranda artış kaydetmiş buna göre, Almanya’dan Mavi Karta sahip olan yüksek nitelikli bireylerin yüzde 30,1’ini Hintliler oluştururken Türkler yüzde 7,5’lik oranla ikinci

sırada yer almaktadır. Almanya'dan Mavi Kart alan Türklerin sayısı 2016'da 439 iken iki kattan fazla artışla 2019'da 990'a yükselmiştir (Gazete Duvar, 2020).

Bir başka önemli konuda sağlık çalışanların uluslararası göçüdür. Sağlık sisteminin temel amacı olan sağlığı üretmesinin yerine getirilmesi için yalnızca fiziki koşul ve teknolojik imkanlara değil aynı zamanda yeterli sayı ve nitelikte insan gücü kapasitesine sahip olmasına bağlıdır. Bunun için, uygun sağlık çalışanının, doğru zamanda ve doğru yerde istihdam edilmesi önem kazanmaktadır. Sağlık çalışanlarının uluslararası göçü, son yıllarda uluslararası sağlık politikası gündeminde sıkça yer almaktadır. (Yıldırım, 2009; 87). Hatta “beyin göçü” kavramı kapsamında ele alınan çalışmalara bakıldığında doktorların, hemşirelerin göçü beşerî sermaye kaybına yol açtığı ve ülkelerin kalkınmasını etkilediği görülmektedir. Bu konu Türkiye açısından bakıldığında büyük ölçüde önem taşımaktadır. Sağlık çalışanların beyin göçünde yalnız sağlık çalışanı değil sağlık alanında eğitim gören öğrencilerin göçü de dikkat çekmektedir.

Grafik 5: İyi Hal Belgesi Başvurusu Yapan Doktor Sayısı (2012-2021)

Kaynak: Şimşek, Berza: “Hekimler Göçü: Yurt Dışına Taşınan Doktorlar Anlatıyor”, **BBC News**, (Çevrimiçi), 14 Aralık 2021, [www.bbc.com], (Erişim Tarihi, 15.01.2022).

Buna göre, Türkiye’de yurt dışına doktor göçü verilmesine yönelik tabloyu görmek de mümkündür (BBC, 2022). Yurt dışında eğitim görmek ya da çalışmak

amacıyla Bakanlığa başvuranlara Genel Müdürlük “Good Standing Belgesi” vermektedir. Bu belge, yurtdışına eğitim ve çalışma amaçlı giden tüm personele verilen bir nevi temiz kâğıdıdır. Belgede kişinin diploma tescil bilgileri ile ülkemizde çalıştığı sürede disiplin cezası alıp almadığı yer almaktadır. Başvuru sahibi ilgili ülke makamlarına bu belgeyi sunarak eğitim ya da çalışma izni almaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021). Türk Tabipler Birliğine göre, iyi hal belgesine başvuru yapan doktorlar 26 ile 35 yaş grubu ağırlıklıdır. Yıllara göre bakıldığında 2012 yılında 59 olan sayının 2021 yılında neredeyse 1.400'lere ulaşması, yurtdışına başvuruların on yıl içinde yaklaşık 24 kat arttığını göstermektedir. Tabloda, 2012 yılında normal olarak görülebilecek 59 gibi bir sayının bugün 1.400'lere dayanması, hekimlerde yurtdışına gitme arayışının arttığına işaret etmektedir.

Ayrıca, Burcu (2022) tarafından yapılan araştırma henüz eğitim aşamasındaki doktor adaylarının göç etme eğilimlerini göstermektedir. Araştırma verileri Bursa Uludağ Üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerin olduğu 30 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılara “Mezuniyetten sonra ne yapmayı planlıyorsunuz?” sorusu sorulduğunda yurtdışına gitmeyi düşünenlerin sayısı en yüksek olurken gitmeyi düşünmeyenler ve kararsızların sayısı birbirine yakın görünmektedir (Burcu, 2022; 52-53). Araştırma sonuçlarına göre, eğitim aşamasından çalışma hayatına kadar yoğun bir çalışma disiplini gereken hekimlik mesleğine atılacak öğrenciler Türkiye’de ana gündem tartışmalarında olduğu gibi yurt dışına göç etme eğilimindedir. Katılımcıların göç etmeye karar vermelerinin arkasındaki temel sebepler yalnızca ekonomiyle değil, siyasi, sosyal ve en önemlisi mesleğe dair sebeplerle ilişkilidir. Araştırmada yer alan katılımcılar için özellikle mesleki sebepler ön plandadır. Mesleki sebeplere yönelik ise sıralanan; sağlık Sistemi, pandemi süreci, mobbing, sağlıkta şiddet, akademik gelişim ve mesleği yapabilme unsurları olmaktadır (Burcu, 2022; 81-82).

Öte yandan koronavirüs salgınıyla birlikte, gündelik hayata etki eden uzaktan çalışma sistemin varlığı ve Türkiye’de mevcut ekonomik sorunlar, ülkedeki yerel nitelikli işgücünün sanal olarak yurtdışında çalışmaya teşviki sonucu beyin göçü uluslararası şirketlere ulaşmaktadır. Özellikle bilişim sektöründeki dijital beyin göçü ciddi tartışmalara neden olmaktadır. TÜBİSAD tarafından hazırlanan “Türkiye’nin

Dijitalleşme Endeksi Raporu'na göre, dijitalleşme notu 2019 yılında 5 üzerinden 2,94 iken 2020 yılında 3,06 olarak yükselmiştir. Rapor, Türk firmalarının yüzde 73'ünün nitelikli iş gücü eksikliği çektiğini ifade etmiştir ve dijital dönüşümün hız kazanması için nitelikli iş gücü kaynağının geliştirilmesine, dijital yetkinlikleri bulunan bireylerin ülkede kalması ve yurtdışındaki nitelikli kaynağı çekmek için ücret ve göç politikaların geliştirilmesi gerektiğine yönelik öneri sunmaktadır. Öte yandan, 2022 Raporunda ise, dijitalleşme notu Türkiye'nin 2022 yılı dijital dönüşüm endeksi geçtiğimiz yıla göre yüzde 2,8'lik bir düşüşle 5 üzerinden 3,12 olarak ölçülmektedir. Ayrıca raporda, insan kaynağın ve beyin göçüne yönelik öneriler yer almıştır. Buna göre, hangi sektör olduğu fark etmeksizin tüm şirketlerin nitelikli insan kaynağını mutlu edecek, özellikle beyin göçünü engelleyecek stratejiler uygulaması gerekmektedir. Beyin göçünü engellemek ve gençlere daha iyi koşullar sunmak için kamu ve özel sektör stratejik iş birliği yapmalıdır. İyi bir yönetim modeli gerçekleştirilerek dijital ekonomi strateji ve politikalara yön verilmelidir (TÜBİSAD, 2021).

Beyin göçünün iki şekilde gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki, yüksek eğitilmiş yetenekli bireylerin, kariyer fırsatları ve daha iyi yaşam koşullarına uygun olarak gelişmiş ülkelere doğru göç etmesidir. İkincisi ise yurt dışında eğitim gören bireylerin, eğitim veya çalışmaları bittikten sonra ülkesine geri dönmemesidir. Ülkemizde nitelikli yetişmiş insan kaynağını karşılamak amacıyla lisansüstü, doktora gibi öğrenim görmek üzere MEB kanalıyla yurtdışına öğrenci gönderilmektedir. Ancak, nitelikli olarak yetişmiş öğrencilerin ülkesine geri dönüşleri esas önemli konular arasındadır. Türkiye'den yurt dışında eğitim görmek için giden öğrenciler bir kısmı devlet kurumları tarafından desteklenmektedir. Bu destek, Türkiye'ye tekrar geri dönüp devlet kurumlarında ya da üniversitelerde zorunlu hizmet şartıyla sağlanmaktadır. Türkiye eğitim amaçlı gönderdiği her öğrenciyle beraber potansiyel nitelikli işgücünü kaybetmekle yüzleşmektedir. Bunun üzerine düşünülmesi gereken, öğrencilerin geri dönüşleri ne düzeyde gerçekleştiğidir. Bu anlamda giden öğrencilerin ülkelerine geri dönüşlerinin önemli göç politikalarıyla gerçekleşmesi gerektiği bilincinde olunmalıdır.

Nitekim, yurt dışında akademik kariyer tercih etme üzerine gerçekleştirilen araştırmada, Avrupa ve Amerika kıtasında yer alan 44 akademisyen için anket oluşturulmuştur. Ortalama on yıl sürede yurt dışında yaşayan bu kişilerin yarısı burs alarak ve ailelerinde destekleriyle kaliteli eğitim kurumlarını tercih ederek öğrenim görmüşlerdir. Katılımcıların %79'u sayısal alanda (Temel bilim ve Mühendislik) çalışma yapma amacıyla gittiğini ifade etmiştir. Sosyal bilimlerinde bu oran %21 oranında kaldığı belirtilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, beyin göçü yapma sebebinin maddi imkân bekletinsen çok kaliteli eğitim, kaliteli yaşam ve iş bulabilme beklentisinin arttığı görülmektedir (Sarsılmaz, Sindel vd., 2023: 71-73).

Metin tarafından yapılan araştırmada, toplam 1.730.955 lisans mezunundan geri dönüş yapmayan 55.918 mezunun eğitim ve yerleşim yeri mikro veri setleri analiz edilerek Türkiye'nin beyin göçü oranı ortaya çıkarılmıştır. Yurt dışındaki Türk lisans mezunlarından mezuniyetlerinin üzerinden yedi yıl geçmesine rağmen Türkiye'ye geri dönmeyenler araştırmada beyin göçü kapsamında değerlendirilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye için 2009 yılında beyin göçü oranı 2.31, 2020 yılında ise 3.23'tür. Geri dönüş yapmayan Türk mezunları ABD, Almanya ve Birleşik Krallık ülkesine gitmeyi tercih etmektedir (Metin, 2023: 398).

Aynı zamanda geri dönmeyen mezunların sayıları incelendiğinde 2020 yılında beyin göçünün en çok yaşandığı bölümler sırası ile işletme, bilgisayar mühendisliği, makine mühendisliği, iktisat, endüstri mühendisliği ve elektrik mühendisliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Metin, 2023: 400). Cinsiyet dağılımına bakıldığında, erkeklerde beyin göçü oranı 3,62 oranında iken kadınlarda bu oran 2,84 olarak ifade edilmiştir (Metin, 2023: 410).

Ayrıca, beyin göçü ve mutluluk ilişkisi de araştırmalar arasında yer almaktadır. Köksal tarafından yapılan araştırmada kendi istek ve iradeleriyle en az bir yıllığına başka bir ülkeye gidip ardından Türkiye'ye geri dönen ve herhangi bir üniversitede çalışmalarını yürüten Türk akademisyenlerin beyin göçüne bakışı incelenmiştir. Anketi cevaplayanların çoğunluğu akademisyen olarak ABD, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde çalışmış ya da eğitim almıştır. Araştırmada yer alan 422 akademisyenin

cevaplarına göre, akademisyenler hayatlarından ne kadar memnunsa Türkiye’den göç etmeyi daha az tercih etmektedir. Mutluluğu etkileyen ve beyin göçüne sebep olan tek neden ekonomik etkenler değildir. Akademisyenler aynı zamanda politik, bilim ve teknoloji, kişisel, ailevi ve eğitim, mesleki, sosyal ve kültürel anlamda da hayatlarından memnun oldukları sürece Türkiye’yi terk etmeyi düşünmemektedir (Ateş, Köksal, 2021; 78).

Araştırmanın diğer sonuçlarına göre akademisyenler Türkiye’ye dönmekten dolayı memnun olup olmama konusunda kararsız kaldıklarını ifade etmiştir. Aynı şekilde akademisyenlerin %34,4’ü tekrar başka ülkeye gitmeyi düşündüğünü belirtmiştir. Akademisyenlerin % 49,8’i Türkiye’nin izlediği politikalara dayanarak beyin göçünü engellemeye yönelik uygulamalarının yetersiz olduğunu ifade etmiştir (Ateş ve Köksal, 2021; 79).

Beyin göçü kapsamında değerlendirilen başka bir konu güçlü bir bilimsel altyapının oluşturulmasıdır. Uzun vadede kaliteli bir büyüme sağlamak temel bilimsel araştırmalarla gerçekleşmektedir, aynı zamanda uygulamalı olarak da AR-GE faaliyetleriyle şekil almaktadır. Türkiye için, Türkiye’de bulunan araştırmacılar kadar farklı bir ülkede eğitim gören veya araştırma yapan ve Türkiye’yi bilimsel düşüncelerle besleyen kişiler olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, başka bir ülkede eğitim gören ve araştırmalarına başka bir ülkede devam eden bir Türk araştırmacı da Türkiye’deki bilimsel ortamı besleyebilir. Aynı zamanda Türkiye’de yayın yapabilir Türkiye’deki akademik çevreyi etkileyebilmektedir (Akçiğit, Koç, vd., 2023; 19).

Nitekim, Türkiye Bilişim Vakfı tarafından yapılan araştırmaya göre Türkiye’deki araştırmacı sayısı 1990’lardan itibaren hızlıca artarak ve 2015 yılında yaklaşık %1 gibi yüksek bir değere ulaşmaktadır. 2015 sonrasında başlayan ve 2019’a kadar devam eden bir düşüş söz konusudur. Bu durumun arkasında beyin göçü konusu dikkat çekmektedir. Araştırmaya göre, Türkiye’deki araştırmacıların göçü 2015’ten sonra keskin bir artış göstermektedir. Aynı zamanda 2020 yılına doğru bir araştırmacının kariyerinin önemli yerinde başka bir ülkeye göç etme olasılığı

yükselmektedir. Zaten beşerî sermaye açısından sorun yaşayan Türkiye'nin beyin göçü kapsamında bu konunun altını çizmesi gerektiği vurgulanmıştır (Akçiğit, Koç, vd., 2023; 31). Nihayet, aynı araştırma sonuçlarına göre, Türkiye menşeli araştırmacıların en önemli adresi ABD ülkesi olmaktadır. Araştırmadaki başka bir sonuç ise oldukça dikkat çekmektedir. Nitekim, başka bir ülkede yer alan Türk araştırmacının verimliliği azaldıkça Türkiye'ye dönme olasılığı artarken aynı zamanda, Türkiye'de yer alan bir araştırmacının verimliliği arttıkça başka bir ülkeye göç etme olasılığı da artmaktadır. Araştırmacılar, bu durumun beyin göçü paradoksunu yarattığını ifade etmektedir (Akçiğit, Koç, vd., 2023; 33).

3.3.Türkiye’de Beyin Göçünün Nedenleri

Türkiye açısından beyin göçünün birçok sebebi mevcuttur. Bu sebepler, sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlere bağlı olarak değişmekte ve günümüzde, niteliklilerin beyinlerini göç ettirmesi, kendi alanlarında iş bulamaması ve siyasi anlamda iktidara yönelik olumsuz tavır sonucunda gerçekleşmektedir. Siyasi baskının, etnik ayrımcılığın ve nepotizmin yüksek olması beyin göçünü artırmış ayrıca, bireylerin daha iyi yaşam şartlarına erişmek istemesi, huzurlu ve mutlu ortamda yaşayacağı inancı onları beyin göçüne yöneltmiştir. Ayrıca, beyin göçü, sadece nitelikli bireylerin göçleriyle artmamakta öyle ki nitelikli olma potansiyeli gösteren genç bir neslin göçünü de beraberinde getirmektedir. Buna göre, Kuran (2021) 3 Şubat 2020- 6 Temmuz 2020 tarihleri arasında 118 ülkenin 728 kentinde, 3,253 katılımcıyla önemli bir araştırma gerçekleştirmiştir. Katılımcıların yüzde 71,7’si yükseköğrenim sahibi göçmenlerden oluşmaktadır. Katılımcılara yöneltilen “Türkiye’den ayrılma kararı vermenizdeki en önemli etken nelerdir?” sorusuna verilen cevapta ilk etken ekonomik sebepler, ardından ülkenin siyasi iklimi, sonrasında iş olanaklarının yetersizliği ve eğitim ve gelişime dair kısıtlamalar gelmiştir (Kuran, 2021; 48). Siyasi baskının, etnik ayrımcılığın ve nepotizmin yüksek olması beyin göçünü artırmış ayrıca, bireylerin daha iyi yaşam şartlarına erişmek istemesi, huzurlu ve mutlu ortamda yaşayacağı inancı onları beyin göçüne yöneltmiştir.

Tablo 18: Türkiye’de Beyin Göçünün Nedenleri	
Ekonomik Nedenler	Gelişmiş Ülkelerdeki Yüksek Ücret Farklılıkları
	Düşük Ücretli Politikalarının Varlığı
	Özel ve Kamu Sektörleri arasındaki Ücret Farklılıkları
	Ekonomik İstikrarsızlığın Olması
	Vergilerin Yüksek Olması
	Gelecek Endişesi
Sosyal Nedenler	Gelişmiş Bir Ülkede Yaşama İsteği
	Daha Fazla Sosyal Haklara Sahip Olma İsteği
	Ailesine Daha İyi Yaşam Şartları Sunma Arzusu
Politik Nedenler	Etnik Köken Farklılıklarının Çok Olması
	Siyasetin ve Siyasi Partilerin İş Hayatına Müdahale Etmesi
	Siyasetin Ekonomik Hayatın Ana Belirleyicileri Haline Gelmesi
Bilimsel ve Teknolojik Nedenler	Bilimsel İklimin Olmaması
	Ar-Ge Uygulamasına Önem Verilmemesi
	Gelişmiş ülkelerin teknolojik gelişme ve yeniliklerin merkezi olmaları
	Fikirlerin ve Buluşların Destek Görmemesi
	Ar-Ge’ye Alt yapı ve Teşvik Eksikliği
	Patent vb Yasal Koruyucu Hakların Önemslenmemesi
İşsizlik Nedenleri	Üniversite Mezunların Çoğunun İşsiz Olması
	İstihdam imkanlarının Sınırlı Olması
	Diplomalı İnsanların Geçim Sıkıntısı Yaşama Korkusu
	Eğitimi Dışındaki Bir Alanda Çalışmaya Zorlanması
Yabancı Dilde Eğitim ve Yurt Dışında Çalışma	Yabancı Dilde Eğitim Beyin Göçünü Hızlandırması
	Yabancı Dilde Eğitim Gelişmiş Ülkelere Maliyetsiz Vasıflı İnsan Kaynağı Üretmesi
	Çeşitli Yurt Dışı Burslarla Dışarıda Çalışmanın Özendirilmesi
Kaynak: Hakan Yalçinkaya, Selin Dülger, Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR), 2017, s.1649’dan alınmıştır.	

Ayrıca, beyin göçü, sadece nitelikli bireylerin göçleriyle artmamakta öyle ki nitelikli olma potansiyeli gösteren genç bir neslin göçünü de beraberinde getirmektedir. Göçmen katılımcılara sorulan başka bir soru “Ekonomik anlamda yaşam standardınız ne yönde değişti?” olmuştur ve yüzde 68,9 yaşam standardım yükseldi, yüzde 19,8 yaşam standardım aynı kaldı ve yüzde 11,3’ü ise yaşam standardım düştü yanıtını vermiştir. Araştırmada bulunan, “Hangi koşullar değişirse Türkiye’ye geri dönmeyi düşünürsünüz?” sorusuna siyasi koşullar, sonrası ekonomik koşullar ardından, koşulların değişeceğine inanmıyorum yanıtlarını vermiştir (Kuran, 2021; 52-60).

Tablo 19: Seçilmiş Bazı Ülkelerde AR-GE Harcamalarının GSYH İçindeki Payı					
	2015	2016	2017	2018	2019
İsrail	4,26	4,51	4,69	4,84	4,93
Kore	3,97	3,98	4,29	4,51	4,64
Japonya	3,24	3,10	3,16	3,22	3,19
Avusturya	3,05	3,11	3,05	3,09	3,12
Almanya	2,93	2,94	3,05	3,11	3,19
ABD	2,71	2,78	2,84	2,94	3,06
OECD	2,31	2,30	2,35	2,41	2,47
Fransa	2,26	2,22	2,20	2,19	2,19
Çin	2,05	2,10	2,11	2,14	2,23
AB ülk.	2,01	1,99	2,03	2,07	2,11
İtalya	1,33	1,36	1,37	1,42	1,46
İspanya	1,22	1,19	1,21	1,24	1,25
Rusya	1,10	1,10	1,11	0,99	1,03
Türkiye	0,87	0,93	0,95	1,02	1,06
Kaynak: OECD, 2021, Gross domestic spending on R&D (indicator). doi: 10.1787/d8b068b4-en (Erişim Tarihi , 20.10. 2021).					

Bir diğer konu ise ülkede gerçekleşen araştırma ve geliştirmenin büyüklüğüdür. “AR-GE faaliyetlerine yapılan harcama, bir ülkedeki tüm yerleşik şirketler, araştırma

enstitüleri, üniversite ve devlet laboratuvarları vb. tarafından yürütülen toplam AR-GE harcaması (cari ve sermaye) olarak tanımlanır (OECD, 2021). Küresel rekabetin dinamiği olan AR-GE çalışmalarında ilerleyen ve bu çalışmaların önemine vurgu yapan ülkeler nitelikli kişileri kendine çekmektedir. Buna göre, Tablo 19, 2015 ve 2019 yıllarında seçilmiş bazı ülkelerde AR-GE harcamalarının GSYH içindeki payını göstermektedir. Türkiye'nin AR-GE harcamaları GSYH içindeki payı OECD ülkeleri toplamının çok gerisindedir. Bu durumun beyin göçünde olumsuz etki yarattığı gerçektir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde GSYH'dan araştırma ve geliştirmeye yeterli kaynak sağlanmaması nedeniyle, nitelikli bireyler bilimsel çalışmaları için gerekli imkân ve şartlardan mahrum kalmaktadır.

Araştırma ve geliştirme koşullarının iyileştirilmesi ve bu alanda oluşturulacak iş gücü talebi, daha özgür ve rahat çalışabilmek ilaveten iş sahibi olabilmek göç etmek isteyen bireyler için cezbedici unsur olabilir. Öte yandan Türkiye'de beyin göçüne neden olan ve bu konuyla bir bütün oluşturan eğitim meselesidir. Nitelikli bireylerin yetişmesi kaliteli bir eğitim sistemiyle mümkün olmakta ve eğitime yapılan harcamalar önem arz etmektedir.

Tablo 20: Dünya ve Türkiye'de Devletlerin Eğitime Ayırdıkları Payın GSYH'lere Oranı		
Yıl	Dünya %	Türkiye %
2000	3,865	2,01
2005	4,057	2,76
2010	4,54	2,57
2015	4,62	2,65
2017	4,529	2,80
2020	Veri yok	2,57
Kaynak: Ergin, Ulusoy: Modern Dünyada Beyin Göçü , 1.bs., Ankara, Gazi Kitabevi, 2021.		

Tablo 19 ülkelerin GSYH'lerinin eğitime ayırdıkları payların ortalaması ile Türkiye'nin eğitime ayırdığı payın karşılaştırmasını göstermektedir. Türkiye'de her ne

kadar eğitime ayrılan pay artma gösterse de dünya ortalamasının gerisinde kaldığı gerçektir. Daha önce ifade edildiği gibi kaliteli eğitim, beyin göçüne karar veren bireyler için önemli faktördür. Eğitim seviyesi ve kalitenin artması bu artışla maliyetin bireylere ve aile üyelerine yansımaktadır. Bu durum rekabetçi ortamı yaratmakta bireyler, kaliteli eğitim için kurs, seminer, Erasmus, Work and travel vb. olanaklara erişmek istemesi aile ve bireyde yük oluşturmaktadır (Ulusoy, 2021; 62). Ayrıca, Şahin (2019) tarafından yapılan Türkiye’den Avrupa Birliği’ne nitelikli göç araştırmasında beyin göçünün sebeplerin belirlenmesine yönelik çıkarım yapılmıştır. Buna göre, potansiyel yüksek nitelikli göçmen işgücü ile anket ve odak grup görüşme yapılarak elde edilen veriler ışığında yurt dışına nitelikli göç hareketi artışının sebebi siyasal, ekonomik ve sosyokültürel ortamın durumu olmuştur. İzmir’de yaşayan yüksek nitelikli işgücü/potansiyel göçmenler üzerinde gerçekleştirilen anketde yurt dışına özellikle AB ülkelerine göç etmek isteme sebepleri, ilk olarak iş sebebi daha sonra eğitim sebebiyle olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Şahin, 2019: 89-90).

Araştırmada, döviz kurunun yükselmesi, vergi sistemindeki adaletsizlik, piyasadaki dalgalanmalar, siyasal sorunlardan kaynaklı ekonomik problemler, enflasyonun yükselmesi, ücret düşüklüğü ve dengesizliği, ekonomik kriz ve hayat pahalılığı gibi ekonomik nedenlerle göç etmek istediklerini, kendilerine yeterli derecede sosyal zaman ayıramamaları, gelecekle ilgili umutsuzluk ve kaygı, nitelikli göçe sebep doğrultusunda sundukları argümanlar olmuştur (Şahin, 2019: 89-90). Beyin göçüne sebep olan diğer önemli etkenlerden biri yaşam kalitesi ve memnuniyetidir. Bu kapsamda OECD tarafından yayınlanan “iyi yaşam endeksi” Türkiye’nin mevcut durumu hakkında bilgi vermektedir. Yaşam memnuniyeti, bireylerin duygularından ziyade hayatlarını bir bütün olarak nasıl gördükleri ve değerlendirdiklerini ölçmektedir. Ülkelerden yaşam memnuniyetlerini 0 ile 10 arasında bir ölçeğe değerlendirilmeleri istenmiştir. OECD genelinde ortalama 6,7 puan verilmiştir. Buna göre Türkiye, ortalama 4,9 puanla Yunanistan, Portekiz gibi ülkelerle benzer olarak düşük puanlı yaşam memnuniyeti düzeyine sahiptir (OECD, Better Life Index, 2023).

3.4.Türkiye’de Beyin göçünün Ekonomik ve Sosyal Sonuçları

Beyin göçü, sosyal ve ekonomik etkileri kapsamında nitelikli işgücü göçü alan ülkelerin üzerinde mali alanda ve iş piyasası açısından pek çok olumlu etki yaratmaktadır. Beyin göçü alan ülkeler bu göçle daha çok getiri sağladığı fakat nitelikli işgücü kaybeden ülkelerin uzun dönemde kayıpları olduğudur ve söz konusu göçte bilime hizmetten çok gelişmiş ülkeler adına hizmet ettiği savunulmaktadır. Nitekim, sınırlı kaynaklarla yetiştirdiği vasıflı işgücünü beyin göçüyle kaybeden ülke gelişimi yavaşlarken, gelişmiş ülkeler bu sayede vasıflı işgücünü kendine çekerek gelişimini hızlandırmakta ve küresel rekabette avantaj sağlamaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi, beyin göçünün hem olumlu hem de olumsuz etkisi mevcuttur ancak beyin göçü veren ülkelerde olumlu etkilerden çok olumsuz etkiler dikkat çekmektedir. Yurt dışına göç eden nitelikli bireylerin ülkelerine aktardıkları döviz transferinin olumlu etkisinin normalde olduğundan çok daha altında olduğu ifade edilmekte ve giden nitelikli göçmenlerin aileleri için yolladıkları döviz girdilerin büyük bölümü tüketim harcamalarına gitmekte, üretim alanlarında kullanılmamaktadır (Şabani, 2013: 25, Uğur, vd, 2016: 53-54).

Öte yandan, beyin göçünün gelişmekte olan ülkelere olumsuz etkisi nitelikli işgücü yetiştirme maliyeti olarak da ele alınmıştır. Nitelikli işgücü yetiştirme, dolayısıyla eğitim maliyeti bilindiği üzere çok yüksektir. Beyin göçü veren ülkeler aslında, eğitilmiş ve yetişmiş işgücünün yurt dışına gitmesiyle bu maliyete katlanmış olacaktır. Örnek vermek gerekirse, UNDP 2001 yılı bazında yaptığı bir araştırmasında dünyanın en fazla beyin göçü veren ülkelerinden biri olan Hindistan’ın nitelikli işgücü göçü nedeniyle, eğitim maliyeti açısından yılda 2 Milyar dolar kaybettiğini ifade etmiştir. Buna göre, beyin göçünün ülke açısından etkilerinin bir kısmını bu örnekte görmek mümkündür. (Şimşek, 2006: 87). Söz konusu, ekonomik ve sosyal sonuçlar Türkiye açısından da mevcuttur. Bir diğer başlıkta ekonomik ve sosyal sonuçlar açıklanmaktadır.

3.4.1. Türkiye’de Beyin Göçünün Ekonomik Sonuçları

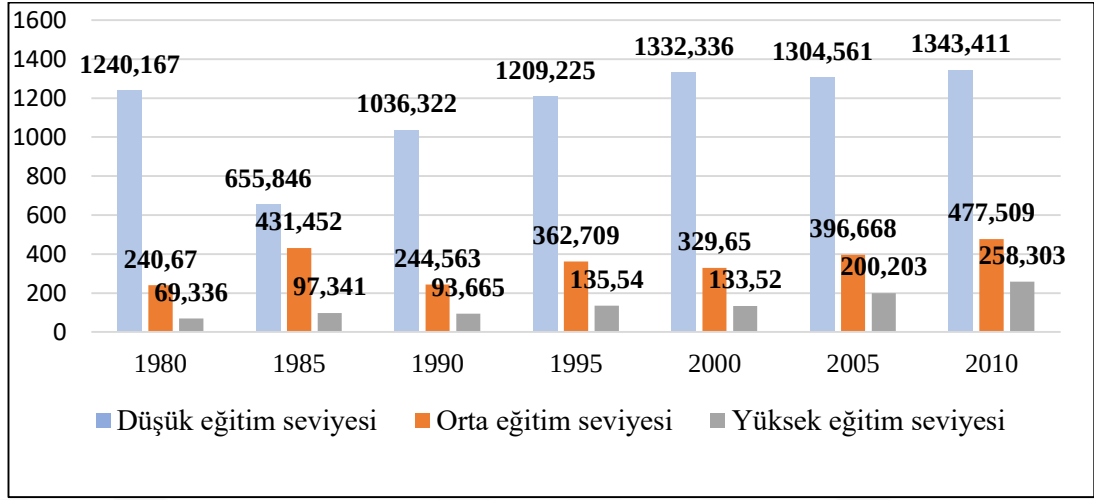
Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde nitelikli insan gücü yetiştirme açısından eğitime yapılan yatırımlar, ülkenin kalkınmasında en önemli girdi özelliği taşımaktadır. Türkiye’den göç eden her nitelikli işgücü aynı zamanda potansiyel üretim kaybına sebeptir. Gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen beyin göçü, kalkınma uğraşlarını önemli derecede sekteye uğrattırken, tersi yönde gelişen göçmen transferleri veya işçi dövizleri beyin göçünden doğan zararda denge görevi görmektedir (Özyakışır, 2017: 1177). İşçi dövizleri özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, diğer kaynaklara oranla daha fazla dış gelir elde etme fırsatın yaratan önemli bir kaynak olarak ifade edilmektedir. İşçi dövizleri göçmenlerin kendi ülkelerine gönderdikleri paralar olması yönünde küresel ekonomi içerisinde dikkate alınması gereken önemli bir kaynaktır. Göçmenler geride bıraktıkları aileleri için bu karşılıksız para transferlerini genelde tek seferde göndermekte ve bu rakam yılda milyarlarca dolar gibi büyük paralara ulaşmaktadır. Bu sebeple göçmen işçilerin dövizleri sonucunda gerçekleşen havale işlemleri en büyük uluslararası finansal kaynak akışını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler için işçi dövizleri doğrudan yabancı yatırımlardan daha çok ve daha elzem bir dış finansman kaynağı olduğu belirtilmiştir (Akbulut Yıldız, 2020: 99).

Nitekim, “Türkiye’ye giren işçi dövizlerinde kademeli olarak düşüş gözlemleniyor. Verilere göre Türkiye’ye giren işçi dövizleri 2019 yılı aralık ayında 17 milyon dolar değerindeyken bu rakam 2020 Ocak’ta 15 milyon dolara, bir sonraki ay olan şubatta ise 14 milyon dolara” düşmüştür. Söz konusu işçi dövizleri, birçok ülke açısından ciddi bir ekonomik geliri oluştururken birçok aile için ise önemli bir geçim kaynağıdır. Birçok ülkede işçi dövizlerinin günümüzün önemli problemlerinden olan Kovid-19 salgını sebebiyle, %20 oranında düşerek 2019 yılındaki 554 milyar dolardan 445 milyar dolara düşmesi bekleniyor. Uzmanlar, işçi dövizlerindeki bu önemli düşüşün, gelişmekte olan ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasılasını (GSYİH) ciddi şekilde etkileyebileceğini de vurgulamaktadır” (Persperktif, 2020). Buna göre, yurt dışı para transferlerini ülkeye çekmek, ülkedeki önemli bilimsel yatırım projelerine ulaştırmak dolayısıyla ülke açısından paranın kalıcılığını sağlamak beyin göçü için ciddi bir konudur.

Öte yandan eğitimin küreselleşmesi; yurt dışında eğitim ve değişim programı uygulamaları, ders programlarının (izlencelerinin) standartlaştırılması; eğitimde ortak dil kullanımı, uzaktan eğitim programları, yabancı üniversitelerin yaygınlaşması ve benzer unsurları içeren bir süreç olduğu bilinmektedir. Eğitimin uluslararası boyut kazanması bir yandan ülkeler arası bilgi ve kültür paylaşımını ve teknolojik gelişmeyi özendirirken, öte yandan bazı önemli riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu riskler arasında beyin göçünün kendisi mevcuttur (Knight, 2007: 8-10). Günümüz koşullarında, ülkeler arası seyahatin kolaylaşması ve bilgi akışını hızlandıran teknolojik gelişmeler, nitelikli işgücü göçünün olumsuz etkisini azalttığını ileri sürmektedir. Bu yüzden beyin göçü yerine “beyin gücü”, “beyin dolaşımı”, “beyin kazanımı”, gibi kavramlar literatürde bulunmaktadır. Ancak, göç veren ülkeler yetiştirdiği insan gücünden ne derece fayda sağladığı sorusu hala önemini korumaktadır (Beine, Docquier ve Rapoport, 2008: 631-652, Güngör, 2010: 33-36).

Beyin göçü, vasıflı ve eğitilmiş bireyin göçüdür dolayısıyla bu konu eğitimle ilişkilidir. Eğitim bireysel yatırımdır ayrıca bireysel yatırıma katkı sağlamanın yanı sıra ülke ekonomisine ve gelişimine de katkı sağlayan bir faaliyettir. Beşerî sermayenin kalkınmada büyük rolü vardır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmada geri kalmaları, eğitilmiş işgücüne olan yatırımın yetersizliğinden ya da eğitilmiş ve nitelikli işgücüne yeterli oranda istihdam yaratmamasından kaynaklanmaktadır. Mevcut beşerî sermaye birikimine sahip ülkeler, nitelikli işgücünü kendine çekmektedir. Almış oldukları nitelikli göç sayesinde beşerî sermaye artmakta, gelişmiş ülkelere “yığılma ekonomileri” oluşturarak eğitimin getirisini arttırmakta bu gelişmiş ülkelere göçü daha cazip hale getirmektedir (Miyagiwa, 1991: 743-759).

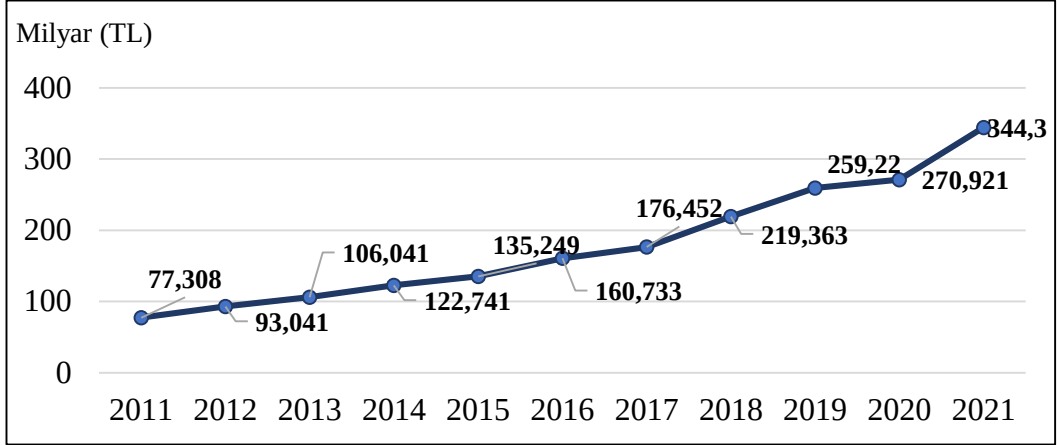
Nitelikli işgücü göçünün, eğitim krizine neden olduğu bilinen bir gerçektir. Grafik 6, Almanya merkezli İstihdam Araştırma Enstitüsü Beyin Göçü Veri tabanı (IAB) verileri, Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü'ne üye 20 ülke arasında yaşayan, yüksek okul ve üzeri eğitim seviyesine sahip Türk göçmenlerin, 30 yılda üçe katlandığına işaret etmiştir. Günümüzde eğitilmiş okumuş genç neslin göçü çokça dile getirildiği bu zamanda ülkede eğitimin ne derece iyi ya da kaliteli olduğu sorusunun akıllara gelmesi doğaldır.

Grafik 6: OECD Üyesi 20 Ülkede Yaşayan Türkiye Doğumlu Göçmenlerin Sayısı ve Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı

Kaynak: İstihdam Araştırmaları Enstitüsü Beyin Göçü Veri tabanı, TEPAV Hesaplamaları, [https://public.tableau.com], Erişim Tarihi, 1.01.2022.

Ayrıca beyin göçünün ekonomik sonucuna örnek olan, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'nın (TEPAV) (2010) IAB verileri, her beş gençten birinin işsiz olduğunu ve Türkiye'nin 20 OECD ülkesindeki göçmen stokunun 230 milyar dolarlık yurt dışına giden doğrudan yatırım anlamına geldiğini ifade etmiştir (Bloomberg, 2018). Buna göre, TÜİK eğitim harcamaları istatistiklerine bakmak gereklidir. Türkiye'de eğitim harcamaları 2020 yılında 2019 yılına göre yüzde 4,5 artarak 270 milyar 921 milyon TL olmuştur (Grafik 7). Eğitim düzeylerine göre değerlendirildiğinde, 2020 yılında öğrenci başına harcamanın en yüksek olduğu eğitim düzeyi 20 bin 774 TL ile yükseköğretim olduğu kaydedilmiştir.

Grafik 7: Toplam Eğitim Harcaması, 2011-2020

Kaynak: TÜİK, 2022, [<https://data.tuik.gov.tr/>], Erişim Tarihi, 2.01.2022.

Eğitim sistemindeki mevcut zayıflıklar beyin göçüne neden olurken, nitelikli bireyler yetiştirmek amacıyla öğrenciye yapılan yatırımlarla birlikte, nitelikli ve eğitilmiş bireyler beyin göçüyle kaybedilmektedir. Ayrıca, nitelikli bireyler yetiştirilmek üzere yurt dışına gönderilmekte ancak bu göçmenlerin geri dönüşü sağlanamamakta buna bağlı olarak ülke ekonomisine olumsuz etkisi göz ardı edilmektedir.

3.4.2. Türkiye’de Beyin Göçünün Sosyal Sonuçları

Kalkınma ve refah düzeyi ülkelerin gelişmişlik seviyesiyle orantılıdır. Ülkelerin gelişmesi teknoloji, bilim, sağlık, sosyal ve kültürel gibi birçok alanda yaşanan olumlu ilerlemelerle kendi göstermekte ve buna bağlı olarak yetişen nitelikli birey vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülkeler refah seviyesini, mevcut olan insan sermayesini etkin kullanmasıyla ya da yetenekli insan sermayesine erişme amacı olan beyin göçüyle de artırmaktadırlar. Fakat beyin göçü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki refah ve kalkınma seviyesinin farkının açılmasına sebep olmaktadır.

Nitekim, nitelikli ve yetenekli işgücünü ülkeye çekmek ya da ülkedeki mevcut yeteneğin kalmasını sağlamak kalkınma, refah ve yaşam memnuniyeti üzerinde köprü görevi görmektedir hatta aralarındaki kuvvetli bağı güçlendirmektedir. Modern ve

gelişmiş bir ülke olma yolunda ilerleme amacı taşıyan, günümüzde önemli ve gerekli kurumsal ve sosyal yapısal değişimlerin meydana gelmesinde aracı rolü üstlenen nitelikli işgücüdür. Beşerî sermayenin sahip olduğu yüksek nitelikler, çağdaş üretim tekniklerin kullanılmasını, uluslararası piyasalarda rekabet avantajı yaratacak ürünleri üretmeyi ve ülkenin ekonomik ve sosyal yapısının her alanında gelişmesini ve kalkınmasını mümkün kılacaktır. Fakat nitelikli işgücünün göçü bu sunulan imkanlara ülke açısından erişme imkanını zorlaştırmış olacaktır (Özyakışır, 2011: 54-55).

GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Göç, insanları ve toplumları tarihin hemen her döneminde derinden etkileyen ve çok sayıda farklı boyutları bulunan bir süreci ifade etmektedir. Toplumsal tarihin eski dönemlerinde var olan göç, karmaşık bir olay olmanın yanı sıra siyasi, ekonomik, sosyokültürel birçok etkenlere bağlı hem ulusal hem de uluslararası nüfus hareketidir. İnsanların doğduğu ve büyüdüğü yerleri daimî veya geçici olarak yaşadıkları yerleri daha iyi hayat şartları, eğitim ve daha yüksek ücret elde etme veyahut ta siyasi baskılardan kurtulma gibi sebeplerle terk etmesi olarak tanımlanmaktadır. Son dönemlerde küresel ısınmanın etkisiyle yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalan insanların göçünü ifade etmek için iklim göçü kavramı da kullanılmaktadır. Göç süreci gerek ulusal ve gerekse küresel düzeyde devam etmektedir. Ulusal sınırların ötesine geçmeyi ifade eden uluslararası göç; göç sürecinin en önemli unsurudur. IOM verilerine göre dünyada 281 milyon uluslararası göçmen bulunmaktadır. Göçmenlerin küresel nüfus içindeki oranının yüzdesi 3,6 olduğu kaydedilmektedir. Bu göçmenlerin 169 milyonu işçidir. Ayrıca, göçmenlerin büyük bir kısmı bir Avrupa ve Asya ülkelerinde yaşamaktadır. Dünyada göçmen sayısı son 50 yılda 3 kat artışı görülmektedir (IOM, 2022). Nihayet ülkeler arası demografik farklılıklar, kapitalizmin devresel krizleri, ülkeler arası gelir farklılıkları uluslararası göçü tetiklemektedir.

Uluslararası göç sürecinde içinde nitelikli işgücünün başka ülkelere göçünü ifade etmek için kullanılan beyin göçü önemli bir yer tutmaktadır. Beyin göçü literatürde birçok ulusal ve uluslararası çalışma ve rapor yer almaktadır. Beyin göçü, mühendis, doktor vb. profesyonel ile yüksek nitelik ve bilgi birikimine sahip eğitilmiş bireylerin hatta öğrencilerin uluslararası alandaki hareketidir. Ayrıca, beyin göçü daha çok gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru akış şeklinde gerçekleşmektedir. Bununla beraber artık gelişmiş ülkeden başka bir gelişmiş ülkeye doğru nitelikli göç de artarak devam etmektedir.

Nitelikli işgücü göçünde hem göç alan hem de göç veren ülke açısından kayıp ve kazanç durumu söz konusudur. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde beyin göçü kayıpların maliyeti ve etkisi daha fazladır. Hâlihazırda mevcut zorluklarla yetiştirilen nitelikli işgücünün beyin göçüyle kaybedilmesi, gelişmekte olan ülkeler için ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları da beraberinde getirmektedir. Küreselleşen dünyada, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde, uluslararası rekabette ve her dönemde değişen dünya ekonomik yapısına bağlı olarak, yürütülen işlerin niteliği ve işgücünde aranan yetenek ile özellikler de önem kazanmaktadır. Bu sebeple, nitelikli ve yetenekli insan kaynağını çekmek ya da kalmasını sağlamak dünya ülkelerinde başat unsur haline gelmektedir. Bu çerçevede, beyin göçü diğer tüm göç türleri gibi küresel olarak kalıcı hale gelen bir yapıdadır. Hatta beyin göçü artışın sebebi arka planda yer alan mevcut konuların ve işgücü piyasalarıyla ilgili düzenlemelerin yeterli düzeyde olmadığına kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan, Türkiye göç serüvenini çok eski dönemlerde farklı boyutlarda yaşamış bir ülkedir. Türkiye’de uluslararası emek göçü ekseninde bilinen göç süreci 1960’lı yılların başında başlamıştır. Avrupa ülkelerine özellikle Batı Almanya’ya doğru işçi göçü şeklinde artarak devam etmiştir. 1970’li yılların devamında vasıfsız işgücü göçüne karşın eğitilmiş, nitelikli işgücü göçüne evrilmiştir. 2000’li yıllardan sonra Türkiye beyin göçü gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Türkiye’de nitelikli işgücü göçünü belirleyecek net veriler olmamasına rağmen, mevcut araştırmalar ve var olan istatistik veriler ışığında ülke, beyin göçü sorununu yoğun şekilde yaşadığı aşıkardır. Nitekim, Türkiye’de son dönemlerde büyük ölçüde doktor, akademisyen ve genç nüfus göçünün olduğu görülmektedir. Öyle ki yurtdışına gitmek için doktorlar iyi hal belgesine ulaşarak gerekli işlemleri yapmaktadır. Günümüzde yurtdışına göç etmek için iyi hal belgesi alan doktor sayısında artış olduğu kaydedilmiştir. Nitekim son dönemlerde yapılan bir çalışma Türkiye’de tıp okuyan öğrencilerin eğitim sonrası yurt dışına gitme eğilimlerinin yüksek olduğunu bulmuştur. Dolayısıyla günümüzde bile doktor ve doktor adaylarında beyin göçü yaşandığı dikkat çekmektedir.

Türkiye’den yurtdışına en fazla göç eden bireylerin 25-29 yaş aralığında nitelikli insan kaynağı olma potansiyeli gösteren genç nüfus olduğu görülmektedir. Genç nüfus göçünün yoğun olarak yaşanması beşerî sermaye kaybı anlamına gelmekte ve geride kalan genç nüfus umutsuzluk ve karamsarlık duyguları hissetmektedir. Beyin göçü konusundan başka bir sorun yaş aralığının daha gerilere aktığı gerçeğidir. Günümüzde önemli ortaöğretim okullarında eğitim gören mezunların büyük çoğunluğu Almanya, ABD, Kanada ve Fransa ve Hollanda’ya eğitim amacıyla gitmektedir. Buna ilaveten, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak yurt dışındaki birçok ülkede, yüksek lisans, doktora, staj ve dil eğitimi alan burslu öğrenci sayısında son dönemlerde artış olduğu görülmektedir. Statüsü bakımından öğrencilerin yurt dışında eğitim almaları göç kavramı altında değerlendirilmese de sonuçları doğrultusunda eğitim için gittikleri ülkeye yerleşme eğiliminde olduğu bilinmektedir.

Türkiye’de alınan eğitimin kalitesi ve yeterliliği de beyin göçü açısından irdelenmektedir. Nitelikli işgücü göçünün ekonomik sonuçları da bu kısımda kendini göstermektedir. Eğitim, insan kaynağına sağlanan bir yatırımdır ve bu çerçevede genç kesime ve özellikle nitelikli genç kesime, zaman ve ciddi derecede kaynak harcanmaktadır. Belirli süreyle yurt dışında eğitim gören daha sonra tecrübe ve bilgisini artırarak, nitelik sahibi olarak geri dönüşünün ülke kalkınmasına etkisi büyüktür. Bu bağlamda, beyin göçündeki geri dönüşler ve ülke kalkınmaya etkileri, dikkatli, özenli ve sürdürülebilir politikaların oluşturulmasıyla sağlanmaktadır. Ancak, bu konudaki kilit nokta yurt dışında öğrenim gören öğrencilerin Türkiye’ye geri dönüşleridir. Yurt dışında öğrenim gören öğrencilerin dönüşlerine yönelik sayısal verilerin olmaması bu konuya dair net görüşlerin ifade edilmesini de zorlaştırmaktadır.

Öte yandan, artık Türkiye sanal beyin ve gizli beyin göçü gerçeğiyle karşı karşıyadır. Günümüzde yaşanan ekonomik zorlukların sonucu olarak ve uzaktan çalışma sisteminin gelişimiyle birlikte dijital yollarla yurt dışındaki şirketler, Türkiye’de mevcut nitelikli bireyleri kendine çekmektedir ve ilerleyen yıllarda sanal beyin göçü ve gizli beyin göçü konusu ülke gündeminde daha çok tartışılacağı açıktır.

Türkiye’de beyin göçünün sebepleri açısından bakıldığında durumun ciddiyeti daha çok anlaşılmaktadır. Beyin göçünün temel sebebini oluşturan ekonomik sıkıntılar ve zorluklara ek olarak Türkiye’de beyin göçü konusu siyaset gündeminde sıklıkla irdelenmekte ve artık ekonomik problemlerle birlikte siyasi problemlerde temel sebep olarak gösterilmektedir. Türkiye’de beyin göçüne yönelik oluşan siyasi kutuplaşmalar neticesinde nitelikli genç kesimde huzursuz ve gelecek açısından umutsuz havanın hâkim olmasına yol açmaktadır. Beyin göçünün siyasi gündemde sıklıkla gündeme gelmesinin nedeni olarak; Türkiye’de beyin göçüne yönelik artan trendin devamlılık gösteren bir mesele olarak görülmesi, ülkede genel göç konusunun siyasallaşmaya başlayan kimliğe bürünmesi ve politik kültürde insan kaynağına yöneltilen rolün önemiyle bağdaşmaktadır.

Nihayet Türkiye’de nitelikli işgücü göçüne ilişkin yapılan çalışmalar çerçevesinde tersine beyin göçü uygulamaları önem kazanmaktadır. Hem kamu kurumları hem de kamu özel kurumlarda gerçekleşen tersine beyin göçüne yönelik çalışmalar son dönemlerde ülke gündeminde olmakta, kısmen de olsa bu konuya dair telafi niteliği taşımaktadır. Devam ettirilen proje ve programlarla, birçok bilim adamı ve nitelikli araştırmacı Türkiye’ye geri dönüş gerçekleştirmektedir. Yurt dışında kazanılan deneyim ve bilgi birikimi elde eden nitelikli bireylerin geri dönüşü ile ülkeye kazandırılması beyin göçüne karşı az da olsa umut aşıladığını söylemek mümkündür. Fakat beyin göçünü önlemeye yönelik yapılan tersine göç projelerin ne kadar kesin sonuç verdiği tartışılmaktadır. Buna göre her ne kadar tersine beyin göçü çalışmaları hız kazansa da uzun vadede yeterli olmadığı düşünülmektedir.

Son olarak, Türkiye’de yaşanan ekonomik ve siyasi sıkıntıların yakın vadede değişmeyeceği görülmektedir. Bu durumda, Türkiye beyin göçü gerçeğiyle yaşamaya devam edecektir. Hala daha beyin göçüne yönelik istatistiki verilerin net olmaması bu konuya dair gereken ciddi önemin verilmediğini göstermektedir. Bu konuyla ilgili yapılacak önemli çözümlerden biri sorunun temeline inmektir. Göç etmek ya da

etmemek arasında kalan nitelikli bireyler ile genç nüfusun konuşulması gereken ortak dertlerini, kaygılarını dinlemek elzemdir. Eğitimden ekonomiye her alanda yer almış kurumlar iş birliği içinde olmalı ve gerçekleştirebilecekleri her ortak projede çözümler üretmede istekli olmaları gereklidir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Yusuf: **Göç Sosyolojisi**, 4. bs., Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Ak Uslu, Büşra: “Göç Kavramı ve Kuramları”, **Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi**, C.8 (72), 2021: 1749-1758.
- Akbulut-Yıldız, Gizem: “Gelişmekte Olan Ülkelerde İşçi Dövizlerinin Finansal Gelişme Üzerindeki: Dinamik Panel Veri Analizi”, **Maliye Dergisi**, (178), 2020: 98-114.
- Akdemir Erhan ve Tekeli, Seda: “AB Mavi Kart Uygulamasının Türkiye İşgücü Piyasasına Olası Etkileri”, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, C.2 (1), 2017: 75-101.
- Aksoy, Beyhan ve Gürsoy Sergen: “Beyin Göçü: Nedenleri, Etkileri ve Türkiye”, **Sosyal Politika ve Çalışma İlişkilerinde Güncel Sorunlar**, (Ed. Mete Kaan Numan), Gazi Kitabevi, Ankara, 2018.
- Aksoy, Zeynep: “Uluslararası Göç ve Kültürler Arası İletişim”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5 (20), 2012: 293-303.
- Alburo, Florian ve Abella, Danilo: “Skilled Labour Migration from Developing Countries: Study on the Philippines”, International Migration Papers, No: 51, Geneva, 2002.
- Algan Nesrin ve Küçük, Özlen: “Transboundary Population Movements: Refugees Environment and Politics”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Vol.28, 1998: 75-103.
- Ateş, İsmet, Köksal Yasemin Aysu: “Beyin Göçü-Mutluluk İlişkisi: Türkiye’de Akademisyenler İçin Ampirik Bir Analiz”, **Aydın İktisat Fakültesi Dergisi**, C. 6 (2), 2021: 63-82.
- Aupetit, Sylvie Didou: “Brain Drain in Mexico - Research Topic or Agenda?”, **Globalisation, Societies, Education**, Vol.4 (1), 2006: 103-120.

- Avcioğlu, Şevket: “Immuniel Wallerstein’in Dünya Sistemi Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, (31), 2014: 97-110.
- Aydemir, Abdurrahman: Küresel Rekabet Edilebilirlikte Beyin Göçü ve Beyin Göçü Kazanımı Konferansı Sonuç Kitabı, [<https://www.istka.org.tr>], 22.12.2011.
- Barışık, Salih: Küreselleşen Dünyada Fırsat Eşitliği Arayışında Uluslararası Göç ve Türkiye’nin Suriye Deneyimi, Ankara, Gazi Kitabevi, 2020.
- Baş, Halim: “Türkiye’de Sanal Beyin Göçü: Uzaktan Yurtdışına Çalışanların Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, **İstanbul İktisat Dergisi**, C.72 (2), 2022: 915-951.
- BM: “Küresel İş Gücü Göçü 5 Milyon Arttı”, (Çevrimiçi), [<https://turkiye.un.org>], 1 Temmuz 2021, (Erişim Tarihi, 10.01.2022).
- Bostan, Hakan: “Türkiye’de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Coğrafya Dergisi**, C. 35 (35), 2017: 1-16.
- Buchan, James, James Campbell, Ibadat Dhillon, and Anita Charlesworth: “**Labour Market Change and the International Mobility of Health Workers.**” Working Paper No:5, Health Foundation, London, 2019.
- Bulak, Abdulnasır: Göç Olgusuna Teorik Bir Bakış, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Bulut, Serdar: “Göç, Göçebe, Göçer, Göçer evli/evlü, Göçer oba, Göçgün(cü)/Göçkün(cü), Göçmen/Göçmel ve Konargöçer/Göçerkonar Sözcükleri Üzerine Bazı Notlar”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.18 (3), 2021: 1671- 1720.

- Burcu, Merve: Türkiye’den Yüksek Nitelikli Göç: Tıp Fakültesi Öğrencileri, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2022.
- Cizreli, Bahattin: “Dünya Sistemleri Kuramı Bağlamında Batının Göç Haritası”, **Sosyoloji Divanı Dergisi**, (6), 2015: 33-42.
- Comay, Yochanan: “The Benefits, and Cost of Study Abroad and Migration”, **Canadian Journal of Economics**, Vol.3 (2), 1970: 300-308.
- Cong, Cao: “China’s Brain Drain at the High End Why Government Policies Have Failed to Attract First-Rate Academics to Return”, **Asian Population Studies**, Vol.4 (3), 2008; 331-343.
- Çağlar, Türken: “Göç Çalışmaları için Kavramsal Çerçeve”, **Toros Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.5 (8), 2018: 26-49.
- Çağlayan, Savaş: “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (17), 2006: 68-90.
- Çalış, Özge Alev: Türkiye’ye Tersine Beyin Göçü: Nitel Bir Araştırma, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019.
- Çetin-Aydın, Gülşen: “Toplumsal Etkiler Bağlamında Uluslararası Emek Göçü”, **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, C.2 (1), 2021: 1-17.
- Dadoni, Sunita ve Laporte, Ronalt: “Brain Drain from Developing Countries: How can Brain Drain Be Converted into Wisdom Gain?” **Journal of the Royal Society of Medicine**, Vol. 98 (11), 2005: 487-491.
- Davi Caitlin ve Batalova, Jeanna: “Filipino Immigrants in the United States”, (Çevrimiçi), **MPI**, [www.migrationpolicy.org], 8 Ağustos 2023.

- Demirel, Fırat: “Crossover: Türkiye'deki Yeteneklere Yüksek Maaşlarla ABD'li Şirketlerin Kapılarını Açıyor”, (Çevrimiçi), **Webrazzi**, [https://webrazzi.com], 18 Aralık 2015 (Erişim Tarihi, 19.12.2021).
- Develi, Erdem Selman: “21. Yüzyılda Göç Olgusu: Uluslararası Göç Teorilerinin Ekonomi Politikası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 22, Göç Özel Sayısı, 2017: 1343-1353.
- Docquier, Frederic ve Hillel Rapoport. "Brain Drain" **A new entry for the New Palgrave Dictionary of Economics (second edition)**, (2006): 1-8.
- Docquier, Frederic ve Rapoport, Hillel: “Globalization, Brain Drain ve Development”, **Journal of Economic Literature**, Vol.50 (3), 2012: 681-730.
- Dünya Bankası: “Göç ve Beyin Göçü”, Dünya Bankası ECA Ekonomik Güncelleme Raporu, 2019, Sonbahar.
- Ekici, Süleyman, Tuncel, Gökhan: “Göç ve İnsan”, **Birey ve Toplum Dergisi**, C. 5 (9), 2015: 9-20.
- Erdoğan, Türkan: “Kavramsal ve Kuramsal Açından Göç Olgusu”, **Geçmişten Günümüze Göçler**, (Ed. Alaattin Aköz, Doğan Yörük ve Haşim Karpuz), Konya Ticaret Odası Konya Kitabı, 2019: 17-44.
- Erkal, Mustafa: “Beyin Göçü”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, (18), 1980: 73-80.
- Finch, Steve. “Philippines Brain Drain: Fact or Fiction?”, **CMAJ**, Vol. 185 (12), 2013, 557-558.
- Gazete Duvar: “Almanya'ya Beyin Göçünde Türkiye İkinci Sırada”, (Çevrimiçi) 6 Aralık 2020, [www.gazeteduvar.com.tr], (Erişim Tarihi 19.10.2021).

- Gezgin, Mehmet: “İşgücü Göçü Teorileri”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, (23), 1991: 31-49.
- Görgün, Melih: “Küreselleşme Sürecinde Göçmen İlişkileri Ağının Önemi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 22 Göç Özel Sayısı, 2017: 1317-1327.
- Grubel, Herbert ve Scott Antony: “The Internatinal Flow of Human Capital”, **American Economic Rewiew**, Vol.56 (1-2), 1966: 268-274.
- Güllüpnar, Fuat: “Göç Olgusunun Ekonomi Politikası ve Uluslararası Kuramları Üzerine Değerlendirme”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2 (4), 2012: 53-85.
- Günay, Enver, Atılgan, Dilek, Serin, Emine: “Dünya’da ve Türkiye’de Göç Yönetimi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 7 (2), 2017: 37-60.
- Günen, Emre: “Uzaktan Çalışma Kültürü Geliştikçe Beyin Göçü Azalacak”, (Çevrimiçi), **Fintechtime**, [https://fintechtime.com], 23 Nisan 2017, (Erişim Tarihi, 18.06.2021).
- Güngör, Nil Demet: “Eğitim, Küreselleşme ve Beyin Göçü”, **İz Atılım Üniversitesi Dergisi**, C.9 2010: 33-36.
- Gwaradzimba, Ellen ve Shumba, Almon: “The nature, extent and impact of the Brain Drain in Zimbabwe and South Africa”, **Acta Academia**, Vol.42 (1), 2010: 209-141.
- Hagen-Zanker, Jessica: **Why Do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature**, Maastricht Graduate School of Governance Working Paper No:2008-WP002, 2008.
- Hasnan, Liyana: “Malezya Beyin Göçünü Durdurmak İçin Yeterince Çaba Gösteriyor mu?”, **The Asean Post**, [www.theaseanpost.com], 25 Ağustos 2019, (Erişim Tarihi, 18.09.2021).

- Hoffman, Ari ve Batalova, Jeanna: “Indian Immigrants in the United States”, (Çevrimiçi), **MPI**, [www.migrationpolicy.org], 07 Aralık 2022.
- Hürriyet: “Meksika’da beyin göçü alarmı”, (Çevrimiçi), 26 Temmuz 2018, [www.hurriyet.com.tr], (Erişim Tarihi, 10.09.2021).
- ILO: Küresel Yabancı Göçmen İşçi Tahminleri Sonuçlar ve Metodoloji, [https://www.ilo.org], 2019: 4-8.
- IOM: Glossary on Migration, Publised By: IOM, Geneva, Switzerland, 2003.
- IOM: World Migration Report; 2022, [https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022], (Erişim Tarihi 09.10.2022).
- Iravani, Mohammad Reza: “Brain Drain Problem: A Review”, **International Journal of Business and Social Science**, Vol.2 (15), 2011: 189-284
- Işık, Nalan ve Ertürk, Ebru Nur: “Beyin Göçü”, **Sosyal ve Ekonomik Boyutları ile Göç**, Özgür Yayınları, (Ed. Tuba Büyükbeşe, Eda Dineri, Zeynep Köse), 2022: 121-150.
- Işıklı, Alpaslan: “Milletler Arası İşgücü Hareketleri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 18, (1), 1963: 75-101.
- İsmail, Maimunah, Kunasegaran, Mageswari, Rasdi ve Roziah Mohd: “Evidence of Reverse Brain Drain in Selected Asian Countries: Human Resource Management Lessons for Malaysia” **Organizations and Markets in Emerging Economies**, Vol.5 (1), 2014: 31-48.
- İstanbul Planlama Ajansı: “Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler Araştırması”, [https://ipa.istanbul/wp-content/uploads/2021/08/ne-egitimde-ne-istihdamda-olan-gencler-arastirmasi.pdf], 19.03.2021,
- İstihdam Araştırmaları Enstitüsü Beyin Göçü Veri tabanı, TEPAV Hesaplamaları, [https://public.tableau.com], Erişim Tarihi, 1.01.2022.

- Jane, Knight: “Internationalization Brings Important Benefits as well as Risks”, **Journal of Studies in International Education**, Vol.16 (6), 2007: 8-10.
- Jauhar, Junaimah ve Yusoff, Yusliza Mohd: “Brain Drain: Propensity to Leave by Malaysian Professionals”, **International Journal of Innovation, Management and Technology**, Vol.2 (2), 2011: 119-122.
- Johnson, Harry: “The Economics of The “Brain Drain: Canadian Case”, **Minerva**, Vol.3 (3), 1965: 299-311.
- Kadioğlu, Sevtap: “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Mülteci Bilim Adamları”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları**, C.9 (1-2), 2008: 183-197.
- Karaduman, Hasan ve Çoban, Elif: “Brain Drain in Turkey: An Investigation on the Leading Motives of Skilled Migration”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C.6 (7), 2019: 322-339.
- Karataş, Kasım ve Ayyıldız, Artam: “Bugünün Türkiye’inde Göç Gerçeği: Küresel Hareketliliğin Neresindeyiz?”, **Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.13 (2), 2021: 473-500.
- Kaya, Muhammet: “Beyin Göçü/ Entelektüel Sermaye Erozyonu Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri: Beyin Göçü”, **Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi**, C.5 (13) 2009: 14-29.
- Korku, Cahit: “Sağlık Çalışanlarının Uluslararası Göçü”, **Sağlık Yönetimi Güncel Konular Üzerine Akademik Değerlendirmeler**, (Ed. İnci Erdoğan Tarakçı ve Burhanettin Uysal), Efe Akademi Yayınları, 2022.
- Kuran, Evrim: *Onlar Göçtü Buradan, Türkiye’nin Yeni Göç Nesli*, Mundi Kitap, İstanbul, 2021.
- Kurtulmuş, Numan: “Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Göçü”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, (37-38), 1992: 205-221.

- Kurtuluş, Berrak: “Beyin Göçü: Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.46, 1988: 171-186.
- Kurtuluş, Berrak: Amerika Birleşik Devletleri’ne Türk beyin Göçü, Aktuel Kitapevleri, İstanbul, 1999.
- Lee, Everett: “A Theory of Migration”, **Demography**, Vol. 3 (1), 1966: 47-57.
- Li, Yuan: Brain drain in China and India, Master Thesis, Norwegian University of Life Sciences, 2012.
- Lu, Jinky Leilanie: “Analysis of Brain Drain in the Philippines: The Case of Professionals”, **International Journal of Sociology Study**, Vol.2 2014: 93-99.
- Mahmut Tezcan: “Beyin Göçü ve Türkiye”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 4 (3), 1971, 44-71.
- Mak Danışmanlık: Türkiye Geneli Gençlik Araştırması, 20.08.2020, [www.makdanismanlik.org], Erişim Tarihi, 15.10.2021.
- Massey, Douglas, Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaou, Ali, Pellegrino, Adela ve Taylor, Edward: “Theories of International Migration: A Review and Appraisal”, **Population and Development Review**, Vol. 19 (3), 1993: 431-466.
- Metin, Furkan: “Türkiye’den Beyin Göçü: Geri Dönmeyen Mezunların Kayıt Kanıtları”, **Eğitim Yönetimi ve Liderlik Araştırmaları**, C. 8 (2), 2023: 374-429.
- Meyer, J. Babbette: “Skills Circulation and the Advent of a New World Order”, **Diversities**, Vol.14 (1), 2012: 63-73.
- Meyers, Eytan: “Theories of International Immigration Policy: A Comparative Analysis”, **IMR**, Vol.34 (4), 2000: 1245-1282.

- Milio, Simona, Lattanzi, Riccardo, Casadio, Francesca., Crosta, Nicola, Raviglione, Mario, Ricci, Paul, ve Scano, Fabio: **Brain Drain, Brain Exchange and Brain Circulation the Case of Italy Viewed from a Global Perspective**. National interest Working Paper Series, Italy, 2012
- Miyagiwa, Kaz: “Scale Economies in Education and the Brain Drain Problem”, **International Economic Review**, 1991, Vol. 32 (3), 1991: 743-59.
- Mlambo, H. Victor ve Adetiba, Toyin. “Brain Drain and South Africa's socioeconomic development: Waves and Impacts”, **Public Affairs**, Vol.19 (4), 2019: 1-9.
- Mohamoud, Awil: “**Reversing the Brain Drain in Africa**”, SAHAN Working Papers, NUFFIC, Amsterdam, 2005.
- Ngoma, Abubakar-Lawan, ve İsmail, Normaz-Wana: The Determinants of Brain Drain in Developing Countries, **International Journal of Social Economics**, Vol. 40 (8), 2013: 744-754.
- OECD (2023), International Student Mobility (indicator). doi: 10.1787/4bcf6fc3-en (Erişim Tarihi, 22 Mayıs 2023).
- OECD, Better Life Index, Yaşam Memnuniyeti, [www.oecdbetterlifeindex.org], (Erişim Tarihi 1.11.2023).
- OECD, Gross Domestic Spending on R&D (indicator). doi: 10.1787/d8b068b4-en.
- Olavarrieta, Concepción: “Reversing the Mexican Brain Drain”, **The Futurist**, Vol.45 (3), 2011: 6-7.
- Oommen, Tharailath Koshy: “India: Brain Drain or the Migration of Talent?”, **International Migration**, Vol.27 (3), 1989: 411-425.
- Orcan, Melda: Beşerî Sermaye Yatırımları ve G   , Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.

- Öneri, İsmail: Türkiye’den Beyin Göçü, Tezsiz Yüksek Lisans projesi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli, 2019.
- Özcan, Deniz Ela: “Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **İş ve Hayat Dergisi**, C. 2 (4), 2016: 183-215.
- Özyakışır, Deniz: “Ekonomik Kalkınmada Göçmen Transferlerinin Rolü: Mit mi Gerçek mi?”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.6 (2), 2017: 1172-1188.
- Pedraza, Lisdsey Espinoza: “Brain Drain Social and Political Effects in Latin American Countries”, **Ravista Grafia**, Vol.10 (2), 2013: 29-48.
- Perspektif, Türkiye’ye Giden İşçi Dövizleri Gittikçe Düşüyor, (Çevrimiçi), [https://perspektif.eu], (04.05.2020), (Erişim Tarihi, 29.12.2021).
- Petersen, William: “A General Typology of Migration”, **American Sociological Review**, Vol. 23 (3), 1958: 256-266.
- Ramoo, Balu: “Brain Drain Phenomenon in Malaysia – Analysis of the Engineers’ Intention to Migrate Abroad Using the Extended Theory of Planned Behaviour”, Ph.D. Thesis, Faculty Of Business And Finance University Tunku Abdul Rahman, Malaysia, 2018.
- Ravenstein, Ernst Georg: “Laws of Migration”, **Journal of the Statistical Society of London**, Vol.48 (2), 1885, 167-235.
- Ravenstein, Ernst Georg: “Laws of Migration”, **Journal of the Statistical Society**, Vol.52 (2), 1889, 241-305.
- Rietig, Victoria: “Çin Özelliklerine Sahip Göç Hukou Reformu ve Elit Göç”, (Çevrimiçi), **MPI**, [www.migrationpolicy.org], 10 Aralık 2014.
- Rosenbloom, Raquel ve Batalova, Jeanne: “Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Çinli Göçmenler”, (Çevrimiçi), **MPI**, [www.migrationpolicy.org], 12 Ocak 2023.

- Sağbaşı, Meltem: Beyin Göçünün Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Sağırlı, Muhittin: Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Sarcan, Emre: “Yüksek Vasıflı İşgücünün Göçü: Beyin Göçü”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 13 (2), 2022: 69-75.
- Sarsılmaz, Elif Gökçe, Sindel Melis, Karagöz- Mırçık, Özden ve Uyguner Arda: “Beyin Göçü: Yurt Dışında Akademik kariyer Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, (68-75), **7. Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu Kitabı, ISOEVA-2023**, Korint Yayıncılık, 26-29 Ocak 2023.
- Short, Stephanie, Hawthorne, Lesleyanne, Sampford, Charles, Marcus, Kancha ve Ransome William: “Filipino nurses down under: Filipino nurses in Australia”, **Asia Pacific Journal of Health Management**, Vol.7 (1), 2012: 7-13.
- Srivatsva, Diya, Rani Sushma: “Overseas Education and Brain Drain: An Analysis of Indian Emigration to the United States”, **Hans Shodh Sudha**, Vol.3 (1), 2022: 31-42.
- Stark, Oded ve Bloom, David: “The Economics of Labor Migration”, **The American Economic Review**, Vol.75 (2), 1985: 173-178.
- Stark, Oded; Helmestein, Christian; Prskawets, Alexia: **Human capital depletion, human capital formation, and migration: A blessing in a 'curse'?** ZWB Working Paper Series, No: 55, Vienna, 1998.
- Şahin, Fatih: Türkiye’den Avrupa Birliği’ne Yeni Göç Hareketi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019.

- Şahin, Levent, Şen Ali: “Uluslararası İşgücü Göçlerinin Ekonomik Etkileri: İşsizlik, Vergi Gelirleri, Verimlilik”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, C.19 (40), 2021: 375-394
- Şimşek, Berza: “Hekimler Göçü: Yurt dışına taşınan doktorlar anlatıyor”, **BBC News**, (Çevrimiçi), 14 Aralık 2021, [www.bbc.com], (Erişim Tarihi, 15.01.2022).
- Şimşek, Mevlüdiye: Beşerî Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2006.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: [www.csgeb.gov.tr\Yayın No: 07\sayfa:108], (Erişim tarihi, 09.05.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı: İyi Hal (Good Standing) Belgesi, 07.12.2021, [https://disab.saglik.gov.tr], (Erişim Tarihi, 1.06.2023).
- TalentCorp: “Geri Dönüş Uzman Programı, Evinden Uzakta Olan Malezyalılar İçin”, [www.talentcorp.com], (Erişim Tarihi, 18.09.2021).
- Tamer, Mehmet: “Göç, Göçün Nedenleri ve Uluslararası Göç Üzerine Kavramsal Bir Analiz”, **Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi**, C. 7 (60), 2020: 2808- 2818.
- Taşçı, Faruk: “Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç”, **Kamu-İş**, C. 10 (4), 2009: 177-204.
- Taşçı, Faruk: **Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama**, 1. bs., İstanbul, Kaknüs Yayıncılık, 2018.
- Taşkın, Deniz: “Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 191 (181), 2014: 175-204.
- Tavakol, Mohammad: “Brain Drain: Problems and Solutions”, **Islamic Perspective**, Vol.7 (1), 2012: 161-171.

- Thomas, Brinley: “The International Circulation of Human Capital”, **Minerva**, Vol.5 (4), 1967: 479-506.
- Tigau, Camelia: “The Mexican Brain Drain Today”, **Voice of Mexico**, Vol.89, 2010, 15-18.
- Toksöz, Gülay: **Uluslararası Emek Göçü**, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- TRT: “Zorunlu Göç 10 Yılda İkiye Katlandı”, (Çevrimiçi), [www.trthaber.com], 20 Haziran 2020.
- TUBİSAD: Türkiye’nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2022, [www.tubisad.org.tr].
- Tuncer, Gökçen: “Beyin Göçü Eğitim Krizine Neden Olacak”, (Çevrimiçi), **Bloomberg Business HT**, [www.bloomberght.com], 24 Nisan 2018, (Erişim Tarihi, 1.01.2022).
- Tuzcu, Ayla ve Bademli, Kerime: “Göçün Psikososyal Boyutu”, **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar**, C. 6 (1), 2014: 56-66.
- Uçar, Sultan: “Türkiye’nin Beyni Göçüyor!”, (Çevrimiçi), **SÖZCÜ**, [www.sozcu.com.tr], 20 Aralık 2019, (Erişim Tarihi, 15.10.2021).
- Uğur, Adem, Çalış, Özge ve Tatar, Tuba: 3. Uluslararası İşletme Öğrencileri Kongresi, (Ed: Adem Akbıyık, Kamil Taşkın, Kürşat Çapraz), Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016, Sakarya: 44-59.
- Ulusoy, Ergin: **Modern Dünyada Beyin Göçü**, 1.bs., Ankara, Gazi Kitabevi, 2021.
- UNHCR, Mülteci Veri Bulucu Temel Göstergeler, [https://www.unhcr.org/refugee-statistics/] 24.10.2023.
- Uyanık, Yücel: “Dualist (İkili) İşgücü Piyasası Teorisi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1 (3), 1999: 1-8.

- Ünsal, Ayşe: “Uluslararası Göç Kavramı ve Uluslararası Göçün Ülke Ekonomileri Üzerinde Muhtemel Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmaları Dergisi**, (18), 2019: 50-61.
- Vandenbelt, Kristin: “Göç Çalışmalarına Birleşik Bir Teorik Yaklaşım Çağrısı: Uluslararası Göç Sistemlerinin Ağ Analizi”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C.17 (68), 2020: 129-143.
- Varol, Nehir, Gültekin, Timur: “Etkin Bir Göç Faktörü: Afetler”, **Antropoloji Dergisi**, (32), 2016: 43-51.
- Yalçınkaya, Hasan ve Dülger, Selin: “Küreselleşmenin Beyin Göçü Üzerindeki Etkisi: Türkiye”, **International Journal Of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)**, C.4 (14), 2017:1646- 1654.
- Yeniçağ Gazetesi: “Türkiye’nin Mühendisleri Neden Yurt Dışına Gidiyor?”, [www.yenicaggazetesi.com.tr], 20 Mayıs 2019.
- Yıldırım, Türkan: “Sağlık Çalışanları ve Uluslararası Göç: Göç Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, C. 62 (3), 2009: 87-94.
- Yılmaz, Eren: “Uluslararası Beyin Göçü Hareketleri Bağlamında Türkiye’deki Beyin Göçünün Durumu”, **LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 13 (2), 2019: 220-232.
- Zhanadilova, Aigul: “Farklı Kuramlar Çerçevesinde Uluslararası Göç Sorunu”, **Muhakeme Dergisi**, C. 1 (2), 2018: 116-122.
- Zweig, David, Fung, Chung Siu ve Han Donglin: “Redefining the Brain Drain: China's Diaspora Option”, **Science, Technology & Society**, Vol. 13 (1), 2008: 1–33
- Zweig, David: “Competing for Talent: China’s Strategies to Reverse the Brain Drain”, **International Labour Review**, Vol. 145 (1-2), 2006: 65-89.